

Војно

ДЕЛО

1 / 1998

50
година

ГЕНЕРАЛШТАБ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Војно
ДЕЛО

општевојни теоријски часопис

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426

БРОЈ 1/1998.

ГОДИНА L

јануар – фебруар

Издаје двомесечно

НОВИНСКО-ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА „ВОЈСКА“

НАЧЕЛНИК

Станоје ЈОВАНОВИЋ, пуковник

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Славољуб ШУШИЋ, генерал-потпуковник (председник);
проф. др Андреја МИЛЕТИЋ; мр Душан ВИШЊИЋ, пуковник;
др Радомир ЈАНКОВИЋ, пуковник; проф. др Александар
ДРАШКОВИЋ; проф. др Мирољуб ЈЕВТИЋ; др Радован
ИЛИЋ, пуковник; др Милорад ЂОРЂЕВИЋ, пуковник;
мр Милован ВЛАЈКОВИЋ, пуковник; проф. др Радосав
АНЂЕЛКОВИЋ, пуковник; мр Петар ДРАЖИЋ, пуковник;
др Радосав ШУЉАГИЋ; др Светозар РАДИШИЋ, пуковник
(секретар); мр Слободан ЈАУКОВИЋ; др Миљинко
СТИШОВИЋ, пуковник; мр Јан МАРЧЕК,
потпуковник; мр Милан ШУМОЊА, мајор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

др Светозар РАДИШИЋ, пуковник

Уредници

Станислав АРСИЋ, потпуковник

Нада ДРАГИШИЋ, проф.

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, (ВЕ) 11002 Београд,
Ул. Бирчанинова бр. 5 * Главни и одговорни уредник: 681-565,
2358-487 (војни 29-487); уредници: 2359-060 (војни 33-060) и
2359-928 (војни 33-928); технички секретар 2359-258 (војни
33-258) * Претплата: централа 656-122, локал 22-584 (за часопис
„Војно дело“) * Пошт. фах 692 * Жиро-рачун НИУ „ВОЈСКА“
код Службе платног промета: 40823-849-0-2393 * Цена броја
20,00 динара; за иностранство 8,00 УСД, 13 ДЕМ.

САДРЖАЈ

Међународни односи

Проф. др Ранко Петковић	Унутрашњи сукоби и санкције Уједињених нација	13
Доц. др Слободан Мишовић, пуковник	Најзначајнији чиниоци геополитичког положаја Савезне републике Југославије	39
Др Тодор Мирковић	Стратегија еластичног и селективног војног ангажовања Сједињених Америчких Држава	58

Одбрамбени систем

Др Небојша Радуловић, дипл. инж.	Симбиотички инжењеринг – нов приступ у успостављању и одржању борбене готовости војних формација . .	79
Др Александар Игњатовић, пуковник	Кривичноправна заштита живота, здравља и телесног интегритета цивилног становништва у рату	92

Ратна вештина

Ристо Матовић, генерал-потпуковник	Дело војводе Петра Бојовића – допринос научној војној мисли	107
Мр Стеван Липтаи, мајор	Дијалектичке релације теорије и праксе тактике	124

Морал војске

Др Милорад Ђорђевић, пуковник проф. др	Вредновање морала у систему елементарна борбене готовости Војске Југославије	146
Драгољуб Дамњановић, Јован Глигорић, пуковник Мирослав Ђуровић, пуковник и Драгана Бељић, психолог		
Доц. др Видимир Вељковић	Основна обележја морала војске . . .	169

Концепције и доктрине

Др Ђурађ Цвјетићанин, потпуковник	Узајамни утицај научно-техничких достигнућа и војне стратегије	180
--------------------------------------	--	-----

Погледи

Mr Мијајло Савовић, потпуковник	Преструктурирање предузећа намјен- ске производње	190
------------------------------------	--	-----

Историјске личности

Mr Славица Ратковић-Костић	Михаило Обреновић	210
-------------------------------	-----------------------------	-----

Прикази

Влајко Пановић и Дејан Јанковић	Теорија личних конструката	235
------------------------------------	--------------------------------------	-----

CONTENTS

International relations

- Prof. D Sc Ranko Petković Sanctions of the UN Security Council and the internal conflicts 13
- D Sc, Lecturer,
Slobodan Mišović,
Colonel Most significant factors of geopolitical position of Federal Republic Yugoslavia 39
- D Sc Todor Mirković Strategy of flexible and selective military engagements of the USA 58

Defence system

- Eng. D. Nebojša Radulović Symbiotic engineering – new approach in the establishment and maintenance of combat readiness of military formations 79
- D Sc Aleksandar Ignjatović,
Colonel Legal protection of life, health and physical integrity of civil population in war 92

Art of war

- Risto Matović,
Lt. General Work of Voivod Petar Bojović – contribution to scientific military thought 107
- M Sc Stevan Liptai,
Major Dialectical relationship between the theory and practice of tactics 124

Army morale

- D Sc Milorad Đorđević,
Colonel Theoretical-methodological foundation of research in assessment of morale in the system of military training of the Yugoslav Army 146
- Prof. D Sc
Dragoljub Damjanović,
Jovan Gligorić,
Colonel
Miroslav Đurović,
Colonel
Dragana Beljić,
psychologist
- D Sc, Lecturer,
Vidimir Veljković Basic characteristics of the Army morale 169

Concepts and doctrines

- D Sc Đurađ Cvjetičanin,
Colonel Mutual influence of scientific-technological attainments and military strategy . . 180

Views

- M Sc Mijajlo Savović,
Lt. Colonel Re-structuring of enterprises for special purpose production 190

Historical personages

M Sc Slavica Ratković-Kostić	Prince Mihailo Obrenović	210
---------------------------------	------------------------------------	-----

Reviews

Vlajko Panović i Dejan Janković	Theory of personal constructs	235
------------------------------------	---	-----

SOMMAIRE

Rapports internationaux

Prof. dr Ranko Petković	Les conflits internes et les sanctions des Nations Unies	13
Doc. dr Slobodan Mišović, Colonel	Les faits les plus significatifs de la position géopolitique de la République Fédérale de Yougoslavie	39
Dr Todor Mirković	La stratégie de l'engagement élastique et sélectif des Etats Unis d'Amérique . . .	58

Système de défense

Dr Nebojša Radulović	Ingéniering symbiotique – nouvelle approche dans l'établissement et dans le maintien de combativité des formations militaires	79
Dr Aleksandar Ignjatović, Colonel	Protection juridique des vies, de la santé et de l'intégrité corporelle de la population civile durant la guerre	92

Art de guerre

Risto Matović, Général de division	Contribution des oeuvres du duc Bojović à la pensée militaire	107
Mr Stevan Liptai, Commandant	Rélations dialectiques de la théorie et de la pratique de la tactique	124

Moral de l'armée

Dr Milorad Đorđević, Colonel Prof.	La fondation théorique et méthodologique des recherches de notation du moral dans le système de l'entraînement de l'Armée de Yougoslavie	146
dr Dragoljub Damjanović Jovan Gligorić, Colonel		
Miroslav Đurović, Colonel		
Dragana Beljić, Psychologue		
Doc. dr Vidimir Veljković	Marques de base du moral de l'armée .	169

Conception et doctrine

Dr Đurađ Cvjetičanin, Lieutenant-Colonel	Influence mutuelle des nouvelles scientifico-techniques et de la stratégie	180
---	--	-----

Points de vue

Mr Mijajlo Savović, Lieutenant-Colonel	Prestructuration des entreprises de production spéciale	190
---	---	-----

Personnalités historiques

Mr Slavica Ratković-Kostić	Mihailo Obrenović	210
----------------------------	-----------------------------	-----

Compte-rendus

Vlajko Panović i Dejan Janković	Théorie des constructes personnels . . .	235
------------------------------------	--	-----

Die internationalen Beziehungen

Prof. Dr. Ranko Petković	Die Sanktionen des Sicherheitsrates der Vereinigten Nationen und die inneren Konflikte	13
Doz. Dr. Slobodan Mišović, Oberst	Die wichtigsten Faktoren der geopolitischen Lage der Bundesrepublik Jugoslawien	39
Dr. Todor Mirković	Die Strategie des elastischen und selektiven Militärengagements der Vereinigten Staaten von Amerika	58

Verteidigungssystem

Dr.-Ing. Nebojša Radulović	Das symbiotische Engineering – der neue Zugang zur Herstellung und Erhaltung der Kampfbereitschaft der Militärformationen	79
Dr. Aleksandar Ignjatović, Oberst	Der strafrechtliche Schutz des Lebens, der Gesundheit und der körperlichen Integrität der Zivilbevölkerung in Kriegzeiten	92

Kriegskunst

Risto Matović, Generaloberstleutnant	Der Beitrag des Werkes des Woiwoden Bojović zum militärischen wissenschaftlichen Denken	107
M. Sc. Stevan Liptai, Major	Die dialektischen Relationen zwischen der Theorie und Praxis der Taktik . . .	124

Die Moral der Armee

Dr. Milorad Đorđević, Oberst, Prof. Dr. Dragoljub Damjanović Jovan Gligorić, Oberst, Miroslav Đurović, Oberst und Dragana Beljić, Psychologin	Die theoretisch-methodologische Begründung der Forschung der Bewertung der Moral im System des Kampftrainings in der Jugoslawischen Armee	146
Doz. Dr. Vidimir Veljković	Die Grundmerkmale der Moral der Armee	169

Konzeptionen und Doktrinen

- Dr. Đurađ Cvjetićanin
Oberstleutnant Die gegenseitige Wirkung zwischen den wissenschaftlich-technischen Errungenschaften und der militärischen Strategie 180

Ansichten

- M. Sc. Mijajlo Savović,
Oberstleutnant Die Umstrukturierung der Militärindustrieunternehmen 190

Geschichtspersönlichkeiten

- M. Sc.
Slavica Ratković-Kostić Mihajlo Obrenović 210

Besprechungen

- Vlajko Panović und
Dejan Ratković Die Theorie der persönlichen Konstrukte 235

СОДЕРЖАНИЕ

Международные отношения

Проф. д-р Ранко Петкович	Внутренние столкновения и санкции Организации Объединенных Наций	13
Доц. д-р Слободан Мишович, полковник	Важнейшие факторы геополитиче- ского положения Союзной Республики Югославии	39
Д-р Тодор Миркович	Стратегия эластичного и селективного военного привлечения Соединенных Штатов Америки	58

Оборонительная система

Д-р Небойша Радулович	Симбиотический инженеринг – новый подход к восстановлению и сохра- нению боеготовности военных форми- рований	79
Д-р Александр Игнятович, полковник	Уголовно-правовая защита жизни, здо- ровья и телесной целостности гра- жданского населения в войне	92

Военное искусство

Ристо Матович, генерал-подполковник	Вклад дела воеводы петра Бойовича в военную научную мысль	107
Канд. наук Стеван Липтаи, майор	Диалектическое отношение теории и практики тактики	124

Моральный дух войска

Д-р Милорад Джорджевич, полковник, проф. д-р Драголюб Дамьянович, Йован Глигорич, полковник, Мирослав Джурович, полковник и Драган Белич, психолог	Теоретическо-методологическая обо- снованность исследования расценки морального духа в системе боевой под- готовки Войска Югославии	146
Доц. д-р Видимир Велькович	Основные характеристики морального духа войска	169

Концепции и доктрины

Д-р Душан Цвьетичанин, подполковник	Взаимовлияние научно-технических достижений и военной стратегии	180
--	--	-----

Взгляды

Канд. наук Мияйло Савович, подполковник	Переструктурирование предприятий спецпроизводства	190
---	--	-----

Исторические личности

Канд. наук Славица Раткович-Костич	Михаило Обренович	210
---------------------------------------	-----------------------------	-----

Разборы книг

Влайко Панович и Деян Янкович	Теория личных конструктов	235
----------------------------------	-------------------------------------	-----

Унутрашњи сукоби и санкције Уједињених нација

УДК 341.123

Проф. др Ранко Петковић

У уводном делу текста аутор разматра право употребе вета у Савету безбедности УН у периоду после „хладног рата“. Правећи поређење с употребом права вета у ери биполаризма, када је вето великих сила, чланица Источног и Западног блока, паралисало читав систем колективне безбедности Уједињених нација, аутор закључује да је у периоду после „хладног рата“ дошло до деблокирања система колективне безбедности на основу свођења употребе вета на најмању могућу меру, под снажним утицајем САД, као врховног арбитра у светским пословима.

Знатан део текста посвећен је анализи природе санкција и њиховом месту у Глави VII Повеље Уједињених нација. Без санкција систем колективне безбедности не би имао „зубе“, па не би чинио ни снагу која сама по себи одвраћа од агресије, нити снагу која зауставља и кажњава агресора. У том смислу су оне неопходне и добродошле. Али, невоља је у томе што увођење санкција у највећој мери зависи од пет земаља, сталних чланица Савета безбедности УН, и од односа снага међу њима. Исто тако, нарочито у случају Југославије, санкције су показале и нека изразито неповољна дејства, као што је наношење штете интересима читавог народа, ограничавање простора за демократски развој, погодовање сивој економији и криминалу итд. У сваком случају, на институцију санкција могуће је ставити озбиљне приговоре посебно с етичког гледишта.

У тексту се подробније описују сви случајеви примене санкција Савета безбедности УН у периоду након Другог светског рата, с јасним разграничењем примене војних санкција и санкција економске, финансијске, дипломатске и друге природе.

Закључак је аутора да су те друге санкције најчешће примењиване у унутрашњим сукобима и да је Савет безбедности, под утицајем САД, доносио одлуку о њиховој примени без изричите дефиниције шта представља „претњу миру и безбедности“.

Политичке околности које утичу на одлуку Савета безбедности о увођењу санкција

Савет безбедности, као главни орган за питања мира и безбедности, има право, на основу Повеље УН, да доноси одлуке које обавезују све

земље чланице, па и земље које нису чланице Уједињених нација. На основу тог овлашћења, које немају други главни органи УН, Савет безбедности може да покрене механизам колективне безбедности, чије се главне полуге налазе у Глави VII Повеље. Велике светске силе које су изашле као победнице из Другог светског рата и које су биле творци Повеље УН обезбедиле су да готово искључиво од њих зависи доношење одлуке о покретању система колективне безбедности на основу мера предвиђених у тој повељи. Реч је, у ствари, о томе да својом сагласношћу могу да покрену, а улагањем тзв. права вета да спрече, примену мера из Главе VII Повеље које се односе на очување мира и безбедности. Због тога се и каже да велике силе имају олигархијски положај у Савету безбедности. Наиме, тзв. право вета, којим располажу велике силе сталне чланице Савета безбедности није само кардиналан изузетак у односу на принцип суверене једнакости држава, на којем се заснива Организација Уједињених нација, већ и његова фактичка негација. Не само теоријски већ и практично је могућа ситуација да се све чланице Уједињених нација (више од 180 чланица), залажу за једно становиште, а да његово спровођење, улагањем вета, спречи само једна земља – велика сила која има привилегован положај у Савету безбедности.

Основни разлог за увођење принципа једногласности у процедуру доношења одлука у Савету безбедности, из којег произилази тзв. право вета, била је тежња сила победница из Другог светског рата да систем колективне безбедности Уједињених нација буде ефикаснији од система колективне безбедности Друштва народа. Остављајући поражене чланице Сила осовине изван Организације уједињених нација, уверене да се „непријатељ“ не може налазити у Организацији, силе победнице су сматрале да ће једногласношћу у Савету безбедности моћи да спрече сваку претњу миру, нарушавање мира и агресију. Није било мање значајно веровање великих сила да ће се увођењем принципа једногласности, односно тзв. права вета, онемогућити чланицама да покрену механизам колективне безбедности против било које од њих. Могућност да се тако нешто догоди није спадала у област пуких или визионарских претпоставки, будући да су силе победнице из Другог светског рата знале да у току заједничке борбе против Сила осовине нису потрпе разлике у њиховим друштвено-политичким системима и националним интересима. Зато је настало тзв. право вета. Премда је, само по себи, инкорпорирано у принцип једногласности у Савету безбедности – оно је правна норма, саставни део функционисања Организације уједињених нација, *conditio sine qua non* примене мера из Главе VII Повеље – историјске и друге околности које су довеле до његовог установљавања и које значајно утичу на његову примену умногome су политичког карактера. У Савету безбедности не седи богиња Правде, већ бог Марс!

Када је реч о искуству у вези с применом тзв. права вета, сасвим је сигурно да су се силе победнице из Другог светског рата превариле у претпоставци да ће се „непријатељ“ налазити изван оквира Организације уједињених нација. Деловање према „непријатељу“ изван Органи-

зације могло је готово по аутоматизму да обезбеди једногласност великих сила у Савету безбедности, док је предузимање акција против „непријатеља“ који се налази унутар саме организације морало да доведе до сукобљавања различитих интереса великих сила, па тиме и до потирања њихове једногласности.

У периоду биполаризма, који је потрајао од чувеног Черчиловог говора у Фултону до спектакуларног рушења Берлинског зида 1989. године, тзв. право вета је, фактички, паралисало читав механизам колективне безбедности Уједињених нација. Ниједна одлука која је погађала супротстављене интересе Источног и Западног блока у Савету безбедности није могла да буде донесена јер су велике силе, у одбрани својих интереса и интереса својих идеолошких и политичких истомишљеника, по аутоматизму улагале вето. Глава VII Повеље била је мртво слово на папиру (изузимајући сасвим специфичан случај њене примене у време избијања рата у Кореји). Сви који су у Организацији уједињених нација видели „несавршен, али незаменљив инструмент светског мира и сарадње“ сматрали су да је олигархијски положај великих сила у Савету безбедности, заснован на тзв. праву вета, главни узрок парализе система колективне безбедности Уједињених нација. Оне су биле претворене у попрште сукоба два блока, док су друге земље, посебно чланице Покрета несврстаности, могле да развијају различите активности у свим областима изузев у онима које су биле у ингеренцији великих сила у Савету безбедности. Међутим, принцип једногласности великих сила у Савету безбедности имао је и позитивну улогу, јер је њиме онемогућено да се систем колективне безбедности УН користи и злоупотребљава у међублоковском сукобу. Тзв. право вета је спречавало један блок да примени мере из Главе VII Повеље против другог блока. То је, уз страх од употребе нуклеарног оружја, отежавало или онемогућавало избијање трећег светског рата.

У периоду после „хладног рата“, тј. у униполарно-триполарном поретку у којем се сада налазимо, дошло је до деблокаде у раду Савета безбедности. Више стотина резолуција Савета безбедности из домена очувања мира и безбедности, у много случајева са применом његових ингеренција из Главе VII Повеље, донесено је на основу једногласности великих сила са статусом сталних чланица. Веома ретко је нека од великих сила била уздржана, а коришћење тзв. права вета у вези с важнијим политичким питањима није ни забележено (све док га нису употребиле САД у гласању о другом мандату генералног секретара Бутроса Бутроса Галија). То се може објаснити тиме што у садашњем распореду снага у свету водећу улогу имају силе које су изашле као победнице из „хладног рата“, тј. САД и друге западне силе, посебно земље Европске уније и Јапан. Без обзира на одређене разлике и у њиховим интересима, велике западне силе имају заједнички стратешки приступ свим важнијим питањима, па и онима која долазе на дневни ред Савета безбедности, где по аутоматизму или без веће муке налазе заједнички језик. Преостале две велике силе сталне чланице Савета

безбедности – Русија и Кина, често заузимају слична становишта, а уколико су другачија, чешће се опредељују за уздржавање од гласања. То се може тумачити тиме што Русија, после краха Источног блока, распада СССР-а, економског колапса социјалног и политичког хаоса и етничких сукоба, упркос нуклеарним потенцијалима и огромним развојним могућностима, објективно није у стању да се супротставља САД и другим западним силама, а субјективно настоји да са њима гради и одржава партнерске односе. Премда под дејством нешто другачијих околности, став Кине, која тежиште својих интереса ставља на унутрашњи економски развој, а у спољним односима заступа неофанзивни дипломатско-политички прагматизам, своди се на исто.

Једногласност великих сила у Савету безбедности у периоду после „хладног рата“ је и у доктрини и у пракси поздрављена као *spiritus movens* ревитализације Организације уједињених нација, а посебно „пуштање у погон“ система колективне безбедности на основу „оживљене“ Главе VII Повеље. Ако је у доба биполаризма било тачно да је тзв. право вета блокирало систем колективне безбедности, онда мора да буде тачно и то да је успостављање једногласности великих сила у Савету безбедности након окончања „хладног рата“ деблокирало његове ингеренције и активности у сфери очувања мира и безбедности. Међутим, као што је у периоду биполаризма била на удару злоупотреба вета, сада је у неким политичким круговима у свету на удару злоупотреба једногласности великих сила у Савету безбедности! Својеврсним редефинисањем односа према систему биполаризма дошло се до тога да је тадашња равнотежа снага, уз све опасности које су јој биле иманентне, ипак онемогућавала једностране активности једне или друге стране. У крајњем, наметање воље једне или друге суперсиле из доба биполаризма могло је да се односи на једну или на другу половину света. Сада, у систему односа у којем једино САД чине тзв. комплетну светску велесилу, оне имају моћ да, саме или у садејству са другим великим западним силама, намећу своју вољу и интересе читавом свету.

Искуство стечено у деловању Савета безбедности у доба биполаризма и ново искуство, које се стиче у деловању тог органа УН у периоду после „хладног рата“ подједнако потврђују да доминантну улогу у његовом одлучивању имају политички интереси великих сила. Разлика је само у томе што су се у биполаризму они испољавали на један, а после „хладног рата“ на други начин, према променама у односима снага на светској сцени. Та шема, с нагласком на политичким интересима великих сила и односима снага међу њима, била је видљива и у свим досадашњим случајевима примене привремених мера (ембарго или санкције) из Главе VII Повеље. Неки важни моменти у вези с доношењем одлуке о њиховој примени и њиховој примени јесу:

а) Санкције могу да буду примењене једино уколико Савет безбедности донесе одговарајућу одлуку, позивајући се на овлашћења из Главе VII Повеље, а на основу тога што је претходно установио да нека конкретна ситуација значи претњу миру, нарушење мира или агресију.

Покретање и суштина те стриктно утврђене правне процедуре зависе од политичке воље, и политичке моћи великих сила, које одлучују о томе да ли је реч о претњи миру, нарушењу мира или агресији и, истовремено, о томе да ли је у њиховом политичком интересу да се донесе одлука о примени санкција. На пример, рат у Вијетнаму никада није разматран у Савету безбедности као претња миру, нарушење мира или агресија, као што ни у вези с ратом у Авганистану нису донесене одговарајуће одлуке Савета безбедности, али су, због унутрашњих збивања у Хаитију примењене санкције, будући да су та збивања протумачена као „претња миру“. Дакле, велике силе имају широки маневарски простор да одлучују о томе да ли нека ситуација представља претњу миру или нарушење мира (са констатовањем агресије је нешто другачији случај због постојања дефиниције агресије и „визуелне“ природе агресије, премда и ту има драстичних одступања). Такав однос се у неким круговима назива политичким волунтаризмом у одлучивању великих сила у Савету безбедности. Али, с друге стране, и када преовлада мишљење да је реч о претњи миру, нарушењу мира или агресији, свака од њих може да уложи вето и спречи примену санкција, што такође спада у домен политичког волунтаризма, и то најекстремнијег, у одлучивању великих сила у Савету безбедности. Али, чињеница је да ни у једном ни у другом случају велике силе не излазе из оквира легитимних права које имају у Савету безбедности. Оне могу бити изложене политичкој критици и осуди, али не постоје правне мере које би могле да се предузму против таквог њиховог става и понашања. Такве ингеренције против одлучивања у Савету безбедности нема ни Генерална скупштина, као орган у којем су заступљене све земље чланице, ни Међународни суд правде, као главни правни орган Уједињених нација.

б) Примена санкција, не само у земљама према којима су у досадашњој пракси биле предузете већ делимично и у доктрини, наилази на веће критике и осуде него примена војних принудних мера, што је извесни парадокс због тога што су санкције, *ipso facto*, блажа мера. Принудне војне мере значе примену оружане силе и свих пратећих мера против земље која је оптужена за агресију, а санкције могу да претходе примени принудних војних мера, а могу и да их прате. Најзначајније је, ипак, да помоћу санкција може да се постигне циљ без предузимања принудних војних мера као „последњег средства“ ради успостављања мира и безбедности. Одијум против санкција изазива неколико околности:

– прво, пошто је најчешћи повод за њихово увођење претња миру која није правно дефинисана, њена политичка интерпретација је растегљива, па често постоји могућност за дилему да ли је стварно постојала претња миру и да ли су, зависно од тога, санкције „оправдано“ уведене. У политичким круговима и у најширој јавности земаља против којих су уведене санкције често се наводи да су оне резултат „уроте“ појединих великих сила, сталних чланица Савета безбедности, против те земље;

– друго, будући да санкције, због мера које садрже, неизбежно погађају интересе широких слојева становништва земље против које су уведене, поставља се питање да ли су „праведне“. Није мали број оних који сматрају да нису праведне, јер тзв. обични грађани не морају бити одговорни за политику својих влада која је довела до примене санкција. Та тврдња није без логичког и емпиријског утемељења. Али, њене присталице занемарују чињеницу да су креатори система колективне безбедности – Друштво народа, у периоду између два светска рата, а Уједињене нације после Другог светског рата – приликом укључивања санкција у тај систем добро знали да ће оне погађати целокупан народ земље против које су предузете. Јер, у крајњем, народ је одговоран за власт која га представља и за политику коју она води;

– треће, показало се да санкције имају противуречна дејства и да у неким аспектима могу бити контрапродуктивне у односу на постизање циљева због којих су уведене. Наиме, уместо да слабе ауторитарни или било који други режим који је својим политичким деловањем довео до претње миру, нарушења мира или агресије, често (премда на краћи рок) јачају његове позиције или његову ауторитарност у условима наметнуте изолације, у којој остаје или постаје једини арбитар. С друге стране, упркос тзв. хуманитарним изузецима (лекови, храна итд.), санкције драстично погађају интересе широких слојева становништва и на том хуманитарном плану, јер у условима изолације (блокаде) опада и њихова куповна моћ, па лекови, храна и друге егзистенцијалне потребе постају недоступни. Истовремено, у многим сегментима слаби, уместо да јача, и могућност утицаја широких слојева становништва на власт. У том контексту, упоредо с аргументима правне, политичке, економске и друге природе против санкција, појавили су се, и чак избили на врх, аргументи етичке природе;

– четврто, Савет безбедности уводи санкције, али све оперативне послове везане за њихово спровођење обавља специјални комитет. Док се рад Савета безбедности дешава пред очима светске јавности, рад Комитета је обавијен велом тајне. Они који су учествовали у раду таквих комитета за примену санкција, као Паул Конлон, који је био заменик секретара Комитета за спровођење санкција против Ирака од 1989. до 1995. године, сведочи да постоје манипулације у њиховом раду.

с) Санкције погађају земље против којих су предузете, али и суседне и друге земље, па се поставља питање зашто би оне носиле последице примене санкција против земље која је својом политиком изазвала претњу миру, нарушење мира или агресију. Финансијске и друге компензације за штету коју претрпе нису сасвим извесне, премда су предвиђене, а никада нису одговарајуће. Многе фирме у свету које су претежно или искључиво пословале са земљом која је подведена под санкције пале су под стечај, без могућности да добију обештећење са било које стране. Али, они који разматрају последице примене санкција не прелазе олако преко чињенице да оне погађају и „сасвим недужне“!

d) Појавила се теза, која нема ослоња у Глави VII Повеље, да се санкције лакше уводе него што се укидају (санкције се уводе када настане одређена појава, а укидају се када оне нестане). Међутим, та теза ипак има ослоња у пракси Савета безбедности. Наиме, санкције могу да се уведу једино на основу једногласности сталних чланица Савета безбедности, што је увек неизвесно, јер може да уложи вето било која од њих. Али, када се једном уведу, могу да трају све дотле док било која стална чланица Савета безбедности буде на томе инсистирала. Односно, вето било које од њих може да продужи примену санкција *ad calendas graecas*. У пракси Савета безбедности је било случајева да већина чланица, сталних и несталних, жели да се санкције предузете према некој земљи укину, али не могу да остваре ту своју политичку жељу јер знају да велика сила у чијем је интересу да санкције и даље трају може да уложи вето. С једне стране, то може да буде у супротности с интенцијама увођења и укидања санкција у оквиру система колективне безбедности УН, али одговара легитимним ингеренцијама великих сила садржаним у тзв. праву вета.

e) Најзад, када је реч о оправданости или неоправданости увођења санкција, њиховој ефикасности или неефикасности и сврсисходности или несврсисходности, морају се узимати у обзир следећа два основна питања: прво, да ли би мир у свету био постојанији и свет срећнији са или без система колективне безбедности у којем санкције имају легитимно место и улогу и, друго, да ли би систем колективне безбедности могао да постоји без санкција? У одговору на прво питање мора се поћи од тога да су најљудичнији умови човечанства вековима сањали о томе да се рат стави изван закона и да се помоћу солидарности читаве међународне заједнице створе услови за очување мира и безбедности. Онолико колико су људски снови уопште оствариви, тај њихов сан је остварен успостављањем система колективне безбедности у оквиру Друштва народа и Уједињених нација. Без обзира на органске слабости и недостатке у функционисању система колективне безбедности, постојећи међународноправни поредак почива на том систему и без њега се не би могао замислити. Нека негативна искуства везана за увођење и примену санкција не могу довести у питање или дискредитовати систем колективне безбедности Уједињених нација. У вези с другим питањем, могућа су различита теоријска, па и практична решења. Систем колективне безбедности УН може се допуњавати, разрађивати и усавршавати. Он је већ еволуирао, уз одређене измене, у односу на систем колективне безбедности Друштва народа. Постојећи систем колективне безбедности УН допуњен је, у односу на слово Повеље, усвајањем познате резолуције Уједињених за мир 1950. године, којом се у случају парализације Савета безбедности дају Генералној скупштини одређене ингеренције у области очувања мира и безбедности, као што је и увођењем мировних операција, у међупростору између Главе VI и Главе VII Повеље, систем колективне безбедности постао флексибилнији. У националном законодавству многих земаља укида се смртна казна

као крајња мера, али у систему колективне безбедности крајња мера нису санкције, већ принудне војне мере. Зато би се тешко могли наћи пресудни аргументи за изузимање санкција из система колективне безбедности. Санкције, као блажа, прелазна мера, уз све остало, имају циљ да примену принудних војних мера, као крајњу меру, учине излишном. Без њих, систем колективне безбедности, ионако недовољно ефикасан, био би још мање веродостојан.

Према томе, размишљања о санкцијама, на основу позитивних и негативних искустава, не би смела да буду у правцу њиховог апсолутног негирања, односно искључивања из система колективне безбедности, већ у правцу назначивања стриктнијих услова за њихово увођење и укидање, као и селективнијег и сврсисходнијег избора мера које треба да садрже. Напор мора да буде усмерен према афирмисању позитивних аспеката и што је могуће већем елиминисању негативних аспеката примене санкција.

Досадашња примена санкција

У досадашњој пракси примене санкција два случаја су се догодила у периоду биполаризма, док је седам случајева уследило у периоду после „хладног рата“. Разлика је још израженија ако се узме у обзир чињеница да је период биполаризма трајао дуже од четири деценије, а да је од завршетка „хладног рата“ протекло тек седам година. Објашњење је, међутим, једноставно: у периоду биполаризма велике силе су улагањем вета у Савету безбедности спречавале функционисање система колективне безбедности у целини, па тиме и примену санкција, док у периоду после „хладног рата“, на основу новог односа снага, постоји висок степен сагласности, заснован на супрематији САД и других западних сила које су изашле као победник из „хладног рата“. Осим тога, под непосредним дејством промовисања тзв. западног модела вредности повећао се број појава које могу бити протумачене као претња миру, нарочито у домену људских права и права етничких колективитета, па тиме и повода за увођење санкција.

Период биполаризма

У систему колективне безбедности Уједињених нација санкције су први пут примењене шездесетих година против Јужноафричке Републике, а убрзо након тога и против тадашње Јужне Родезије.

Јужноафричка Република. Разлог за увођење санкција против Јужноафричке Републике био је систем апартхејда, који је омогућавао апсолутну супрематију белаца над огромном црначком већином, изложеној суровој расној сегрегацији. На све учестаније протесте и побуне црначког становништва у Јужноафричкој Републици надовезивали су се све оштрији протести против система апартхејда у афричким, несврстаним и другим земљама, посебно у тзв. социјалистичкој заједни-

ци, али и у политичким круговима и јавности многих западних земаља, нарочито у Скандинавији и неким другим европским земљама. Али, с друге стране, носиоци режима апартејда у Јужноафричкој Републици имали су снажну подршку неких западних земаља и политичких и пословних кругова у САД и Немачкој као бастион који одолева деколонизацији с антизападним предзнаком и као значајно тржиште и економски партнер. Тек после дуготрајног и снажног притиска светске јавности, који је достигао врхунац доношењем резолуције Генералне скупштине на 17. заседању, 1962. године, којом се тражио прекид односа са Јужноафричком Републиком, као и увођење економске, саобраћајне и друге блокаде, Савет безбедности је, 7. августа 1963, усвојио резолуцију, на основу Главе VII Повеље, којом је увео ембарго на увоз оружја у Јужноафричку Републику. Међутим, био је то веома мали уступак већини земаља чланица Уједињених нација које су тражиле увођење комплетних санкција против Јужноафричке Републике. Шездесетих година Савет безбедности је усвојио још једну резолуцију о појачавању ембарга у војној области, а током 1970, 1972, 1974. и 1977. године донео је више резолуција којима је уведен ембарго против Јужноафричке Републике. То је подразумевало прекид свих односа са том земљом, ембарго на испоруке нафте, прекид сарадње у области нуклеарне енергије итд. Током 1984, 1985. и 1986. године усвојено је још неколико резолуција којима су поштрене генералне санкције.

Тако се Јужноафричка Република, као прва земља у послератном поретку Уједињених нација, нашла под ударом санкција на основу Главе VII Повеље. Западне земље су биле изложене таквом снажном притиску ослобођених земаља Африке, па и Источног блока, да више нису могле улагањем вета да спрече акцију изоловања Јужноафричке Републике, али су, одржавањем јавних и тајних односа са том земљом, изиграле санкције Савета безбедности. Управо због тога санкције у случају Јужноафричке Републике нису имале ни брз, ни велики ефекат. Потрајале су скоро тридесетак година, што је рекорд у дужини трајања санкција, а укинуте су почетком деведесетих година, након слома режима апартејда и доласка на власт Нелсона Менделе, представника већинског црначког становништва.

Поуке из примене санкција против Јужноафричке Републике су следеће: у периоду биполаризма увођење санкција против било које земље која има пријатеље или савезнике у Савету безбедности било је готово немогуће, а у случају земље апартејда то се десило због тога што се читава светска јавност окренула против ње; показало се да су санкције игра мачке и миша уколико их не подржавају све земље, поготову велике економске и војне силе, што је управо био случај у спровођењу санкција против Јужноафричке Републике; најзад, санкције против те земље су трајале све док је трајала појава због које су биле уведене, тако да не могу бити најбољи пример за тезу да се санкције

лако уводе, а тешко укидају, јер су у случају Јужноафричке Републике тешко уведене, а укинуте су када је укинут систем апартејда.

Јужна Родезија. Разлог за увођење санкција против Јужне Родезије (садашњи Зимбабве) био је по много чему сличан оном у случају Јужноафричке Републике. Иако систем расне сегрегације није био ни теоријски разрађен ни законски имплементиран као у Јужноафричкој Републици, мањина белаца је чврсто држала кормило власти у својим рукама, не показујући ни најмањи знак да би могла да се повуче пред захтевима и активностима ослободилачких покрета ЗАНУ и ЗАПУ, које су предводили Роберт Мугабе и Џошуа Нкомо. Снага белаца, на челу са Јаном Смитом, произилазила је из чињенице да су одлучивали о привредном животу у Јужној Родезији.

У процесу деколонизације све метрополе су, мање-више, настојале да што дуже остану на својим колонијалним поседима. Ни Велика Британија, са мноштвом колонија у Африци, није била изузетак. Међутим, изузетак се догодио управо у вези са Јужном Родезијом. Наиме, одлука Велике Британије да се сагласи са давањем независности Јужној Родезији, под управом њене црначке већине, наишла је на противљење владе Јана Смита, која није била вољна да преда власт легитимним представницима нове независне афричке државе. Тако је дошло не само до разилажења интереса већ и до оштрог сукоба између Владе у Лондону и пробританске (белачке) владе у Солсберију (садашњи Хараре). У настојању да уразуми режим Јана Смита Велика Британија је увела своје, интерне санкције против Јужне Родезије 1965. године, али ни санкције, ни покушаји да се посредује између мањинских белаца и црначке већине нису доводили до решења проблема транзиције власти у тој земљи. У оквиру тога, створена је могућност да Савет безбедности, уз сагласност Велике Британије и снажну подршку новоослобођених афричких, као и других земаља, донесе одлуку о увођењу санкција против Јужне Родезије.

Резолуцијом Савета безбедности 1968. године уведене су санкције против Јужне Родезије као против Јужноафричке Републике. Иако је те санкције игнорисала већина западних земаља, које су имале значајне економске интересе у Јужној Родезији, оне су умногоме допринеле да се усвоји споразум о мирном преласку власти белаца на представнике црначке већине, с гарантијама белцима да неће бити угрожене њихове економске позиције и да ће суделовати у власти (успешна посредничка мисија лорда Карингтона).

Санкције против Јужне Родезије и Јужноафричке Републике једина су два случаја увођења санкција у доба биполаризма. Повод за покретање механизма Савета безбедности, у специфичним условима „хладног рата“, била је оцена да су унутрашња ситуација и сукоби у тим земљама претња миру.

У новом односу снага на светској сцени после „хладног рата“ првенствено на иницијативу САД и других западних земаља, а уз сагласност (чешће) или уздржавање (ређе) Русије и Кине, било је седам случајева увођења санкција, против: Ирака, Сомалије, Либије, Либерије, Хаитија, Руанде и Југославије. Реч је о раздобљу од 1990. до 1996. године, премда је већина одлука о увођењу санкција уследила у периоду 1990–1994. године.

Ирак. Разлог за увођење санкција против Ирака била је његова агресија на Кувајт. То је једини случај примене санкција не због претње миру или нарушења мира већ због агресије, изузимајући санкције против Северне Кореје 1950. године, које су могле да се заведу једино због тога што је у том тренутку СССР одсуствовао из рада Савета безбедности у знак протеста због нерешавања питања представништва Кине у Организацији уједињених нација. У исто време, санкције против Ирака су специфичне у односу на све друге случајеве примене санкција (изузимајући, делимично, случај Југославије, односно Републике Српске) због симултане примене војних, економских и других санкција.

Ирак је започео агресију против Кувајта 2. августа 1990, са прокламованим циљем да га окупира и анектира. Сви претходни покушаји посредовања Уједињених нација, Покрета несврстаности и других земаља били су неуспешни. Због тога, у готово општој антиирачкој атмосфери, Савету безбедности није било тешко да 6. августа 1990. једногласно донесе резолуцију о предузимању принудних војних мера против Ирака. Позиву Савета безбедности да учествују у гушењу ирачке агресије и васпостављању мира одазвало се тридесетак земаља, али су главнину оружаних снага чиниле америчке трупе. У тзв. рату у Голфу, у којем су САД деловале и унутар и изван овлашћења добијених на основу резолуције Савета безбедности о предузимању принудних војних мера против Ирака, изазивајући и критике својих блиских савезника, посебно Русије, Ирак је био поражен и принуђен да се повуче са територије Кувајта.

Међу бројним резолуцијама које је Савет безбедности донео поводом ирачке агресије и због унутрашње ситуације у Ираку, међу којима су основне биле оне којима су се захтевали неодложан прекид ватре, повлачење Ирака са територије Кувајта и војно ангажовање светске организације ради васпостављања мира, биле су и резолуције које су садржале следеће захтеве: да се успостави демилитаризована зона на ирачко-кувајтској граници (пет километара у дубини кувајтске и десет километара у дубини ирачке територије) са посматрачима УН (тзв. УНИКОМ); да се уништи целокупно хемијско и биолошко оружје, као и све балистичке ракете са радијусом већим од 150 km, уз забрану даље производње таквог оружја и прихватање међународне комисије која ће обезбедити одговарајући надзор над спровођењем те одлуке; да Међународна агенција за нуклеарну енергију надзире поштовање одлуке о

забрани Ираку да поседује или развија нуклеарно оружје; да се Ирак обавезе да плати одштету Кувајту и другим земљама које су имале штету од његове агресије на ту земљу, с тим да се новац обезбеди од половине средстава добијених од извоза ирачке нафте, а друга половина средстава да се употреби за реконструкцију његове привреде; да остане потпуни ембарго на финансијске и економске трансакције Ирака, квоте извоза нафте да одобрава специјални комитет Савета безбедности и да олакшице важе само за храну и лекове; да се ради заштите Курда, нарочито избеглица, установи специјална зона, изнад 36 паралеле на северу Ирака, у којој неће бити дозвољено присуство ирачких оружаних снага, укључујући и забрану лета над том зоном итд. Ту специјалну зону САД су касније, на своју руку, прошириле и према југу, наводећи као разлог агресију ирачког режима против Курда.

Санкције против Ирака, које још трају, не само да су свеобухватне већ су и специфичне по томе што истовремено обухватају војне, економске и финансијске мере, тј. мере које су биле усмерене на сузбијање агресије и васпостављање мира, мере које су „казна“ за почињену агресију, мере које су срачунате на слабљење војне моћи и чине превенцију против обнављања агресије, мере које су усмерене против обнављања економске моћи (квотирани извоз нафте), мере које се односе на положај етничких колективитета и корпус људских права итд.

Без обзира на то што је међународна заједница била готово једнодушна у осуди агресије Ирака на Кувајт и што су активности Уједињених нација против Ирака у највећој мери „покривене“ одговарајућим резолуцијама Савета безбедности, ипак се у политичким круговима у свету, делу јавности, па и у доктрини међународног права сматра да САД против Ирака умногоме воде приватни рат. Зато се наводе следећи разлози: тежња САД да учврсте положај неприкосновеног арбитра на Средњем истоку; настојање да на дужи рок смање снагу Ирака наспрам Израела и својих позиција у другим арапским земљама, посебно онима на Саудијском полуострву; намера да на примеру Ирака докажу да је могућа и дозвољена интервенција у унутрашње послове земаља у којима владају стварни или тзв. деспотски режими, у којима се не поштују права етничких колективитета и људска права уопште. Санкције против Ирака трају дуже од шест година, а још не постоје изгледи да могу бити укинуте. Режим Садама Хусеина одржао се упркос многим искушењима. Некада просперитетна земља, налази се на ивици економског колапса, а широки слојеви становништва у све су тежем положају.

Сомалија. Разлог за увођење санкција против Сомалије је грађански рат у тој земљи, протумачен као претња миру. У ствари, хаотично стање у Сомалији везано је за пад ауторитарног феудалистичко-социјалистичког режима Мохамеда Сиде Бареа у јануару 1991. године. На челу државе заменио га је Али Махди Мохамед, којег је касније војном силом уклонио и усталичио се уместо њега генерал Мохамед Фарах

Аидид. Сукоби страначких и племенских група у тој невеликој афричкој земљи (6.500.000 становника), једној од најсиромашнијих на том континенту, довели су до катастрофалне хуманитарне ситуације, па је око 150.000 избеглица потражило уточиште у Кенији.

Резолуција Савета безбедности о успостављању ембарга на увоз оружја у Сомалију донесена је 23. јануара 1992. године. Она је била потребна, али није била довољна. Крајем године, 3. децембра 1992, донесена је нова резолуција о употреби силе, на основу Главе VII Повеље, ради достављања хуманитарне помоћи. Формиране су мировне снаге УН, с учешћем америчких војника, у операцији која је добила назив „Обнова наде“. Следеће године, 26. марта 1993, Савет безбедности је донео одлуку о формирању мировних снага УНОСОМ II, у чијем је саставу било 30.800 војника, а за команданта је одређен турски генерал Цевик Бир. Донете су и одлуке о решавању најважнијих хуманитарних питања у тој земљи. У решавању сукоба у Сомалији, упоредо с Уједињеним нацијама и уз њихову подршку, ангажовали су се и Организација афричког јединства, Арапска лига, Исламска конференција и Покрет несврстаних земаља, али без виднијег успеха.

У току спровођења мировне операције УН и примене санкција у Сомалији дошле су до изражаја следеће појаве: с обзиром на активирање Главе VII Повеље, мировне снаге су добиле мандат не само да, према својој класичној функцији, учвршћују већ и да применом силе намећу мир; мировну операцију у Сомалији у многоме су подредиле својим политичким интересима и циљевима у тој земљи САД, које су решавање политичких и хуманитарних проблема донекле подредиле уклањању генерала Аидида са политичке сцене; после погибије релативно већег броја америчких војника у сукобу са побуњеницима, а суочени и са нетрпељивошћу домаћег становништва према њима, САД донеле су одлуку о повлачењу својих војника из Сомалије.

Либија. Разлог за увођење санкција Савета безбедности УН против Либије било је неизручивање терориста, односно лица за које је сматрано да су одговорна за катастрофу авиона Пан Ам, лет 103, у којој је страдало више од 150 лица (1988. година). Реч је о познатој „афери Локерби“, названој према месту где се срушио авион.

Санкције су уведене 31. марта 1992. године. Позивајући се на Главу VII Повеље, Савет безбедности је увео комплетну блокаду ваздушног саобраћаја са Либијом, ембарго на увоз оружја, уз повлачење свих страних војних стручњака из Либије, смањивање броја и снижавање нивоа дипломатских службеника у тој земљи, као и неке друге мере. До поштравања санкција је дошло 11. новембра 1993. (приликом гласања уздржани су били Кина, Цибути, Мароко и Пакистан). Успостављена је потпуна финансијска блокада Либије, а замрзнути су њени финансијски фондови у иностранству, с одговарајућим реперкусијама на извоз нафте и гаса и увоз машина и опреме.

Било би чудно што су од катастрофе авиона Пан Ам код Локербија до увођења санкција Либији прошле четири године, а санкције су

уведене због неизручивања два лица осумњичена да су одговорна за тај терористички акт када се не би знала политичка и правна предисторија тог случаја. Наиме, већ деценијама САД и друге западне земље, пре свега САД, оптужују Либију да је легло терориста и носилац светског тероризма. Сједињене Државе су на различите начине покушавале да изазову пад режима пуковника Гадафија у Либији, али у томе нису успеле. У сваком случају, чиниле су све, подстичући и Европску унију, да Либију доведу у што већу изолацију. У оквиру тога, позивајући се на свеопшту осуду међународног тероризма и окривљујући Либију за неизручивање лица одговорних за катастрофу авиона Пан Ам, заједно са Француском, Великом Британијом и Републиком Ирском, САД ангажовале су Савет безбедности УН за притисак на Либију да удовољи њиховом захтеву. Позивајући се на резолуције из 1970. и 1989. године о обавези свих држава да суделују у јачању безбедности међународног цивилног саобраћаја, као и на своје председничко саопштење из децембра 1988. о мерама за утврђивање одговорности за катастрофу авиона Пан Ам, Савет безбедности је 21. јануара 1992. позвао владу Либије да буде у потпуности кооперативна у расветљавању „афере Локерби“. Сматрајући да се Либија није одазвала том позиву, Савет безбедности је, 31. марта Либији увео санкције.

Нема сумње да санкције наносе велику штету либијској привреди и да погађају егзистенцијалне интересе широких слојева становништва, али Либија се ипак не налази у стању потпуне изолације, будући да многе земље које сматрају да САД воде „приватни рат“ против пуковника Гадафија, не само арапске и афричке већ и европске, настављају да тргују са Либијом.

Либериа. Дуго се сматрало да Либериа спада међу стабилније афричке земље. Основали су је ослобођени амерички црначки робови, који су се у њу доселили 1822. године. Имала је статус колоније до 1847. године, а од тада је независна, као једна од првих земаља (уз Етиопију) на афричком континенту. Богата је рудним благом, које је у рукама америчког капитала. Таква политичка и економска компонента основа су за поимање америчког интересовања за збивања у Либериаи, па и за извесну врсту „протектората“ САД над том афричком земљом.

Већи потреси у Либериаи су наступили када је Самјуел Доа, војним пучем, 12. априла 1980, дошао на власт у тој земљи. Иако је 15. октобра 1985. легално изабран за шефа државе, са 50,9 одсто освојених гласова, није могао да спречи све веће немире у земљи. Његов бивши сарадник, Чарлс Тејлор, предводник Националног патриотског фронта (НПФЛ), ставио се на чело оружане побуне против Доевог „режима тираније“. У све хаотичнијој ситуацији у тој земљи, која је довела до крвавих обрачуна и таласа избеглица у Обалу Слоноваче и Гвинеју, појавило се више група у борби за власт, с ослонцем на племенске и верске разлике (од 2.510.000 становника 670.000 чине муслимани, 60.000 протестанти и 42.000 католици).

Санкције против Либерije, због грађанског рата и страдања цивилног становништва, уведене одговарајућом резолуцијом Савета безбедности 19. новембра 1992, свде се на ембарго на увоз оружја. У настојањима да се побуњенички лидери и представници власти доведу за преговарачки сто и да се прекидом грађанског рата створе услови за одржавање слободних избора нарочито се ангажовала Економска заједница западноафричких држава (ЕКОВАС), као и ОУН, ОАЈ и Покрет неслврстаности. После убиства председника Самјуела Доа нису престали сукоби лидера група који претендују на власт, премда су, на основу Споразума у Абуци, сви они пристали да уђу у Државни савет либерijske прелазне владе ради постизања мира и националног помирења.

Хаити. Том малом карипском земљом више деценија суверено су владали припадници породице Трухиљо (последњи представник те породице на дужности председника државе била је Ерта Паскал Трухиљо). Под притиском Фронта за промене и демократију (FNCD), крајем 1990. године заказани су први демократски избори у тој земљи. Изабран у јануару 1991, дужност председника државе преузео је 7. фебруара 1991. Жан Бертран Аристид. Неколико месеци касније, у септембру 1991, војним пучем који је предводио Раул Седрас, председник Аристид је свргнут са те дужности и приморан да напусти земљу. Вратио се после три године, у октобру 1994, и поново преузео своју дужност.

Савет безбедности УН, 16. јуна 1993, позивајући се на Главу VII Повеље, увео је поморску блокаду Хаитија у настојању да примора пучисте да предају власт легално изабраним представницима хаићанског народа. Пошто се то није догодило, уследиле су нове резолуције Савета безбедности посвећене решавању кризе: резолуцијом донесеном 23. септембра 1993. успостављене су мировне снаге за Хаити под називом УНМИХ; резолуцијом од 31. октобра 1993. пооштрен је ембарго на увоз нафте и нафтиних деривата; резолуцијом од 6. маја 1994. уведене су додатне мере у области трговинског ембарга и постављени захтеви пучистичком режиму да што хитније одступи с власти; резолуцијом од 31. јула 1994. дата су овлашћења земљама чланицама да формирају мултинационалне снаге за борбена дејства које би учествовале у поновном успостављању демократског поретка на Хаитију; резолуцијом од 29. септембра обзнањено је да ће санкције против Хаитија бити укинуте непосредно после повратка свргнутог председника Аристида у земљу и, најзад, резолуцијом од 15. октобра 1994, донесеном после повратка председника Аристида у земљу, односно после пада војне хунте, укинута су сви облици санкција против Хаитија.

У дуготрајним напорима да војна хунта преда власт легално изабраном председнику Аристиду против Хаитија су биле уведене различите врете санкција, од ембарга на увоз оружја, преко поморске блокаде и економског ембарга, до примене принудних војних мера, које су и довеле до пада пучистичког режима и обнављања демократског поретка на Хаитију.

Земље Организације америчких држава учествовале су у покушајима решавања кризе на Хаитију путем споразума али и у блокади острва и у мултинационалним снагама УНМИХ и за борбена дејства. У посредничке покушаје били су укључени бивши амерички председник Картер и лидер америчких црнаца Џексон.

Главну улогу у иницирању и спровођењу мера за рушење пучистичког режима имале су САД, које су, пре тога, дуго толерисале ауторитарни режим породице Трухиљо на Хаитију. Али, безакоње које је довело до флагрантног кршења људских права, угрожавања живота многих недужних људи и бекства 150.000 људи у Доминиканску Републику, америчку базу Гвантанамо на Куби, САД и оближње карибске државице довело је готово до свеопште подршке акцији Уједињених нација и Организације америчких држава. У вези с тим, може се разумети и подршка Самита Покрета несврстаних земаља у Џакарти 1992. године мерама за повратак председника Аристиде и задовољство због реконструисања легалне власти изражено на Самиту несврстаних земаља у Картахени 1995. године.

Руанда. У тој малој земљи источне Африке, која је стекла независност 1962. године, од 6.750.000 становника 90 одсто чине Хути, девет одсто Тутси и један одсто Пигмеји. Премда у мањини, Тутси су били доминантан и привилегован слој све време док је Руанда била под колонијалном и старатељском управом. Тек после проглашења независности и одржавања избора власт су преузели Хути, који се углавном баве земљорадњом. После државног удара 1973. године на власт је дошао генерал Јувенал Хабиаримана. На изборима 1978. и 1983. године такође је убедљиво победио (90 одсто гласова 1983). Међутим, сукоби између Тутса и Хута, који су букнули свом силином још 1957. године, нису престајали, па су одлуком Савета безбедности образоване мировне снаге, под називом УНАМИР, које су дошле у Руанду у октобру 1993. ради пружања хуманитарне помоћи и заштите цивилног становништва. У саставу мировних снага од 2.500 људи, регрутованих из 23 земље чланице Уједињених нација, највећи контингенти су били из Белгије, Француске и афричких земаља. Ограниченог броја и мандата, те снаге нису могле пресудније да утичу на збивања у Руанди, нарочито после убиства председника Јувенала Хабиаримане 6. априла 1994 (налазио се у авиону са председником Бурундија Сиприеном Нтариамиром, који је срушен са две ракете при повратку из Дар ес Салама у Кигали). Тада је отпочео невиђен масакр становништва, геноцид против Хутуа, којих је убијено између 1.000.000 и 1.500.000, док су стотине хиљада избеглица пребегле у Заир, Уганду, Танзанију и Бурунди.

Савет безбедности, резолуцијом усвојеном 17. маја 1994, као и резолуцијама бр. 997 и бр. 1011 из 1995. године увео је потпуни ембарго на увоз оружја, опреме и муниције у Руанду. Друга важна одлука Савета безбедности односила се на успостављање Међународног трибунала за Руанду. Одговарајућа резолуција је донесена 8. новембра 1994. уз уздржани глас Кине и противљење представника Руанде. Суд је добио

мандат да изводи на оптуженичку клупу виновнике геноцида и злочина против човечности. Сматра се да би за злочин геноцида могло да буде одговорно око 30.000 лица.

Мировна операција Уједињених нација у Руанди, под називом УНАМИР, започета 1993. године, због грађанског рата који је довео до једне од највећих хуманитарних катастрофа после Другог светског рата, окончана је после две и по године, 23. фебруара 1996. године. У збивања у Руанди, у својству посредника, организатора хуманитарне помоћи и војног чиниоца, биле су умешане многе земље, међународне организације и познате политичке личности. У посредничким напорима учествовали су Организација афричког јединства, шефови држава Региона великих језера, Џулијус Њерере и многи други. Један контингент америчких војника посебно је био ангажован на аеродрому у Кигалију на допремању хуманитарне помоћи, а Француска је предузела војну операцију, уз подршку УН, коју је без већег успеха окончала 21. августа 1994. године. Немоћна да спречи геноцид и друге злочине у Руанди, међународна заједница се сада ангажује на три плана: на збрињавању и враћању избеглица, на прикупљању средстава за обнову те земље и на кажњавању лица одговорних за геноцид и злочине против човечности.

Случај претходне Југославије

Распад СФР Југославије, као последица деловања унутрашњих чинилаца, уз све веће уплитање спољних сила, отпочет је у првој половини 1991. године. Покушаји да се распад спречи директним преговорима тадашњих председника република и председника председништва република нису успели. Посредовање иностраних чинилаца, пре свега представника и органа Европске уније и КЕБС-а, које је започето покушајима мирења, а касније довело до постављања ултимативних захтева и решења, такође није дало резултата. Супротстављена становишта и интересе република није било могуће помирити и усагласити пошто су се Словенија и Хрватска залагале за отцепљење и осамостаљење, Босна и Херцеговина и Македонија за неке прелазне видове конфедеративног повезивања, а Србија и Црна Гора за модернизацију постојеће федерације. Оружани сукоб до којег је дошло у процесу осамостаљавања Словеније и све чешћа употреба оружја на тлу Хрватске наговештавали су могућност расламсавања ратног пожара на тлу бивше заједничке државе, у осетљивом геополитичком подручју Балкана и бројним нерешеним мањинским и територијалним питањима. Неспремност домаћих лидера да чињеником узајамних концесија дођу до компромиса и неспособност европских институција и организација да помоћу могућих средстава нађу или наметну решење које би довело до смиривања прилика на тлу претходне Југославије готово неизбежно су довели до тога да се „југословенски случај“ нађе пред Саветом безбедности Уједињених нација.

У првој фази развоја тзв. југословенске кризе, све до средине 1991, велике силе су пружале подршку очувању СФР Југославије по инерцији из периода биполаризма, као и због очекивања да ће се она, опредељивањем за вишепартијски систем и тржишну привреду, постепено укључивати у европски поредак. У другој фази дошло је до радикалног преокрета у ставу готово свих великих сила, изузимајући само (донекле) Русију, јер су почеле да пружају све очигледнију политичку, економску, па и војну подршку републикама које су се издвајале из састава претходне Југославије и, истовремено, да заузимају све ригиднији став према Србији и Црној Гори. У основи тог преокрета била је оцена великих сила да је у претходној Југославији реч о идеолошком сукобу између република које су за демократски систем вредности (Словенија, Хрватска, Македонија, Босна и Херцеговина) и република које настоје да сачувају комунистички поредак (Србија и Црна Гора). На основу те процене, велике силе су одлучиле да пруже потпуну подршку републикама које су се издвајале из састава бивше заједничке државе и да се супротставе интересима и тежњама република које су настојале да је сачувају, сматрајући да користе Југословенску народну армију као „инструмент комунистичке владавине“. Премда се касније испоставило да су у средишту сукоба на тлу претходне Југославије били национални и етнички чиниоци, велике силе су само идеолошким аргументима против СР Југославије придодале и оне из националног и етничког корпуса, који су се првенствено односили на ставове, поступке и деловање Срба у Босни и Херцеговини.

Генералном односу великих сила према кризи у претходној Југославији, који је израз великог степена јединства њихових глобалних стратешких интереса у периоду после „хладног рата“, могу се придодати и неке разлике у појединачним интересима. На пример, Немачка је предњачила у пружању подршке Словенији и Хрватској у формирању њихових суверених националних држава, а Русија у показивању разумевања за интересе СР Југославије и Републике Српске. У ставу Француске и Велике Британије било је одређених осцилација, док су САД настојале да чврстом руком арбитра спроведу и наметну своје погледе и интересе.

Сједињене Америчке Државе су у први мах биле препустиле Европској унији и КЕБС-у да решавају кризу у „европском дворишту“. Када се испоставило да они у томе немају успеха, одлучиле су да кризу реше на начин који одговара њиховим интересима, међу којима се издвајају следећи: *прво*, желеле су да покажу да без суделовања САД, као једине комплетне велесиле после „хладног рата“, не може да буде решено ниједно значајније политичко питање у свету; *друго*, да постоје разлози да САД, нарочито посредством ревитализације НАТО-а, остану у Европи, и *треће*, да ангажовање у решавању кризе у претходној Југославији буде у функцији унутрашњих политичких збивања у Сједињеним Државама.

Већ у првој резолуцији посвећеној збивањима у СФР Југославији, бр. 713 од 25. септембра 1991, Савет безбедности је констатовоао да би она „могла представљати претњу међународном миру и безбедности“. У каснијим резолуцијама претпоставка изражена речима „могла представљати“ преобраћена је у децидну тврдњу „представља“ претњу међународном миру и безбедности. Касније, без обзира на ширење опсега и инструментарија рата, нарочито у Босни и Херцеговини, Савет безбедности није мењао ту квалификацију, уздржавајући се да употреби израз нарушеност мира или агресија. Квалификација да је реч о нарушености мира, очигледно, није могла бити употребљена зато што је сукоб на тлу претходне Југославије остао под стриктном контролом и није се прелио на југ Балкана, нити је „запалио“ шире подручје Европе као у Првом светском рату. Премда су дејства ЈНА у Хрватској и Босни и Херцеговини квалификована као насилно мешање у збивања у тим двома бившим југословенским републикама, термин агресија није могао да се употреби колико због тога што је у суштини прихваћено да је реч о грађанском рату, међунационалном и међуетничком сукобу, толико и због тога што би се према уставном праву тешко могло установити да заједничка армија државе у распадању изводи агресију на сопственој, а не туђој територији. Али, и квалификација да је реч о претњи миру била је довољна да се отвори досије примене принудних мера из Главе VII Повеље ради васпостављања мира и безбедности у претходној Југославији.

Ембарго на увоз оружја

Резолуцијом Савета безбедности бр. 713 са позивањем на Главу VII Повеље, уведен је општи и потпуни ембарго на испоруку свих врста оружја и војне опреме Југославији. У неким другим сличним случајевима одлука о увођењу ембарга на увоз оружја и војне опреме донесена је после више резолуција у којима су постављани захтеви срачунати на смиривање ситуације која прети миру. У југословенском случају Савет безбедности је већ у првој резолуцији донео одлуку о ембаргу на увоз оружја и војне опреме због тога што су у међувремену пропали покушаји посредовања Европске уније и КЕБС-а и што је сукоб, који је узимао маха, у релативно поодмаклој фази доспео пред тај орган Уједињених нација.

Grosso modo се може рећи да ембарго на увоз оружја и војне опреме није био ни општи ни потпун, јер су га кршиле поједине бивше југословенске републике и поједине државе или приватне фирме које се баве продајом оружја. Ембарго је пробијан илегалним каналима, али се то одиграло и пред очима сила које су о њему донеле одлуку у Савету безбедности. Наиме, неке од њих су сматрале да наоружавање република које се одвајају од бивше заједничке државе треба да

допринесе јачању суверености њихових новонасталих држава, постизању равнотеже у односу на Југословенску народну армију и њиховом супротстављању опасности од СР Југославије и експанзионизму Срба у Босни и Херцеговини. Ти разлози или интереси неких држава и политичких кругова учинили су да ембарго на увоз оружја и војне опреме умногоме остане на папиру и да се снабдевање неких бивших југословенских република и националних и етничких група претвори у велику политичку и финансијску трансакцију.

Резолуцијом Савета безбедности бр. 1021, од 22. новембра 1995, усвојеном непосредно после закључивања Дејтонског споразума, ембарго на увоз оружја и војне опреме у Југославију укинут је према следећем: деведесет дана од подношења извештаја генералног секретара да су Босна и Херцеговина, Хрватска и СР Југославија званично потписале мировни споразум све одредбе о ембаргу остају на снази; у току следећих деведесет дана престаје важност свих одредаба о ембаргу, с тим што су испоруке тешког наоружања, муниције за то наоружање, мина, војних ваздухоплова и хеликоптера забрањене све док не ступи на снагу Споразум о контроли наоружања наведен у Прилогу III Дејтонског споразума; 180 дана од подношења извештаја генералног секретара о примени Споразума о стабилизацији (Прилог I Б Дејтонског споразума) престају да важе све одредбе о ембаргу, уколико Савет безбедности не одлучи другачије. Смањивање и постизање равнотеже у наоружању на тлу претходне Југославије у оквиру спровођења Дејтонског споразума и ОЕБС-а у опреци је са пројектом САД, против којег су се изјасниле и поједине западне силе, а посебно Русија, о тзв. донаоружавању босанских муслимана, које је у току.

Санкције против Савезне Републике Југославије

Санкције Савета безбедности против СР Југославије уведене су Резолуцијом бр. 757, од 30. маја 1992. године. Непосредан политички повод за увођење санкција било је игнорисање захтева упућеног Србији и Црној Гори, укључујући и ЈНА, да прекину мешање у унутрашње послове Босне и Херцеговине, садржаног у Резолуцији Савета безбедности бр. 752, од 15. маја 1992. године. Резолуцијом бр. 757, од 30. маја 1992, уведене су трговинске, финансијске, саобраћајне и дипломатске (смањивање нивоа у дипломатским и конзуларним представништвима у СР Југославији) санкције. Резолуцијом бр. 760, од 18. јуна 1992, учињен је изузетак у односу на уведене санкције давањем права Комитету за санкције да одобрава увоз хране и медицинских пошиљки. До проширења и поопштравања санкција дошло је усвајањем Резолуције бр. 787, од 16. новембра 1992, којом је забрањен транзит нафте, нафтних деривата и других стратешких сировина, машина и опреме преко територије Србије и Црне Горе, под претпоставком да би могли бити употребљени за домаће потребе, а уведена је и блокада на мору и Дунаву ради стриктног спровођења санкција.

Након готово две године, као признање СР Југославији што је прихватила план Контакт-групе за територијално и политичко решење кризе у Босни и Херцеговини и што је увела ембарго према Републици Српској, Савет безбедности, Резолуцијом бр. 943, од 23. септембра 1994, делимично је суспендовао санкције у четири области: ваздухопловној – отварањем аеродрома Београд за цивилни путнички саобраћај, поморској – омогућавањем трајектног саобраћаја између лука Бар и Бари, спортској – дозволом учешћа југословенских спортиста на међународним такмичењима и у области културне размене. Премда и даље постоји могућност за обнављање општих и потпуних санкција, делимична суспензија санкција је накнадно обнављана у стриктно утврђеним интервалима (Резолуција бр. 970, од 11. јануара 1995; Резолуција бр. 988, од 21. априла 1995; Резолуција бр. 1003, од 5. јула 1995. и Резолуција бр. 1015, од 18. септембра 1995).

У оквиру политичких аранжмана који су у Дејтону довели до потписивања Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, 21. новембра 1995. постигнут је договор да Савет безбедности суспендује санкције против СР Југославије. У основи тог договора су два суштинска разлога: прво, да се СР Југославији ода признање за подршку у тражењу мирног решења за кризу у Босни и Херцеговини и, посебно, за кооперативност у доношењу Дејтонског споразума, и друго, да буде у истој стартној позицији с другим актерима у остваривању Дејтонског споразума. Међутим, санкције су само суспендоване (нису укинуте) због тога да би СР Југославија што стриктније испуњавала своје обавезе према Дејтонском споразуму, зазирући од могућности њиховог аутоматског обнављања.

Санкције су генерално суспендоване Резолуцијом Савета безбедности бр. 1022, од 22. новембра 1995. године. Да не би било неизвесности у вези с условима и роком за дефинитивно укидање санкција у тој резолуцији је прецизно назначено да ће санкције бити укинуте десетог дана после одржавања слободних и праведних избора у Босни и Херцеговини (предвиђених у Дејтонском споразуму најкасније до 14. септембра 1996). Према преузетој обавези, а гледајући на одржане изборе као на основни моменат у спровођењу Дејтонског споразума и успостављању јединствене Босне и Херцеговине са два уставноправна ентитета, Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1074 дефинитивно укинуо санкције СР Југославији.

Санкције против Срба у Босни и Херцеговини

С обзиром на то да је од самог почетка сукоба у Босни и Херцеговини пружала материјалну и другу помоћ и подршку Србима, увођење санкција Савета безбедности против СР Југославије 1992. године одразило се и на њихову позицију и интересе. То је, можда, био један од разлога што том приликом нису уведене и санкције против Срба у Босни и Херцеговини, премда су у времену које је уследило против њих примењене неке од мера предвиђених Главом VII Повеље.

На основу Резолуције бр. 942, од 23. септембра 1994, према „подручју Републике Босне и Херцеговине под контролом босанских Срба“ предузете су свеобухватне санкције, под којима су подразумеване све трговинске, финансијске и индустријске активности и трансакције, речна и поморска блокада, прекид политичких разговора са представницима босанских Срба итд. Непосредан повод за доношење те резолуције Савета безбедности било је одбацивање Мировног плана Контакт-групе о територијалном и политичком решењу кризе у Босни и Херцеговини.

Санкције против босанских Срба, односно против Републике Српске, суспендоване су Резолуцијом бр. 1022, од 22. новембра 1995, а дефинитивно су укинуте Резолуцијом бр. 1074, од 1. октобра 1996, уз експлицитно назначен услов да се „снаге босанских трупа повуку и наставе да поштују зоне раздвајања како је предвиђено Мировним споразумом“ (у то је високи представник Карл Билт уверио Савет безбедности, у којем је било извесног колебања у вези с тим питањем). Санкције не само да су „босанске Србе“, као једну од трију етничких група у Босни и Херцеговини, ставиле у неравноправан положај у односу на муслимане и Хрвате већ су их означиле и као „главног кривца“ за сукобе и последице тих сукоба у тој бившој југословенској републици.

Примена других мера из Главе VII Повеље

Осим у области економије, финансија, саобраћаја, дипломатије, науке, културе, спорта итд. против СР Југославије и „босанских Срба“, у оквиру збивања у Босни и Херцеговини Савет безбедности је, на основу овлашћења из Главе VII Повеље, применио и неке од мера које спадају у принудне војне мере.

Забрана лета. Резолуцијом бр. 781, од 9. октобра 1992, Савет безбедности је увео „забрану војних летова у ваздушном простору Босне и Херцеговине“, уз одговарајућу контролу на аеродромима и издавање дозволе за летилице са специјалном наменом. Околност да летилица која прекрши ту забрану може да буде срушена сведочи о томе да је била реч о једној од принудних војних мера из Главе VII Повеље.

Безбедне зоне. Установљавање безбедних зона (Сарајево, Тузла, Жепа, Горажде, Бихаћ, Сребреница) у основи спада у мере које је предузимао Унпрофор ради обављања своје мисије, пре свега хуманитарне, али је и у домену примене принудних војних мера. Позивањем на Главу VII Повеље, Савет безбедности је јемчио безбедност тим зонама, с тим да може бити употребљена сила ради њиховог очувања. У вези с тим је усвојена Резолуција бр. 836, од 3. јуна 1993, у којој се изричито наводи да снаге Унпрофора, уколико буду нападнуте у одбрани безбедних зона, могу употребити силу и, у договору с генералним секретаром, на основу националних и регионалних аранжмана, тражити подршку ваздухопловних снага.

Ангажовање НАТО-а. Позивајући се на овлашћења из Главе VII, као и Главе VIII Повеље (о регионалним аранжманима), Савет безбед-

ности је ангажовао НАТО, као регионални војни савез, у обезбеђивању повлачења тешког наоружања „босанских Срба“ из области појединих безбедних зона, посебно Сарајева. У неким случајевима била је реч о симболичном „кажњавању“ Срба, док је у оквиру војних припрема које су претходиле Дејтонским преговорима дошло до масовног бомбардовања положаја Војске Републике Српске и важних привредних објеката на читавој територији под њеном контролом, што је значајно допринело промени војне и територијалне ситуације у Босни и Херцеговини. Уз све остало, ангажовањем НАТО-а у Босни и Херцеговини отворено је и питање могућег коришћења тог војно-политичког савеза, створеног у доба биполаризма у кругу идеолошких истомишљеника, као сталне стајаће војске Савета безбедности Уједињених нација.

Снаге за брзе интервенције. Мировне снаге у Босни и Херцеговини (Унпрофор), без сумње, имале су велики значај у организовању и пружању хуманитарне помоћи, а донекле и у ограничавању сукоба, али су, у крајњем, ипак биле немоћне да озбиљније допринесу окончању рата. Супротстављене снаге трију етничких група су не само игнорисале већ често и малтретирале припаднике Унпрофора. Француска и Велика Британија, као земље с највећим националним контингентима у саставу Унпрофора, иницирале су стварање снага за брза дејства које могу да употребе и оружје у одбрани припадника мировних снага и обављању њихових задатака. Тиме је, на неки начин, у мандат и корпус мировних снага инкорпорирана војна димензија, поткрепљујући тезу да су мировне операције Уједињених нација које су биле ближе Глави VI Повеље о решавању спорова мирним путем у периоду после „хладног рата“ успоставиле ближу везу са Главом VII Повеље и од снага за очување мира почеле да прерастају у снаге за наметање мира.

Међународни трибунал у Хагу. Позивајући се на Главу VII Повеље, Савет безбедности је Резолуцијом 827, од 25. маја 1993, донео одлуку о оснивању Међународног трибунала ради кривичног гоњења лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права на територији претходне Југославије почев од 1. јануара 1991. године. Премда постоје неслагања о томе да ли је Савет безбедности могао да оснује такав суд, будући да то право припада државама, његово оснивање и функционисање спада у област принудних мера, у овом случају примењених против оних који су у сукобима на тлу претходне Југославије извршили ратне злочине и злочине против човечности.

Унутрашњи сукоби као претња миру

Систем колективне безбедности, с нагласком на забрани рата, успостављен је да би чувао мир и безбедност. Ту функцију у доба биполарне блоковске поделе систем колективне безбедности Уједињених нација није могао успешно да остварује јер је био блокиран тзв. правом вета великих сила сталних чланица Савета безбедности. Због тога Савет безбедности није ангажован, на основу Главе VII Повеље,

у случајевима флагрантне претње миру, нарушености мира и агресије као што су интервенција Француске у Индокини, Алжиру и још неким земљама, интервенција САД у Вијетнаму, интервенција СССР-а у Авганистану, интервенција Кине у Вијетнаму, интервенција Вијетнама у Камбоди, интервенција Танзаније у Уганди, у рату између Ирака и Ирана, у ратовима на Блиском истоку итд.

У периоду после „хладног рата“ Савет безбедности је постао „брз на обарачу“, с обзиром на то да више нема употребе вета услед високог степена сагласности великих сила на основу њихових глобалних стратешких интереса и постојећег односа снага. Неки то сматрају (и у доктрини и у политичком резонувању) дуго очекиваном и прижељкиваном ревитализацијом Уједињених нација, а неки њиховим претварањем у инструмент интереса и тежњи великих сила које су изашле као победник из „хладног рата“. У периоду после „хладног рата“ само у једном случају агресија је била повод за примену принудних мера из Главе VII Повеље. Па и тада, а реч је о агресији Ирака на Кувајт, примена мера из Главе VII Повеље није окончана васпостављањем мира, што се могло очекивати, већ се протеже пуних шест година због унутрашње ситуације у Ираку, која се тумачи као претња миру. У свих других шест случајева примене мера из Главе VII Повеље реч је о унутрашњим сукобима који су протумачени као претња миру. Из тога могу да се изведу закључци који имају далекосежан значај:

– Прво, може се рећи да је у периоду биполаризма окончана ера ослободилачких, поробљивачких, идеолошких и других ратова, као и опасности од могућности избијања трећег светског (нуклеарног) рата. То, свакако, не значи да су створени друштвени и међународни услови у којима су узроци рата искорењени, пошто се већ теоријски образлаже могућност наступања сукоба цивилизација, али указује на својеврсно смањење могућности за агресију и, истовремено, на прибегавање другим видовима примене силе, односно на остваривање циљева националне политике другим средствима а не ратом.

– Друго, у савременом међународном поретку унутрашњи сукоби су престали да буду унутрашња ствар земаља у којима се дешавају. Уплитање у те сукобе у ранијим историјским раздобљима сматрано је мешањем у унутрашње послове држава. Сада то више није случај. Наиме, дошло је до интернационализације мотива који најчешће доводе до унутрашњих сукоба, као што су етничка и људска права. Уместо принципа немешања, успостављено је право на интервенцију. Правна основа за то садржана је у међународноправним документима о људским правима и правима етничких мањина, кодификованим у актима Уједињених нација, Организације за европску безбедност и сарадњу Европског савета.

– Треће, на основу такве скале вредности, у чијем су средишту људска права и права етничких колективитета, таквог односа снага у постојећем светском поретку и таквог стања духа у најширем смислу, унутрашњи сукоби су протумачени као најчешћа и најопаснија претња

миру у периоду после „хладног рата“. У складу с тим, Савет безбедности је релативно лако постигао сагласност о предузимању мера на основу Главе VII Повеље у случају унутрашњих сукоба на тлу Европе, Африке, Латинске Америке и Блиског истока у раздобљу од 1990. до 1996. године.

– Четврто, с обзиром на то да не постоји дефиниција унутрашњег сукоба да ли ће неки од њих бити квалификован као претња миру не зависи само од њиховог стварног интензитета већ и од нахођења великих сила. То донекле омогућава великим силама да покрену механизам колективне безбедности УН не само у случајевима када је угрожен мир већ и када је реч о њиховим заједничким или појединачним интересима.

– Пето, у досадашњим случајевима примене мера из Главе VII Повеље у покушајима решавања унутрашњих сукоба повод су били национални, етнички и племенски спорови (претходна Југославија, Руанда, Сомалија), тероризам (Либија), непоштовање изборних резултата и борба за власт (Хаити, Либериа), а у случају Ирака – агресија, тероризам и ауторитарна природа власти.

– Шесто, у већини случајева о којима је реч Савет безбедности је симултано користио овлашћења из глава VI, VII и VIII Повеље, примењујући мере мирног решавања спорова, ангажујући мировне снаге, спроводећи различите врсте ембарга и принудних војних мера, а у два случаја успостављајући *ad hoc* међународни кривични суд. Истовремено, Савет безбедности је пружао подршку ангажовању других организација и тела, универзалних и регионалних, у настојању да се окончају унутрашњи сукоби. При томе, ангажовање организација и институција као што су ОАД, ОАЈ, ОЕБС, Европска унија, Исламска конференција, Арапска лига и сличне није било спорно, док је ангажовање НАТО-а изражавало одређена политичка правна супротстављања.

– Седмо, акција Савета безбедности и других чинилаца била је потпуно успешна у случају Хаитија, релативно успешна у случају Југославије, успешна у случају агресије Ирака на Кувајт, али не и у делу који се односи на нормализовање ситуације у Ираку и том делу света, и половично успешна или мање-више неуспешна у свим осталим случајевима. Ако се више не поставља питање ефикасности Савета безбедности у ранијем смислу те речи (у доба биполаризма), када је био блокиран, сада се поставља питање адекватности и сврсисходности мера које примењује у решавању разнородних унутрашњих сукоба. Наиме сасвим је сигурно да мере притиска и принуде могу да имају само краткорочан ефекат, а да је право решење у пружању економске подршке развоју тих земаља, тј. не у изолацији, већ у интеграцији (што, разуме се, превазилази компетенције и могућности самог Савета безбедности).

– Осмо, одлучујући актер у наметању принудних и политичких решења у већини случајева примене мера из Главе VII Повеље (Ирак, Југославија, Либија, Хаити, Сомалија, и у нешто мањој мери у Либерии и Руанди) биле су САД, које су тиме потврђивале своје прерогативе и могућности глобалне велесиле.

– Девето, диспропорција у савременим међународним односима у економским и цивилизацијским аспектима, усредсређеност савременог међународног поретка на стимулисање интереса развијених, првенствено западних земаља, неспособност система колективне безбедности да се од функције ватрогасца трансформише у инструмент искорењивања узрока рата и висок степен самовоље великих сила у униполарно-триполарном поретку остављају за 21. век питање проналажења нових и ефикаснијих метода за постизање стабилности у свету на основу већег уважавања интереса свих актера.

Најзначајнији чиниоци геополитичког положаја Савезне Републике Југославије

УДК 327(497.1)

Доц. др Слободан Мишовић, пуковник

Веома сложен међународни положај Савезне Републике Југославије условљен је географским, политичким, економским, историјским, војним и етногеографским чиниоцима.

Интересовање великих сила за геопростор СР Југославије настављено је и у новонасталим условима. Као међународни чинилац и субјект на ужареном југу Европе СРЈ била је и остала веома значајан стабилизујући и миротворачки чинилац. То је непромењена константа њеног међународног положаја. Као релативно компактна државна заједница на средокраћу европских путева ка Азији и Средоземљу, СРЈ остала је снажан геостратегијски чинилац који морају и даље да поштују суседи, Европа и остали релевантни међународни субјекти. Главни центри политичке, економске и војне моћи савременог света према СРЈ испољавају и даље крајње неповољан однос, који ће се задржати и у наредном периоду јер се сукобљава с интересима најмоћнијих у овом делу света. Може се претпоставити да су извесне промене у том односу већ уследиле, и да ће се даље одвијати зависно од коначног расплета кризе на просторима претходне Југославије и остварења интереса великих сила.

У Европи и свету настале су значајне промене. Равнотежа снага, која је била успостављена након Другог светског рата, више не постоји. Поред неспорне вредности мира, савремено човечанство тежи к остваривању и других вредности: слободе, људских права и демократије, као неопходног предуслова за достојан живот. У оквиру таквих промена, у Европи и свету, треба посматрати и процесе у јужној Европи, Средоземљу и на Балкану.

Слом система биполаризма, заснованог на идеолошкој и политичкој конфронтацији и нуклеарном паритету суперсила и њихових војно-политичких групација, под дејством асиметрије у њиховој економској снази и значајним предностима плуралистичких над монолитним друштвима, наметнуо је питање изградње „новог светског поретка.“¹ Разградња старог, у ствари, значи почетак изградње новог поретка, а на стварање

¹ Изградња „новог светског поретка“ подразумева изградњу нових односа међу државама на основу поштовања ауторитета великих и моћних. Према до сада уоченом, одвија се у три фазе: прва, разбијање социјалистичко-комунистичких система у источној Европи и свету; друга, повезивање на бази фамозне доктрине „Партнерство за мир“, и трећа, подела нових интересних сфера у свету (нова Јалта).

вакуума између старог и новог система односа утицало је више околности:

1) слом система биполаризма суочио је водеће светске силе, па и читав свет, с комплексом нових проблема без чијег се решавања не може поставити основа „новог светског поретка“. Међу проблемима савременог света најзначајнији су: нова међународна подела рада у корист развијених и богатих, нови економски поредак успостављен на основу јаких технологија САД, Западне Европе, Јапана и донекле НР Кине; све већи утицај војноиндустријског комплекса развијених земаља, посебно САД, на доношење политичких одлука; потреба за већ оскудном сировинском базом и енергијом у развијеном свету и, донекле, покушаји решавања ратних сукоба и криза у свим деловима света;

2) поремећени односи снага у свету и противуречни интереси водећих светских сила не само да су отежали већ су и онемогућили да се брзо и лако приђе конципирању „новог светског поретка“ који може да изрази њихове посебне и заједничке интересе и визије. На примат Сједињених Држава, као политичког, економског и војног „вође“ у свету, не гледа благонаклоно ниједна развијена земља, а посебно не уједињена Европа, са Немачком на челу. Стога, чак када је реч и о тако блиским савезницима и провереним пријатељима, тешко се може замислити светски поредак у којем могу да се измире сви њихови интереси;

3) иако су почели преговоре као „равноправни“ партнери, временом се показало да две суперсиле – САД и Русија – фактички нису у равноправном положају. Русија је, наиме, страна која је изгубила утицај и своју сферу интереса по истеку „хладног рата“, а САД постале су сила која све више поприма улогу „светског жандарма“. Таква маргинална улога неће одговарати Русији у наредном периоду, јер је, иако модалитети утицаја и сфере њеног деловања још увек нису препознатљиви, витално заинтересована да „право интервенције“, „локални сецесионизам“ и „међународни државни тероризам“, као нови међународни феномени, не добију „међународну визу“ и право грађанства;

4) иако повезане савезничким везама и многим идеолошким, политичким, економским и војностратешким интересима, водеће западне силе (САД, Западна Европа и Јапан), због неких међусобних односа и узајамних светских аспирација, све чешће долазе у колизију. Посебан значај у томе има процес осамостаљивања и економског јачања Западне Европе, на челу са Немачком;

5) појам „равнотежа интереса“ у савременим међународним односима појављује се као пандан појму „равнотежа снага“. Наметањем „новог светског поретка“ САД настоје да кроз „равнотежу интереса“ себе прикажу као јединог способног чиниоца у свету да одлучује о свим значајним питањима међународне заједнице. Такав став настоје да наметну међународној заједници и у вези с разрешењем кризе у претходној Југославији.

Упркос нуклеарном паритету, услед огромне асиметрије у економској и технолошкој моћи, распала се источна сфера интереса на европском ратишту, настала као резултат Другог светског рата. У оквиру тога, стварају се историјске претпоставке да се превазиђени и неадекватни систем равнотеже снага замени системом равнотеже интереса. Најзначајнији показатељи тог процеса су:

- заустављање трке у производњи све разорнијег наоружања и уништавање и забрана производње нуклеарног оружја у до сада ненуклеарним регионима и земљама;

- очување минимума нуклеарног оружја који „гарантује“ могућност узвратног удара по противнику;

- изградња система равнотеже снага у будућности, уместо на снази оружја, на утицају и дејству економских и технолошких чинилаца, на основу чега би велике и технолошке силе могле да успоставе своју доминацију над осталим светом;

- велике промене у деловању Уједињених нација² наговештене су отвореним неслагањем међу чланицама у решавању значајних светских проблема, посебно у решавању и гашењу ратних жаришта. Донедавно је, наиме, немешање у унутрашње послове других држава било основ међународног поретка, заснован на Повељи УН, што више није случај. То је посебно изражено у случају претходне Југославије. Наиме, поједини међународни чиниоци су сматрали да је ради обезбеђења мира и безбедности дозвољено мешање у унутрашње ствари било које државе ако међународни чиниоци оцене да „неко“ угрожава њихову стабилност и интересе.

Очигледно је да се процес стварања „новог светског поретка“ одвија на штету малих и неразвијених земаља, па и СРЈ, исцрпљивањем њихове скромне економске моћи, настојањима да се наруше њихови витални потенцијали и ефективи и покушајима комадања њиховог геопростора на мање делове ради подвођења под властити утицај.

При сагледавању утицаја спољних чинилаца на међународни положај³ СРЈ треба узимати у обзир: општу ситуацију у свету и односе између центара моћи, укупну политичку ситуацију у Европи, Средоземљу и на Балкану, ставове међународне заједнице (ОУН) према СРЈ у конкретном временском периоду, однос средоземних и балканских земаља према СРЈ и условима у којима стасава као нови државни ентитет међународне заједнице, реалне циљеве, планове и могућности снага које

² У т. 7, чл. 2 Повеље УН наглашено је јасно и категоричко начело да нико, па ни ОУН, нема право мешања у унутрашње послове других држава.

³ Међународни положај државе је њен општи положај у међународној заједници који остварује у односима с другим државама, народима и покретима, те политичким, економским, културним, војним и другим организацијама и удружењима. У динамици међународних односа, коју одређују субјекти и други чиниоци, својим активностима и самим својим постојањем, положај субјекта у међународној заједници је, мање или више, променљив. Дакле, међународни положај може се схватити као пресек међународне стварности у одређеном историјском тренутку.

могу угрозити независност и територијални интегритет СРЈ, и виталност државе СРЈ и њеног система одбране у супротстављању покушајима угрожавања.

По нестанку биполарне Европе, када је СФРЈ чинила „тампон-зону“ између два међусобно супротстављена војно-политичка блока, укупни значај садашњег геополитичког простора СРЈ за глобалне интересе велесила веома је умањен. То је, уз мноштво спољних и унутрашњих чинилаца, омогућило распад претходне Југославије на више државних ентитета, од којих је већина укључена у сфере интереса великих сила, уз њихову заштиту, а на штету СР Југославије.

Наведени елементи се морају посматрати у сталном међусобном деловању, у одређеним условима и времену у којима се разматра утицај спољних чинилаца на међународни положај СР Југославије. У целини, чиниоци који одређују међународни положај СРЈ могу бити економске, политичке и војне природе.

Географски чиниоци међународног положаја Савезне Републике Југославије

Географски простор са становишта распрострања и међусобних утицаја математичко-географских, физичко-географских и друштвено-географских чинилаца за потребе припреме и вођења рата изучава војна наука, првенствено војна географија, узимајући у обзир потребе вођења оружане борбе као главног садржаја и облика испољавања силе у супротстављању сваком агресору. У припремама СРЈ за одбрану процена властитог географског простора има велики значај, што је посебно изражено у сагледавању комплексног утицаја географског чиниоца у географском простору СР Југославије.

Схватање значаја географског чиниоца огледа се у следећем: познавању појава, чинилаца и законитости које делују у геопростору ратишта; уочавању међусобних утицаја географских и војних чинилаца на обављање бројних задатака одбране СРЈ у миру и у рату; могућности процене утицаја (позитивни и негативни) географског чиниоца на извођење борбених дејстава, како на конкретном делу СРЈ, тако и у целини; детаљнијем познавању географског простора на којем се изводе борбена дејства, ради доношења целисходних одлука о употреби снага, и познавању географског простора на који је изведена агресија, ради појачавања негативних утицаја географског чиниоца у току борбених дејстава.

Добро познавање утицаја географског чиниоца (међусобног деловања географских појава, чинилаца и законитости) командама и штабовима олакшава доношење правовремених и целисходних одлука и начин обављања задатака у најразличитијим борбеним ситуацијама. Примери из ранијих ратова и рата на простору претходне Југославије, указују на то да непознавање тог чиниоца у одређеном географском простору изазива код људства неодлучност, колебаљивост, инфериорност у односу на противника, немоћ, појаву панике, отварање ватре насумице, по-

трошњу znatno veће количине муниције и убојног материјала и нерационално коришћење опреме и ратне технике. На познавању утицаја географског чиниоца често се заснивају борбени поступци; прилагођава се мирнодопска обука јединица и команди; зависе развој, организација и формација ВЈ; планира се опремање ратним материјално-техничким средствима и планира употреба ВЈ у одбрани СР Југославије.

Уопште, а посебно када је реч о борбеним дејствима, потребно је открити најзначајније позитивне и негативне утицаје географског чиниоца на властите и агресореве снаге на конкретном делу СРЈ или геопростору као целини. Тиме се стварају услови за максимално искоришћавање позитивних и уклањање или ублажавање негативних утицаја географског чиниоца на припаднике ВЈ, односно за отклањање позитивних и појачавање негативних утицаја на снаге агресора. Суштина познавања утицаја географског чиниоца је у изналажењу могућности да се он на југословенском ратишту учини што већим властитим савезником и што већим агресоровим противником. Наравно, утицај географског чиниоца није увек најважнији и пресудан, али ће увек олакшавати или отежавати обављање постављених мирнодопских и ратних задатака. Наиме, географски чинилац је основа за процену ситуације, одлучивање, планирање и обављање бројних задатака у припремама СРЈ за рат и вођење рата.

Посебно значајно питање за целовиту анализу простора СРЈ јесте разрешавање проблема успостављања оптималног односа у конкретном географском простору и времену и у свакој конкретној борбеној (ратној) ситуацији. Разрешењу тог проблема, између осталих чинилаца, умногосте доприносе: анализа утицаја географског чиниоца по елементима простора СРЈ и војногеографска и оперативно-географска процена простора СР Југославије. Решавање проблема успостављања оптималног односа на простору СРЈ подразумева оптималну усклађеност постављених циљева рата, снага предвиђених за остварење тих циљева, простора ратишта (цело или поједини делови) на којем ће се обављати задаци, времена (све време рата или најкритичнији периоди) и начина обављања (метод) постављених задатака. Све то мора бити синхронизовано са што већим нарушавањем склада свих тих елемената на страни агресора.

Савезна Република Југославија се налази у простору Јужне Европе и заузима централно место на Балканском полуострву. Њен положај је веома сложен и зависи од бројних географских чинилаца. Карактерише га њено место на европском ратишту и у његовим значајним регионима: јужној Европи, Средоземљу и Балкану. Савезна Република Југославија је саставни део могућег европског ратишта. Налази се у његовом језгру, а Европа је у војном погледу најосетљивији континент света. Полазна основа за анализу утицаја географских чинилаца на међународни положај СРЈ чине: крајње неповољан и крајње осетљив положај геопростора СРЈ у светској заједници, а посебно Европи; значај географског чиниоца за мале геопросторе као што је СРЈ; изражено стратегијско окруже-

ње геопростора СРЈ, укључујући геопростор Републике Српске; наглашена потреба дефинисања свих елемената југословенског ратишта на основу којих ће се побољшати организацијско-формацијска структура ОС СРЈ, и потреба израде целовите процене геостратегијског положаја СР Југославије.

Савремена ратна техничко-технолошка достигнућа су умањила значај географског чиниоца у вођењу сложених борбених дејстава, али нису отклонила утицаје неких елемената (рељеф, метеоролошки и климатски услови, воде) на масовнију употребу и дејства оклопно-механизованих и ваздушнодесантних снага. Последњи ратови указују на значај електронског рата и дејства авијације и ракетних средстава, које су масовно могле да користе само најразвијеније земље. Просторно мање земље и мање развијене земље показале су се инфериорним у употреби тих средстава, али са много бољим познавањем елемената свог географског простора, искоришћеним у одбрани националног и територијалног интегритета. Дакле, технички чинилац се показао као надмоћнији у епизодним решењима, док је географски чинилац остао и даље надмоћно трајно решење. Мале и неразвијене земље ослонац не могу тражити у технолошком већ тежишно у географском чиниоцу и одговарајућем груписању снага. Најзначајнији чиниоци географског положаја су:

1) битно је нарушен однос у географском простору Европе нестанком раније блоковске поделе с несмањеним стратешким значајем СР Југославије;

2) Савезна Република Југославија се налази изван геопростора централноевропског војишта. То значи да се њен геопростор налази изван највеће концентрације ратног потенцијала и изван зоне дејстава главних снага на европском ратишту. Због тога није реално очекивати употребу могућих главних конвенционалних и нуклеарних снага преко геопростора СР Југославије;

3) после нестанка биполарне Европе интензивирано је просторно повезивање највећих и најзначајнијих концентрацијских просторија на европском ратишту: немачко-пољске низије, Панонске низије, северноиталијанске низије, доњодунавске низије и источноевропске низије. Ти геопростори, реално, могу примити стратегијске оружане групације за извођење агресије на СРЈ, а омогућавају и дејства с дистанце;

4) преко геопростора СРЈ изводи један од најзначајнијих снопова комуникација; Берлин – Беч – Будимпешта – Београд – Софија – Блиски исток, са краком за егејски простор, који повезује техничко-технолошки развијену, али сировински доста исцрпљену Европу с неразвијеним, али сировински богатим Блиским и Средњим истоком. То усложњава положај, повећава осетљивост и смањује безбедност СР Југославије;

5) изведено је стратегијско окружење геопростора СРЈ стављањем у функцију НАТО-а геопростора суседних држава: Албаније, Бугарске, Румуније, Мађарске, Македоније, Хрватске и Босне и Херцеговине. На

тај начин су затворени најзначајнији излази са југословенског ратишта ка осталим деловима европског ратишта, а најзначајнији су: Отрантска врата, Моравско-вардарска удолина, долина Нишаве, долина Дунава, панонски отвор и долина Саве. Тиме је угрожена безбедност и максимално повећана осетљивост СРЈ, па је једини прави и могући излаз потпуни ослонац на властите снаге, уз коришћење свих предности свог географског простора;

6) све већи значај добијају геопростори Мађарске и Бугарске. То су најзначајнији пољопривредни и привредни макрорегиони европског ратишта, где је могуће дуже бављење стратегијских групација уз потпуно обезбеђење прехранбеним артиклима, ратним материјалом и ремонтом највишег степена. Те земље су, у случају агресије на СРЈ, спремне да своје геопросторе уступе НАТО-у и великим силама. Са тих простора изводе повољни правци дејства ка СРЈ, с могућношћу потхрањивања јаким оружаних групација из дубине, које би дејствовале на тим правцима. То намеће потребу детаљнијег изучавања тих земаља и предузимање мера смањења осетљивости и повећања безбедности СР Југославије;

7) за разлику од времена биполарне Европе, повећана је дубина и остварена физичка веза геопростора јужног крила НАТО-а преко геопростора Аустрије, Мађарске, Румуније, Бугарске, Македоније, Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине. Тиме је то крило НАТО-а постало компактније и повезаније, а с обзиром на оружане саставе у базама у Албанији и много важније. Стварањем база НАТО-а на територијама суседних земаља и коришћењем њихових територија за могућа дејства на југословенском ратишту непосредно се угрожава безбедност СР Југославије;

8) посебан значај за положај простора СРЈ имају природни отвори на европском ратишту: моравска врата, дунавски пролаз, алпски прелаз, Гибралтар, сицилијански пролаз, Отрантска врата, турски мореузи (Босфор и Дарданели), Ихтимански пролаз и Фокшанска врата, кроз које се могу усмерити јаке снаге за дејства на геопростору СРЈ, што усложњава његову осетљивост;

9) Савезна Република Југославија има централни положај на јужноевропском војишту и остала је његова јужна капија. Из тог простора, и ка њему, могућ је маневар и дејства јаким оружаним саставима ка панонској, северноиталијанској и доњодунавској концентрацијској просторији и осталим деловима јужноевропског војишта. Могуће је да би главне снаге на том војишту биле усмерене преко СРЈ чак и када рат не би почео на њему или у његовом непосредном суседству. У дејствима са афричког копна, јужноевропско, средоземно и северноафричко војиште разматрају се као једна оперативно-географска целина (војиште), што још више усложњава положај СР Југославије. Она има значајан и јако осетљив положај на простору јужноевропског војишта и због тога што се налази између панонског и јадранског басена, између панонског и егејског басена, између панонског и црноморског басена и између црноморског басена и Отрантских врата. На простору јужно-

европског војишта могуће је издвојити више стратегијских праваца који изводе преко простора СР Југославије. Са простора суседних држава најзначајнији су: дунавски стратегијски правац дејства (баварско-панонски и шлезејско-панонски оперативно-стратегијски правац), падско-украјински (северноиталијанско-панонски и апенинско-украјински оперативно-стратегијски и јужноиталијанско-балкански операцијски правац), и малоазијско-панонски стратегијски правац (доњодунавско-панонски и егејско-панонски оперативно-стратегијски правац). Са простора суседних територија најзначајнији су: западни стратегијски правац дејства (похорско-славонски, босанско-моравски и приморски операцијски правац) и јужни стратегијски правац дејства (апулијско-косовски и вардарски операцијски правац).

10) Савезна Република Југославија припада простору Средоземља јер гравитира ка Егејском и Црном мору, а излази и на Јадранско море. Међутим, за тај простор на значају су изгубиле: јадранска компонента, због затворености Отрантских врата; егејска компонента, због промененог места и улоге геопростора Македоније, и црноморска компонента, због измењене улоге геопростора Бугарске. Централни стратегијски мост између Европе и Африке (900 km), који изводи са простора СРЈ, доводи, у могућим дејствима с афричког копна, просторе СРЈ и Албаније у положај северног стратегијског мостобрана, од чега би зависило обезбеђење пролаза између та два континента. Безбедност и осетљивост простора СРЈ у Средоземљу повећава дубоко продирање Јадранског мора у копнени труп Европе, чиме се гравитациони простор Средоземља проширује до његовог централног дела. Апенинско полуострво са Сицилијом, Крит, Кипар, европски део Турске и северни део Африке могу да буду значајни за дејства са дистанце ка нашем простору;

11) положај СРЈ на Балканском полуострву знатно је одређен положајем тог простора на европском ратишту, јужноевропском војишту и Средоземљу. Налази се на споју три континента, а најкраћи пут води преко југословенског простора. Због више различитих чинилаца, међу којима је најзначајнији историјски чинилац и комплексна етничка структура становништва, спада у геопросторе осетљиве на регионалне и локалне сукобе различитог интензитета, што усложњава његов значај и осетљивост. Балкански положај СРЈ одређен је: величином, припадношћу највећег дела централног балканског маневарског простора (Краљево–Приштина–Скопље–Софија), из којег се природне проходне зоне зракасто разилазе у свим правцима, и припадањем, у целини, моравске удолине, као најзначајније природне проходне зоне између панонског и егејског басена. Стратегијски објекат Београд јавља се као капија Балкана, а налази се на веома осетљивом панонском природном отвору. Наведени елементи наглашавају изузетну осетљивост и значај геопростора СРЈ на простору Балканског полуострва;

12) комуникацијска мрежа утиче на сложеност и осетљивост СР Југославије. Најзначајније су бројне копнене комуникације и комуника-

цијски снопови који пролазе преко тог простора, дунавски међународни пловни пут са каналом Рајна-Мајна-Дунав, концепт пројекта изградње брзих пруга, у који је укључен и простор СРЈ, средоземни међународни поморски пловни пут, од којег је простор СРЈ релативно мало удаљен, и ваздушни коридор за међународни ваздушни саобраћај.

Етнодемографски чиниоци међународног положаја Савезне Републике Југославије

Демографски развој на геопростору СРЈ пратиле су веома неповољне економске, социјалне и политичке прилике. Чести ратови, верска прогањања, буне и устанци, данак у крви, тешки намети и порези, неродне године, разне епидемије, зулуми и насиља изазивали су високу смртност и велика страдања целокупног становништва и покретали иселеничке струје, којима је мењана етничка структура становништва све до садашњих дана. Посебан значај разматрања етничких карактеристика геопростора СРЈ огледа се у процени значаја распореда појединих народа и етничких група, односно његове етничке карте. Веома различити чиниоци, кроз дужи временски период, условили су шароликост националне структуре појединих делова геопростора СР Југославије, па постоје мање или веће територије тог простора на којима поједини народи или националне мањине имају релативну или апсолутну већину. То је значајан елемент укупне процене одбране земље, нарочито с војногеографског становишта, јер је етнодемографска структура геопростора СРЈ веома сложена. Истовремено, изражена су велика унутрашња премештања становништва, која, уз повратне миграције и досељавања, мењају географски распоред и размештај појединих етничких група на садашњем геопростору СР Југославије. Значајна одлика размештаја тих група је конфесионална припадност, јер на простору СРЈ око 70 одсто становника чини православно становништво. То наводи на закључак да су снажна унутрашња пресељавања и досељавања кроз дужи временски период мењала укупне популационе потенцијале стваране природним прираштајем на тој територији. Разлике у покретљивости становништва појединих етничких група, посебно српског и црногорског народа, у односу на остало становништво, важне су детерминанте промена броја и размештаја укупног становништва геопростора СР Југославије.⁴

Битне карактеристике становништва Савезне Републике Југославије

Етничка структура становништва садашње СР Југославије, у односу на попис становништва од 1981. године, није значајније промењена. Промене се огледају у следећем:

⁴ Сва упоређења података о становништву СРЈ и наведених простора, засниваће се на два последња пописа становништва (1981. и 1991. године).

– повећано је учешће албанског становништва са 13,55 на 16,6 одсто (за 3,05 одсто), а у периоду 1948–1991. године повећано је његово учешће за 8,61 одсто (са 7,99 на 16,6 одсто) у укупном становништву СРЈ;

– смањено је учешће Мађара са 4,2 на 3,3 одсто (за 0,9 одсто), а у периоду 1948–1991. године смањено је његово учешће у укупном становништву СРЈ за 3,0 одсто (са 6,3 на 3,3 одсто);

– смањено је учешће Црногораца са 5,54 на 5 одсто (за 0,54 одсто), а у периоду 1948–1991. године смањено је њихово учешће у укупном становништву СРЈ за 1,04 одсто (са 6,04 на 5,0 одсто);

– повећано је учешће муслимана са 2,96 на 3,1 одсто (за 0,14 одсто), а у периоду 1948–1991. године повећано је њихово учешће у укупном становништву СРЈ за више од три хиљаде пута (са 0,005 на 3,1 одсто). Основни разлог таквог енормног повећања није природни прираштај становништва те националне мањине, већ изјашњавања, у ранијем периоду, припадности српском или црногорском народу;

– смањено је учешће Срба у становништву Косова и Метохије са 13,2 на 10 одсто (за 3,2 одсто), а у периоду 1948–1991. године рапидно је смањено њихово учешће у укупном становништву Косова и Метохије за 13,6 одсто (са 23,6 на 10 одсто). Основни разлог је иселавање, највећим делом, под притиском шиптарских сепаратиста, што је у најгрубљем облику испољено етничко чишћење дела вековног простора Србије и садашње СР Југославије. На том простору смањено је учешће и осталих припадника народа и етничких група, као што су: муслимана са 3,7 на 2,9 одсто (за 0,8 одсто), Црногораца са 1,7 на 1,0 одсто (за 0,7 одсто), Хрвата са 0,6 на 0,4 одсто (за 0,2 одсто) итд. Истовремено, уочљиво је да стално расте број шиптарског становништва;

– смањено је учешће Црногораца са 68,5 на 61,85 одсто (за 6,66 одсто), а у периоду 1948–1991. године смањено је њихово учешће у укупном становништву Црне Горе за 28,86 одсто (са 90,7 на 61,84 одсто). Основни разлог је изјашњавање муслиманског становништва као црногорског у ранијим пописима;

– смањено је учешће Мађара са 18,9 на 16,9 одсто (за 2,0 одсто), а у периоду 1948–1991. године смањено је њихово учешће у укупном становништву Војводине за 8,9 одсто (са 25,8 на 16,9 одсто). Истовремено, смањено се број хрватског становништва (1948–1991. године) за 4,4 одсто (са 8,1 на 3,7 одсто). Основни разлози су имиграциона кретања тог становништва ка просторима Мађарске и Хрватске;

– од укупно 211 општина у СРЈ апсолутно већинско становништво једне националне припадности (више од 50 одсто) имају 203 општине, а релативну већину (мање од 50 одсто) има само осам општина. Од тога је у Србији 185 општина с апсолутном већином и пет општина с релативном већином. У Црној Гори има 18 општина с апсолутном и три општине с релативном већином.

На основу табеле 1 могу се извести закључци значајни с војно-географског становишта, а најважнији о већинском становништву (по-

јединих народа и националних мањина) у појединим деловима простора СР Југославије јесу:

Табела 1

Национална припадност		Укупно СРЈ	Црна Гора	Србија	Србија		
					Централна	Војводина	Космет
Срби	А	143					
	Р	3		3	107	32	4
Црногорци	А	15	15			3	
	Р	3	3				
Албанци	А	29	1	28	2		26
	Р						
Мађари	А	7		7		7	
	Р	1		1		1	
Муслимани	А	6	2	4	3		1
	Р						
Словаци	А	1		1		1	
	Р	1		1	2	1	
Бугари	А	2		2			
	Р						
СВЕГА		211	21	190	114	45	31
	А	203	18	185	114	40	31
	Р	8	3	5		5	

Извор: статистички подаци СЗС СРЈ (обрада аутора)

Општине у СРЈ са већинским становништвом, према националној припадности: А – апсолутна (више од 50 одсто), Р – релативна већина (мање од 50 одсто)

– Срби на геопростору СРЈ чине апсолутну већину у 143 општине, и то све у Србији: у централној Србији у 107 општина, или 50,95 одсто, у Војводини у 32 општине, или 15,24 одсто, и на Косову и Метохији само четири општине, или 1,9 одсто укупног броја општина у СР Југославији. Релативну већину чине само у три општине, или 1,43 одсто и то у Војводини;

– Црногорци на геопростору СРЈ чине апсолутну већину у 14 општина или 6,67 одсто, и то све у Црној Гори. Релативну већину имају три општине, или 1,43 одсто, и то у Црној Гори;

– Шиптари на геопростору СРЈ чине апсолутну већину у 29 општина, или 13,81 одсто, и то: у Црној Гори једна општина или 0,005 одсто, у централној Србији две општине, или 0,01 одсто, и на Косову и Метохији 26 општина, или 12,38 одсто укупног броја општина у СРЈ;

– Мађари на геопростору СРЈ чине апсолутну већину у шест општина, или 2,86 одсто, и то све у Војводини. Релативну већину има једна општина, или 0,001 одсто и то у Војводини;

– муслимани на геопростору СРЈ чине апсолутну већину у шест општина, или 2,86 одсто, и то: у Црној Гори две општине, или 0,01 одсто, у централној Србији три општине, или 1,43 одсто, и на Косову и Метохији једна општина, или 0,005 одсто;

– Словаци у СРЈ чине апсолутну већину у једној општини, или 0,005 одсто, а релативну већину такође у једној општини, или 0,005 одсто – обе општине су у Војводини;

– Бугари у СРЈ чине апсолутну већину у две општине, или 0,01 одсто, и то у централној Србији.

Најзначајније карактеристике становништва Косова и Метохије

При сагледавању најзначајнијих карактеристика становништва Косова и Метохије морају се узимати обзир сви релевантни чиниоци, посебно историјски. За насељавање Косова и Метохије шиптарским становништвом (17–20. век) значајне су две јаке метанастазичке струје: малисовска и дукађинска струја. Малисовска струја обухвата племена Малисова, махом мешовитог шиптарско-српског порекла, која су настањивала долине Проклетија између Скадра и Метохије. Та струја се рачва у две гране: једна је ишла ка метохијској и косовској котлини, где је српско становништво било ретко због исељавања у Моравску Србију и Угарску (простор садашње Србије са Војводином), а друга, преко превоја на Проклетијама, у долину Лима, око Гусиња и Плава, и долину Ибра, између Рожаја и Рибарића. Друга грана те струје развила се на запад до Сјенице и Новог Пазара и асимиловала се с исламизованим српским становништвом.

Дукађинска струја је значајнија, а обухвата арбанашко становништво око Дрима, са Миридитама, и из области Маће и Лукије. Том струјом су продрли све до Лесковца, у долини Јужне Мораве, чак 200 km од своје матице. Насељавали су шарпланинске жупе (Гора и Опоље), околину Призрена, Метохију и Косово. Већина исељеника те струје морала је да пређе преко два метанастазичка пролаза: Везировог моста и Љумског моста код Љум-Куле. Осим на север, Малисори и Миридитама су се током последњих векова масовно селили на југ и насељавали приморје од Бара до Улциња и залеђе приморја око Скадарског језера.

На простору Косова и Метохије, према попису из 1991. године, живи 1.954.747 становника, или 18,91 одсто укупног становништва СР Југославије. У односу на укупно становништво Србије, чине 20,11 одсто становника. Апсолутну већину чини становништво шиптарске националности, са 82,2 одсто и то у 26 општина, или 83,87 одсто свих општина. Апсолутну већину српско становништво има само у четири општине, или 12,9 одсто (Звечан, Зубин Поток, Лепосавић и Штрпце), док муслиманско становништво има апсолутну већину само у једној општини, или 3,22 одсто (Гора), а оно је југословенски оријентисано и не подржава шиптарске сепаратисте. На том простору две општине (Глоговац и Опоље) 100 одсто насељава шиптарско становништво. На

простору Косова и Метохије има око 718 етнички чистих насеља (насељава их само шиптарско становништво), што са становишта одбране може имати веома негативне последице.

Табела 2

	Црно-горци	Хрвати	Муслимани	Срби	Албанци	Југословени	Турци	Роми	Остали
Број	20.045	8.161	57.408	195.330	1.607.690	3.070	10.838	42.806	9.428
%	1,0	0,4	2,9	10,0	82,2	0,2	0,6	2,2	0,5

Извор: Резултати пописа становништва 1991. године, СЗС СРЈ (обрада аутора)
Национална структура становништва Косова и Метохије

Из табеле се могу извести следећи закључци:

- највећи проценат чини шиптарско становништво са 82,2 одсто, а затим српско са 10,0 одсто и муслиманско са 2,9 одсто;
- најмањи део чине Југословени са 0,2, Хрвати са 0,4, Турци са 0,6 и Црногорци са 1,0 одсто;
- у послератном периоду, према пописима 1948–1991. године, учешће српског становништва у укупном становништву Косова и Метохије опало је са 23,6 на 10,0 одсто (за 13,6 одсто), док је, истовремено, порастао проценат учешћа шиптарског становништва са 68,5 на 82,2 одсто (за 13,7 одсто).

Тај простор, с војногеографског становишта, најотворенији је део геопростора СРЈ са југа и у војнотериторијалном смислу чини један војни округ са шест одсека. Значајно је да тај простор са свих страна окружују планински масиви, као погодни ослоњци за концентрична дејства, а да га орографска линија: Језерска планина, Црнољева планина, планина Кодра и Сува планина, пресеца на два веома значајна котлинска проширења – Косово и Метохију.

Све општине које су у суседству простора Рашке области (Санџак) већински насељава шиптарско становништво, и то: Пећ 79,4, Исток, 79,7 и Косовску Митровицу 82,2 одсто. Општине које правцем северо-запад-југоисток повезују геопростор Рашке области са простором западне Македоније (простор који насељавају Шиптари) већински насељава, такође, шиптарско становништво, и то: Клину 83,5, Приштину 78,7, Ораховац 92,1, Суву Реку 94,9, Урошевац 85,8, Призрен 75,6 и Качаник 98,5 одсто. Општине које се граниче са суседном Албанијом већински насељава шиптарско становништво: Дечане 97,6, Ђаковицу 93,4 и Призрен 75,6 одсто. То је веома неповољан чинилац у заштити и одбрани тог дела граничног простора и простора СРЈ са правца суседне Албаније.

Најзначајније карактеристике становништва Рашке области

Рашка област захвата шест општина на простору Србије (Тутин, Нови Пазар, Сјеница, Нова Варош, Пријепоље и Прибој) и четири

општине у Црној Гори (Рожаје, Беране, Бијело Поље и Пљевља). Према подацима пописа становништва из 1991. године, на том простору живи 420.962 становника, или 1,25 одсто укупног становништва СР Југославије. На простору Србије (централни део) живи 257.650 становника, или 2,65 одсто, док на простору Црне Горе живи 163.312 становника, или 26,5 одсто укупног становништва. На простору Рашке области муслиманско становништво је већинско у општинама: Тутин 93,1, Сјеница 75,8, Нови Пазар 74,1 и Рожаје 87,6 одсто (Црна Гора). У наведеним општинама, муслимани не насељавају већи део територије општине, изузев Тутина и Рожаја, већ су концентрисани у градовима. У осталим општинама Рашке области већинско становништво чине: у Новој Вароши Срби 88,4 одсто (муслимани 8,5 одсто); у Пријеполу Срби 52,9 одсто (муслимани 43,1 одсто); у Прибоју Срби 65,4 одсто (муслимани 30,4 одсто); у Беранама Црногорци 62,7 одсто (муслимани 25,8 одсто); у Бијелом Пољу Црногорци 49,23 одсто (муслимани 41,65 одсто) и у Пљевљима Црногорци 55,23 одсто (муслимани 17,66 одсто). Општине које непосредно повезују простор Црне Горе и Србије, преко Рашке области, већински насељава црногорско и српско становништво (Пљевља, Бијело Поље, Пријеполје и Нова Варош), те се тако кида територијална веза већинског муслиманског становништва Рашке области и Босне и Херцеговине. Такође, општине на том простору које се граниче са БиХ (Пљевља и Прибој) насељава већинско црногорско и српско становништво, што је веома значајно са становишта заштите и одбране овог дела границе СР Југославије.

Табела 3

	Црногорци	Хрвати	Македонци	Муслимани	Словенци	Срби	Југословени	Албанци	Остали
Број	81.215	462	610	215.291	296	112.807	4.135	1.413	4.553
%	19,29	0,001	0,001	51,14	0,001	26,80	1,03	0,04	1,08

Извор: Национални састав становништва по општинама СРЈ, Статистички билтен број 1934, СЗС СРЈ (прорачун и обрада аутора)

Национална структура становништва Рашке области

Из претходне табеле могу се извести следећи закључци:

– већинско становништво на геопростору Рашке области чине муслимани са 51,14 одсто (према најновијим подацима за општине), затим следе Срби са 26,8 одсто и Црногорци са 19,29 одсто;

– најмањи проценат становништва на том простору чине Турци, са 0,0001, Хрвати, са 0,0011, и Роми са 0,0014 одсто;

– на простору шест општина које припадају Србији, а у саставу су Рашке области, од укупно 257.650 становника, муслимана има 153.496 или 59,58 одсто, што је апсолутна већина, али се налазе у градским насељима;

– на простору четири општине Црне Горе, а у саставу Рашке области, од укупно 163.312 становника, муслимана има 61.795 или 37,84 одсто. Они чине мањинско становништво, али су већином концентрисани у градским насељима;

– централни део Рашке области заузима Сјеничко-пештерска висораван, која је, с војногеографског становишта, једна од ваздушнодесантних просторија која има оперативни значај у централном делу геопростора СР Југославије. Већи део тог простора насељава муслиманско становништво, што у евентуалним борбеним дејствима на том простору може да буде веома значајно. На тај простор умногоне утичу неповољни климатски услови у већем делу године, нарочито зими, што становништву ствара неповољне услове за живљење. Слаба је и комуникативност тог простора, јер углавном има планински рељеф. У војнотериторијалном смислу, тај простор припада Ужичком (општине Србије) и Црногорском (општине Црне Горе) округу, са пет одсека (Ужички, Рашки, Берански, Бјелопољски и Пљеваљски одсек). Ка том простору не изводе значајнији комуникацијски правци, а и привредно је недовољно развијено подручје.

Најзначајније карактеристике становништва Војводине

Војводина захвата северни део геопростора СРЈ, северно од река Саве и Дунава, а чини је 45 општина. Становништво је концентрисано у три низијске целине, одвојене рекама: Срем, Бачка и Банат. Према подацима пописа становништва из 1991. године, на том простору живи 2.012.605 становника, или 19,4 одсто укупног становништва СРЈ и 20,7 одсто становништва Србије. Апсолутну већину становништва у Војводини чине Срби – 57,3 одсто. Од осталих националности најбројнији су: Мађари – 16,9, Југословени – 8,4 и Хрвати 3,7 одсто. На простору Војводине Срби чине апсолутну већину у 32 општине, или 71,11 одсто, и у три општине, или 6,67 одсто, релативну већину од укупног броја општина. Мађари чине апсолутну већину у седам општина, или 15,55 одсто и у једној општини, или 2,22 одсто, релативну већину. Словаци на том простору имају једну општину, или 2,22 одсто, са апсолутном већином и једну општину, или 2,22 одсто, са релативном већином. Према томе, 40 општина, или 88,89 одсто у Војводини има апсолутну већину једне националне припадности, и пет општина, или 11,11 одсто релативну већину.

Простор Срема чини девет општина, или 20 одсто, са 332.940 становника (16,54 одсто), простор Бачке чини 20 општина, или 44,44 одсто, са 1.031.275 становника (51,14 одсто) и простор Баната чини 16 општина, или 35,55 одсто, са 648.390 становника (32,22 одсто укупног становништва Војводине).

Од укупног становништва Војводине Мађари чине 340.946 становника, или 16,9 одсто. Већинско становништво Мађари чине у седам општина: Ади (77,8 одсто), Бачкој Тополи (65,4 одсто), Бечеју (54,9

одсто), Кањижи (88,4 одсто), Малом Иђошу (59,2 одсто), Сенти (81,6 одсто) и Чоки (57,1 одсто). Релативну већину Мађари чине у Суботици са 42,8 одсто. Општина Бачки Петровац има већинско словачко становништво (70,8 одсто), а релативну већину Словаци чине у општини Ковачица (40,7 одсто). Општине у којима Мађари чине већину становништва захватају северни, компактни део простора Војводине, непосредно уз границу са суседном Мађарском. Са становишта заштите и одбране границе и северног дела геопростора СРЈ такав територијални распоред је неповољан и етнички осетљив.

Општине које се граниче са суседном Румунијом већински насељавају Срби, изузев Чоке, где је већинско мађарско становништво. Општине које се граниче са територијом Хрватске (према Источној Славонији) већински насељава српско становништво. То су веома значајни елементи при разматрању заштите и одбране граничног простора СР Југославије.

Табела 4

	Црногорци	Хрвати	Македонци	Муслимани	Словенци	Срби	Југословени
Број	44.721	74.226	16.641	6.079	2.563	1.151.441	168.859
%	2,2	3,7	0,8	0,3	0,1	57,3	8,4
	Албанци	Мађари	Румуни	Роми	Русини	Словаци	Буњевци
Број	2.959	340.946	38.832	24.895	17.887	63.941	21.552
%	0,1	16,9	1,9	1,2	0,9	3,2	1,1
	Шокци	Неопред.	Регион	Остали	Непознато		
Број	1.866	11.317	2.516	15.398	5.966		
%	0,1	0,6	0,1	0,8	0,3		

Извор: Национални састав становништва по општинама СРЈ, Статистички билтен број 1934, СЗС СРЈ, Београд (обрада података аутора)

Национална структура становништва Војводине

Из табеле се може закључити да геопростор Војводине има сложену етнодемографску композицију становништва. Иако су Срби већинско становништво у већини општина, на том простору нема ниједног насеља које је етнички чисто. Простор Војводине је низијски простор, те је и са тог становишта веома осетљив, а све три целине тог простора изводе ка Београду, најзначајнијем објекту за СР Југославију.

Остали чиниоци међународног положаја СРЈ

Савезна Република Југославија део је европске и светске заједнице, а као демократска земља, део је прогресивних снага савременог човечанства. При сагледавању утицаја осталих чинилаца на међународни положај СРЈ треба узимати у обзир: друштвено уређење; ситуацију у

неуралгичним подручјима (Косово и Метохија, Рашка област и Војводина), јединство грађана у остваривању националног интереса, спољну политику земље и одбрамбено-заштитне способности земље.

1) Друштвено уређење је основни чинилац стабилности СРЈ и њеног укупног међународног положаја. Оно треба да омогући свестран материјални, друштвени и културни напредак свим њеним грађанима, да обезбеди јединство и стабилност земље и повећа њену одбрамбену снагу и заштитну способност. Друштвено уређење омогућује организовање одбрамбених снага СРЈ, чиме се изражава суштина њене одбране. Успешна изградња демократског друштва у СРЈ и његова политичка и економска стабилност учвршћиваће међународни углед и положај СРЈ у светској заједници. Друштвено-политички систем СРЈ мора да буде заснован на грађанској демократији, која ће бити израз општих тежњи свих снага у изналажењу конкретних историјских услова и који ће омогућавати њен напредак и развој. Развој демократских односа и њихова стваралачка и доследна примена у свим сферама друштвеног живота смањиће могућност за негативно деловање спољних и унутрашњих чинилаца и подићи га на још виши ниво укупне одбрамбено-заштитне способности земље.

2) Косово и Метохија су саставни део Србије и СР Југославије. Сецесионистички великоалбански покрет успео је да оствари утицај на знатан део шиптарског становништва стекавши извесну подршку на светској сцени. Опсесија за издвајањем из СРЈ, у чијој је функцији стварање „републике Косово“, доминира код сепаратистички опредељеног становништва. За сређивање стања на Косову и Метохији веома је важно изналажење „кључа“ за решавање питања односа шиптарског становништва према држави СРЈ, којој треба да припадају. При разматрању утицаја таквог стања на том делу геопростора СРЈ на њен укупан међународни положај мора се узимати у обзир чињеница да велике силе, на челу са САД, имају значајну улогу у стварању „Велике Албаније“, како би од ње добиле територијалне уступке за присуство на Балканском полуострву.

3) Рашка област одавно је постала, политички и безбедносно, неуралгично подручје СР Југославије. Непосредни утицаји догађаја у БиХ испровоцирали су питање статуса муслиманског становништва у овом делу СРЈ. То се изражава деструктивним понашањем и акцијама сецесионистичких снага чији је челник СДА. Међутим, њен утицај на политичке ставове муслимана опада, а њихова лојалност држави СРЈ у сталном је порасту. Изражена опструкција према војној обавези, нелегални референдум о политичкој и територијалној аутономији, делатност „Муслиманског националног већа“ и изражено учешће „санџачких муслимана“ у грађанском рату у БиХ јесу само најважнији показатељи процене да је Рашка област, поред Косова и Метохије, друго жариште на које рачунају сви носиоци светске политичке доминације на нашем геопростору.

4) Војводина (њен северни део) треће је подручје СРЈ које је геополитички и геостратегијски све осетљивије, јер је све видљивије деструктивно ангажовање већег дела мађарске националне мањине у остваривању великомађарске политике у том делу Европе и према СР Југославији. То се нарочито интензивно чини укупном делатношћу Демократске заједнице војвођанских Мађара, уз тесну сарадњу са ХДЗ у Војводини. Те две националне мањине, вођене својим политичким организацијама и матичним државама, у функцији су изазивања нестабилности и ремећења међунационалних односа на том, раније стабилном делу геопростора СР Југославије. То је, такође, у функцији нарушавања угледа наше заједнице у свету и њеног укупног међународног положаја.

5) Економска ситуација у земљи још увек је тешка и веома сложена. Економска блокада је довела СРЈ у тежак положај када је реч о производњи, размени и потрошњи материјалних добара. У таквим економским приликама одвија се процес трансформације друштвене својине у друге облике власништва, који због своје радикалности има историјски значај, јер се на његовим основама заснива и преображај политичког система. Таква економска ситуација се додатно оптерећује политизацијом и интернационализацијом ради умањивања отпора СРЈ према политици доминације. То не омогућава ангажовање средстава заточених на страни и улагања страног капитала, што драстично смањује репродуктивну способност привреде у целини. Разбијено јединствено југословенско тржиште, наслеђене тешкоће у пољопривреди, економска помоћ прогнаним Србима и улагања у развој Косова и Метохије дугорочни су проблеми, који се одражавају непосредно на статус СРЈ у међународној заједници као целини, а посебно у оквиру европског економског простора.

Политичке прилике у СРЈ сложене су и тешке, а последице су: економских прилика изазваних блокадом; спољних мешања у унутрашње послове наше земље; деструктивног деловања дела опозиције; деловања снага на међунационалном и међуконфесионалном плану; тешкоћа око међународне афирмације СРЈ и продора истине о њој; тешкоћа које произилазе из наслеђа минулог поретка и заживљавања вишепартијског система. Сви ти елементи умногоме утичу на међународни положај СРЈ у Европи и светској заједници.

6) Живљење на геопростору СРЈ мора се засновати на једнакости и равноправности свих грађана. Изграђена демократија је гаранција поштовања људских права и остваривања заједничких и посебних интереса грађана. У СРЈ, као заједници, остале су неке наслеђене, а има и новонасталих разлика у друштвено-економском развоју појединих региона. Те разлике се решавају удруженим напорима и договорима. Међутим, агресивне и непријатељски расположене снаге, у спрези са сепаратистичким и другим снагама, настоје да искористе то стање ради слабљења заједништва и међунационалних односа и довођења у питање међународног кредибилитета земље. Ти проблеми ће и даље бити кориштени за нападе на СРЈ, нарочито у периодима погоршања међу-

народне ситуације и реалних тешкоћа у унутрашњем развоју земље. Због тога је обавеза свих прогресивних снага да чувају и даље учвршћују заједништво и разумевање међу народима и националним мањинама на основама равноправности и поштовања националних права и интереса. То ће јачати одбрамбену способност земље и смањивати осетљивост њеног геопростора.

Литература:

1. *Војногеографска процена ратишта СРЈ*, ВА ВЈ, Катедра војне географије, Београд, 1994.
2. „Војно дело“, 1–2, 3–4, 1993. године.
3. Група аутора, *Развитак становништва Југославије у послератном периоду*, ЦДИ (ИДН), Београд, 1974.
4. Драган Родић, Милица Павловић, *Географија Југославије I*, „Савремена администрација“, Београд, 1994.
5. Ђ. Ниничић, *Проблеми суверености у Повељи и пракси УН*, ИМПП, Београд, 1962.
6. Ј. Марковић, *Регионална географија СФРЈ*, „Грађевинска књига“, Београд, 1980.
7. Ј. Марковић, *Географске области у Југославији*, „Грађевинска књига“, Београд, 1967.
8. Љ. Адамовић, *Проблеми безбедности и сарадње у Европи*, „Просвета“, Београд, 1978.
9. М. Симић, *Савремени међународни односи и рат*, ВИНЦ, Београд, 1988.
10. Научни скуп „Нови светски поредак и политика одбране СРЈ“, СМО, Управа за стратегијске студије, Београд, 1993.
11. Н. Божић, *Послератна глобална стратегија САД*, ЈМПП, Београд, 1974.
12. Славољуб Шушић, *Балкански геополитички кошмар*, НИУ „Војска“, Београд, 1996.
13. Слободан Мишовић, *Војногеографски аспект разграничења држава*, Зборник радова ВГИ, Београд, 1994.
14. Слободан Мишовић, *Европско ратиште*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1995.
15. *Пописи становништва од 1948. до 1991. године*.
16. Радомир Марјановић, *Општа војна географија*, ВИЗ, Београд, 1983.

Стратегија еластичног и селективног војног ангажовања Сједињених Америчких Држава

УДК 355.02(73)

Др Тодор Мирковић

У уводном делу аутор се кратко осврнуо на промене у америчкој војној стратегији у периоду после „хладног рата“, с нагласком на „преиспитивању“ концепта о „два велика регионална рата“, које се обавља у Сједињеним Америчким Државама. Анализира и суштину нове „Националне војне стратегије еластичног и селективног ангажовања“, с тежиштем на смисао „еластичности“ и „селективности“ војног ангажовања САД у кризним ситуацијама и локалним и регионалним сукобима.

Аутор у чланку разматра захтеве које стратегија националне безбедности и војна стратегија САД постављају оружаним снагама у подршци спољне политике САД, заштити америчких интереса у свету, предузимању мировних и других операција и у борбама против тероризма и трговине наркотицима. У оквиру тога је и поглед на структурирање снага САД према задацима који им се додељују, с освртом на елементе средњорочног плана развоја тих снага (за период 1998–2003). На крају, аутор наводи очекиване „таласе промена“ у изградњи снага САД и начелима за њихову борбену употребу у наредном периоду.

После окончања „хладног рата“, напуштена је америчка војна стратегија „еластичног одговора“. Замењена је „Новом америчком регионалном војном стратегијом“ (*New American Regional Military Strategy*), коју је прокламовао бивши председник САД Џорџ Буш, на семинару у Аспен институту августа 1990. године. Новом регионалном војном стратегијом САД, како је наглашено у часопису „Војна ревија“, „преусмерена“ је пажња америчких војних планера са „јучерашње опште“ (совјетске) претње на „будуће регионалне изазове и могућности“.¹ Такво „преусмеравање“ праваца деловања америчке војне стратегије било је резултат процене да САД више не прети опасност од једног снажног противника, као што је био Совјетски Савез, али да остаје иста или, чак, и повећана претња америчким националним интересима у свету.

Током протеклих шест година, упоредо са развојем међународних односа, јачањем америчких позиција у свету, војним ангажовањем САД у кризним ситуацијама, локалним и регионалним сукобима (Персијски

¹ Видети: J. H. Binford Peray, *Building a Projection Army*, „Military Review“, No. 4/94, pp. 5–16.

залив, Хаити, Сомалија, Босна и Херцеговина итд.) преиспитивани су положај, интереси и могућности САД и, сходно томе, уношене су промене у америчке погледе на рат и мир,² као и у глобалну (национална) и војну стратегију Сједињених Америчких Држава. Раније усвојени доктринарни концепти су напуштени или значајније модификовани, а формулисани су и усвојени нови концепти.

Доктринарни концепт „Ваздушно-копнена битка“, који је био конципиран првенствено за рат на централноевропском војишту, изгубио је првобитно значење, мада је у знатно модификованом облику применен у рату у Персијском заливу 1991. године. Слично је и са „Сукобом ниског интензитета“, док је већи значај добио додатно разрађени концепт „Дејства са дистанце“. У војну теорију и праксу САД уведен је нови појам: *операције без оружане борбе* или *операције другачије од ратних (Operations Other Than War)* односно *рат без крви (War Without Blood?)*, како носи наслов једно поглавље у наведеном делу Тофлерових.

Рат у Персијском заливу био је, према мишљењу Тофлерових, први оружани сукоб новог информатичког доба („рат трећег таласа“). Он је извесно време узиман као модел за евентуалне будуће регионалне ратове. На искуствима из тог рата, сагледавању „потреба“ и могућности САД и других услова разрађен је концепт о два велика регионална рата које би САД готово истовремено водиле у различитим деловима света. Међутим, у последње време захтева се преиспитивање тог концепта, а у планирању будућих операција већа еластичност у ангажовању снага и селективност у избору циљева (објеката) дејства. Сходно томе, како се наглашава у америчкој војној публицистици,³ усвојена је нова *Национална војна стратегија еластичног и селективног ангажовања (National Military Strategy of Flexible and Selective Engagement)*.

Преиспитивање концепта о два велика регионална рата

Концепт о два велика регионална рата, који је формулисала администрација председника Буша, преузела је администрација председника Клинтона и задржала током свог првог четворогодишњег мандата (1993–1997). Тај концепт је разрађен и временом дограђиван претежно на искуствима из рата у Персијском заливу, с претпоставком да може да буде више таквих и сличних ратова, можда чак и истовремено вођених у различитим деловима света (на пример, на Корејском полуострву и у југоисточној Азији), у којима би се САД војно ангажовале самостално или у оквиру коалиције. Око таквог концепта тежишно организацијски и на други начин изграђиване су оружане снаге Сједињених Америчких Држава.

² Значајан утицај на војну мисао, стратегију и ратну доктрину САД извршили су сунујници Тофлер својим делом *Рат и противрат (Alvin and Heidi Toffler, War and Anti-War, Little, Brown and Co, Boston, 1993)*.

³ Department of the Navy 1997 *Posture statement* – The Navy-Marine Team, Ed. Department of the Navy, Washington, D.C, February 1997.

Администрација председника Клинтона преузела је и следила концепт о два велика регионална рата полазећи и од претпоставке да и мањи сукоби, као интервенција у Хаитима и у Сомалији или војно ангажовање у Босни и Херцеговини, могу да се предузимају и успешно спроводе снагама структурираним за вођење два велика регионална рата. Међутим, при томе се нису узимали у обзир учесталост настајања, време трајања, територијална распрострањеност и сложеност тих ситуација. Сем тога, сложени системи оружја, као што су носачи авиона (НА), надзвучни млазни авиони, ракете и тенкови, могу да буду погодни за успех у операцијама типа „Пустињска олуја“, али за вођење операција „ниског интензитета“ или „операција без оружане борбе“ потребни су, како се наводи у америчкој штампи, и другачије снаге и другачија средства. Такође, од рата у Персијском заливу прошло је више од шест година а у свету се није догодио ниједан такав или сличан сукоб. Шта више, новије процене америчких војних стручњака показују да је мало вероватно да ће се у догледној будућности такав рат догодити. Још је мање вероватно да ће се истовремено или приближно истовремено догодити два таква рата. Уместо тога, често искрсавају другачије ситуације, у којима се снаге САД ангажују самостално и/или у саставу коалиционих, односно мултинационалних снага. То су веома различити сукоби и операције без оружане борбе.⁴

У последње време, посебно у време формирања администрације за други мандат председника Клинтона и, у оквиру тога, избора и постављења новог секретара за одбрану, јавили су се захтеви за напуштање концепта о два велика регионална рата у корист флексибилнијег прилаза питањима изградње и планирања употребе оружаних снага Сједињених Држава. При томе, не тражи се напуштање регионалне оријентације у вези с распоредом и могућим ангажовањем снага САД, већ само одустајање од прилично укалупљеног концепта о два велика регионална рата. У вези с тим, познати војни коментатор САД, Б. Грим, поред осталог, каже да је претпоставка о потреби и могућностима за истовремено вођење два велика регионална рата можда била потребна и оправдана одмах после распада Варшавског уговора и Совјетског Савеза, али је ситуација у међувремену превазиђена. Наиме, кретање на међународној војно-политичкој сцени и захтеви стратегије националне безбедности САД упућују амерички војни естаблишмент да своје снаге ангажује у много разноврснијим ситуацијама и у много бројнијим регионима.⁵

⁴ Према подацима који се наводе у америчкој штампи, на почетку 1997. године више од 40.000 припадника оружаних снага САД било је ангажовано у 14 различитих операција у разним деловима света, док је током 1996. године просечно 50.000 војника и 1.700 цивила свакодневно учествовало у разним операцијама.

⁵ Bradley Graham, *Two-War Scenario – A Strategy Straining the Pentagon*, Washington Post, 12. 12. 1996, A-14, A-15.

Бредли Грим наводи да су се у Пентагону испољиле разлике у прилазима наведеним питањима. Начелник Генералштаба РВ генерал Фоглмен, на пример, заступа гледиште о потреби еластичнијег прилаза структурирању и припремама снага САД за ефикасан одговор на разноврсне садашње и будуће изазове, док начелник ГШ КоВ генерал Рајнер инсистира на задржавању концепта о два велика регионална рата, с припремама усмереним на то да се снаге намењене за такве ратове могу употребити и у другим ситуацијама.

Међувидовске разлике у оружаним снагама САД нису новина. Оне се јаче испољавају када је реч о већим променама јачине, организације и начела употребе оружаних снага. Наведени ставови генерала Рајнера и неких других старешина КоВ изазвани су местом и улогом појединих видова оружаних снага према новим стратегијским и доктринарним решењима. Концепт о два велика регионална рата, наиме, захтева постојање и евентуално ангажовање снажних копнених снага, док је у еластичнијем прилазу реаговању на кризе и друге изазове тежиште на неким другим категоријама војне моћи, као што су, на пример, снаге и средства за дејства са даљине, које развијају и користе претежно снаге РВ и Ратне морнарице.

Руководства ратне морнарице и морнаричке пешадије нису се упуштала у оштрију дискусију о концепту „два велика регионална рата“, али у свом документу, који се означава и као „Бела књига о поморској стратегији“, прожетом слоганом: „Са мора и напред... са мора“ („*From the Sea and Forward... From the Sea*“), очигледно се опредељују за структурно и друго прилагођавање својих снага захтевима „Националне војне стратегије еластичног и селективног ангажовања“. То је јасно наведено и у значајном приручнику који је издало Министарство РМ, у којем се говори о организацији и задацима ратне морнарице и морнаричке пешадије као јединственом тиму.

Смисао еластичног и селективног ангажовања

Стратегија еластичног и селективног војног ангажовања конципирана је за савремене услове и са погледом у будућност – до 2010. године („Визија 2010“ њен је доктринарни део). Одражава постојеће и могуће међународне односе и захтеве америчке спољне политике и стратегија националне безбедности, као и процене положаја и безбедности Сједињених Америчких Држава.

Елементи војно-политичких процена

У образложењу предлога војног буџета САД за наредну (1998) фискалну годину и средњорочног плана развоја оружаних снага САД (1998–2003), нови секретар за одбрану В. Коен, поред осталог, навео је да су опасности из периода после „хладног рата“ значајно смањене,

али да је „свет и даље врло нестабилно и опасно место“.⁶ При томе је конкретизовао „опасности“ које угрожавају мир и безбедност, а тиме и америчке националне интересе у свету, с нагласком да су то: непријатељски режими и нестабилности у појединим земљама који прете „угрожавању америчких интереса у најважнијим регионима“; пролиферација оружја за масовно уништавање и платформи за њихово ношење и лансирање, пре свега балистичких ракета, које могу да буду „потенцијална опасност и по безбедност самих САД“; унутрашњи и међународни сукоби, који „угрожавају међународну трговину и стабилност у свету“, и организовани тероризам, међународни криминал и трговина наркотицима, који „угрожавају мир и безбедност многих земаља, па и САД“. Према секретару Коену, али и другим војним аналитичарима и стратезима, у садашњим условима мала је вероватноћа угрожавања територијалног интегритета САД спољним дејствима, али таква опасност може да се повећа у наредном периоду – у процесу настајања нових регионалних и/или светских сила које нису пријатељски расположене према САД а поседују или могу поседовати средства међуконтиненталног долета. Начелник Здруженог генералштаба оружаних снага САД генерал Џ. Шаликашвили процењује, такође, да не постоји непосредна опасност по безбедност САД, али да се она у наредном периоду може јавити. Време у којем САД неће имати за противника глобалне силе генерал Шаликашвили означава као *стратегијску паузу* – „време које нам обезбеђује да се прегрупишемо, усмеримо на будуће изазове и припремимо наше снаге за следећи миленијум“, каже генерал Шаликашвили.⁷

„Стратегијска пауза“ о којој говори први војник САД временски се обично ограничава на петнаестак година. То је период у којем САД вероватно неће имати противника једнаке или приближно једнаке војне моћи. Међутим, у последње време у америчкој штампи и војнострукној публицистици све наглашеније се говори о рањивости САД на могуће разноврсне видове терористичких и диверзантско-субверзивних дејстава, при чему се издваја осетљивост комуникацијских и информатичких система на спољне утицаје. Сем тога, САД намеравају да задрже своје војно присуство у многим земљама, на отвореним морима и океанима, имају уложен капитал у земљама широм света, веома развијену спољну трговину, поморски и ваздушни саобраћај. Сви ти и други „објекти“, према проценама америчких политичких и војних аналитичара, могу да буду или већ јесу угрожени терористичким актима, али и унутрашњим и међународним (регионални) сукобима, чак и у сукобима који нису усмерени против САД, њихових објеката и интереса.

У нестабилна и кризна подручја и подручја могућих локалних и регионалних сукоба амерички војни и други аналитичари обично убра-

⁶ Statement of the Secretary of Defense William S. Cohen before the Senat Armed Services Committee in Connection with the Fiscal year 1998 department of defense budget, Febr. 12, 1997.

⁷ Posture statement by general John M. Shalikashvili, Chairman of the Joint Chiefs of Staff before the 105th Congress Committee on National Security United States House of Representatives, Febr. 12, 1997.

јају југоисточну Европу, југозападну Азију, те делове централне и далекоисточне Азије, при чему посебно наглашавају Корејско полуострво, зону Персијског залива и Балкан као потенцијална жаришта сукоба. Полазећи од наведених процена и других околности, посебно од захтева стратегије националне безбедности, снаге САД припремају се за ангажовање у кризним ситуацијама, локалним и регионалним ратовима, мировним и хуманитарним операцијама и у борбама против тероризма и трговине наркотицима, с тим што се у прилазу њиховом ангажовању у локалним и регионалним сукобима тражи већа флексибилност у одлучивању о употреби снага и средстава и селективност у избору циљева.

Карактеристике еластичности

Еластичност није нов појам у америчкој војној стратегији. Још 1961. године у САД била је усвојена стратегија „еластичног одговора“ (*Strategy of Flexible Response*), која је била „на снази“ пуних 30 година. Међутим, она се тицала углавном „еластичног“ нуклеарног одговора на сојетске претње и поступке. „Еластичност“ је такође једно од начела америчке ратне вештине. Појам еластичности у новој војној стратегији САД, међутим, односи се првенствено на начин војног реаговања САД на кризе, локалне и регионалне сукобе.

Стратегијом еластичног и селективног војног реаговања, наиме, предвиђено је да се у „одговору“ на кризе, локалне и регионалне ратове искључи аутоматизам у одлучивању. У процени ситуације треба да се добију што тачнији одговори на питање где, како, зашто (с којим циљем) и по којој цени се треба ангажовати. Ваздухопловни пуковник Џ. Ворден, у вези с тим, поред осталог, пише: „Једно од основних правила, које се мора применити јесте: ако идеш у рат знај зашто идеш“.⁸ Пуковник Ворден каже, такође, да се војне операције могу предузимати онда када постоји разумна вероватноћа да ће се постићи жељени политички циљеви уз прихватљиву цену..., „а разумевање рата и политичких циљева, пре него што се разради и прихвати концепт за његово вођење, поставља се као императив“. У процену ситуације и доношење одлука, према стратегији еластичног и селективног војног ангажовања, у већој мери се укључују невојне структуре, при чему се тежи да се проблем интернационализује и да „решавање“ кризе или „гашење сукоба“ обезбеди мултинационално политичко и војно ангажовање. Еластичност у новој војној стратегији САД огледа се и у настојањима да се у заштити америчких националних интереса у свету и у остваривању стратегијских циљева комбинује примена војних и невојних средстава, тј. да се, упоредо са спровођењем војних операција, предузимају разноврсне политичке, економске, обавештајно-субверзивне и друге мере, као и војне операције које нису класично ратне операције.

⁸ John A. Warden III, *Air Theory for the Twenty-first Century*, „Studies in National Security No3“, Air University, Sept. 1995, str. 105.

Селективност је знатно сложеније питање од еластичности поред осталог и због тога што је то донекле новитет у америчкој војној стратегији, барем према називу. Она, наиме, има више одредница, а реч је, пре свега, о избору циљева (објекти), средстава и начина њиховог неутралисања и/или уништења. Што се циљева као објеката напада тиче, према стратегији еластичног и селективног војног ангажовања то треба да буду првенствено *стратегиијски центри гравитације* противника, па се поставља питање који су то центри. Раније се сматрало да су то противникове оружане снаге. Према Клаузевицу, рат је, по правилу, добијан разбијањем непријатељевих оружаних снага. Међутим, амерички војни теоретичари који изграђују доктринарне концепте за савремене услове и за 21. век то правило, у основи, одбацују.⁹ Према њима, стратегијски центри гравитације код непријатеља нису његове оружане снаге, већ његово руководство.

Према стратегији еластичног и селективног ангажовања, у ствари, противник се не посматра само кроз снагу војске и морнарице, а још мање кроз збир тенкова, авиона и ратних бродова, већ пре као систем изражен у облику концентричних кругова. У центру тог система је политичко и државно руководство, а на периферији оружане снаге, као његов штит, а не као његова суштина. Између су инфраструктурна и друга надградња и становништво, свако са својом функцијом, који могу да буду објекат класичних и других дејстава. Код тако посматраног противника релативно лако се обавља избор објекта на који се наноси главни удар и дефинише ратни циљ. Главни удар, наиме, наноси се у центар тог система – против руководећих структура противника, чијим се разбијањем или освајањем, по правилу, постиже и ратни циљ. Овладавање центром одређеног система, тј. руководећом структуром противника, према начелима наведене стратегије, остварује се њеним физичким разбијањем или сламањем њене воље за отпором, односно њеним довођењем у положај да се понаша и одлучује према наметнутим захтевима. Прво се, каже пуковник Ворден, постиже ракетним ударима и дејствима из ваздушног простора и из свемира, а друго – неконвенционалним видовима и средствима ратовања.¹⁰ Уколико се жељени циљ (разбијање или придобијање противничког руководства) не постигне,

⁹ Супротно Клаузевицу, разбијање непријатељеве војске није суштина рата: „суштина рата је убедити непријатеља да прихвати ваше становиште, а борба против његових оружаних снага у најбољем случају може да буде пут ка циљу, а у најгорем – губљење времена и напора“, каже пуковник Ворден, који сматра да се рат добија поразом (разбијањем, придобијањем и присиљавањем) противничког руководства (*исто*, стр. 109).

¹⁰ У америчкој теорији и пракси ратовања познати су и један и други начин дејстава против руководства противника. На почетку „Пустињске олује“, на пример, учињен је покушај да се ликвидира ирачко руководство бомбардовањем командног места Врховне команде и зграде Министарства одбране, док САД много чешће примењују разноврсне видове „неконвенционалног ратовања“ у покушајима да се руководство неке земље свргне или потчини њиховим захтевима.

онда се удар преноси из центра према периферији, при чему се напад на оружане снаге противника предузима у крајњем случају. Међутим, зависно од околности, могу се предузети и „паралелна дејства“, тј. истовремена или приближно истовремена дејства против свих елемената противника као јединственог система.

Карактеристике „паралелних дејстава“

Паралелна дејства, која се у америчкој војној терминологији означавају и као „паралелни рат“ (*Parallel War*), у основи је нов појам у америчкој војној теорији,¹¹ а важна је компонента стратегије еластичног и селективног војног ангажовања. Према пуковнику Шафранском, „паралелна дејства“ најдоследније су примениле мултинационалне снаге у рату у Персијском заливу 1991. године. Наиме, предузети су истовремени или готово истовремени напади из ваздушног простора (ракетни удари, бомбардовања) против најважнијих циљева свих системских параметара непријатеља,¹² уз настојања да се неутралишу или униште, пре свега, објекти који имају стратегијски значај, како би се сломили моћ и воља противника за пружање отпора а његове оружане снаге онеспособиле за пружање снажне и организоване одбране.

У „паралелном рату“ оружана дејства се комбинују са разним видовима неоружаних дејстава и политичко-пропагандним, психолошким и другим дејствима из широког спектра информатичког рата. Многе поставке стратегије еластичног и селективног војног ангажовања примењене су и у операцијама које су снаге САД и НАТО-а предузимале против Војске Републике Српске и Војске Републике Српске Крајине, с тим што су у тим операцијама „еластичност“ и „селективност“ знатно више изражени него у операцији „Пустинска олуја“. У операцијама као што су „Испунити обећање“, „Заједнички напор“, „Забранити лет“, „Заједничка стража“ и другим које су предузимане према Босни и Херцеговини, односно Републици Српској, наиме, није примењена доктрина „паралелног рата“, или су примењивани само неки аспекти у

¹¹ Објашњен је у делу Џона Пердуа „Паралелни рат – његова природа и примена“ (John R. Pardo, *Parallel Warfare: Its Nature and Application*, Air University Press, 1994) и делу пуковника Р. Шафрански *Паралелни рат и хиперрат* (Richard Szafanski, *Parallel War and Hyperwar*), објављеном у *Air College Studies in National Security* No. 3, Sept. 1995, pp. 125–151.

¹² Према Р. Шафранском, мисао о „паралелном рату“ произишла је из сагледавања непријатеља као једног „система“ или „организма“ подједнако више и мање компликованим од система народ – држава – војска који је описао Клаузевиц. Непријатељ као држава, каже Шафрански, теоретски има пет основних органских компонената: 1) организоване оружане снаге на периферији (представљене спољним кругом у систему концентричних кругова); 2) становништво које није непосредно војно организовано; 3) транспортна инфраструктура, која повезује органско функционисање осталих параметара; 4) органско функционисање система самог по себи и 5) руководство или управни механизам читавог система, смештено у његов центар (*исто*, стр. 126). Графички се тај систем обично приказује као скуп концентричних кругова, при чему сваки од пет кругова чини свој подсистем, који садржи исто толико елемената (војска, на пример, од врховне команде, преко субординације, до војника).

одређено време. Међутим, када је реч о употреби неоружаних средстава и метода, нема велике разлике између „Пустињске олује“ и операција предузетих према Босни и Херцеговини. Шта више, та средства и методе су још више усавршени, а њихова примена је проширена и на просторе изван зоне сукоба.

Војска у функцији спољне политике и глобалне стратегије

У садашњим условима, па и у догледној будућности, објективно не постоји реална опасност од могућег угрожавања територије САД дејствима споља. „Стратегијска пауза“, о којој говори генерал Шаликашвили, потрајаће можда и дуже од 15 година. Ипак, САД настављају да одржавају „најјаче, најсавременије опремљене и најбоље обучене оружане снаге на свету“. Снаге намењене за одвраћање (детерент) и одбрану само су један сегмент, релативно мали, целокупних снага Сједињених Држава. Главнина америчке војне силе намењена је за подршку спољне политике и заштиту америчких националних интереса у свету. Тај њен задатак неизбежно се повезује с политиком изградње „новог светског поретка“ (НСП), или произилази из ње, а њу је прокламовао бивши председник САД Роналд Реган, преузео његов наследник Џорџ Буш, а од њега и председник Клинтон, који је у свом првом четворогодишњем мандату често наглашавао предодређеност САД да буду на челу промовисања и ширења америчког модела демократије и слободног тржишта. Почетком 1997. године, међутим, председник Клинтон је имао више јавних наступа у којима се задржао углавном на елаборирању успеха које су САД постигле у ранијој и скоријој прошлости, док је питања спољне политике и америчког лидерства у свету¹³ готово у целини заобишао. Из сумирања тих успеха, нарочито оних из последњег периода, јасно произилази порука о месту и водећој улози САД у свету. У приступној беседи, на пример, председник Клинтон је нагласио да су САД у овом (двадесетом) веку избиле на чело светске заједнице, учинивши 20. век „веком Америке“. Председник Клинтон је нагласио да су САД „постале земља обећања“ – земља са „најбољим школским системом, највећим технолошким достигнућима и најсавршенијом демократијом... А светска најсавршенија демократија предводиће читав свет демократија“.¹⁴ Тежњу за светским лидерством САД јасније су артикулисали и својом делатношћу потврдили најближи сарадници председника Клинтона, посебно нови државни секретар госпођа Мадлен Олбрајт и нови секретар за одбрану Коен. Они су одмах после преузимања дужности обишли готово већину европских и азијских држава – госпођа Олбрајт да промовише чврстину америчке дипломати-

¹³ Приликом посете бази морнаричке пешадије у Камп Лежену (*Camp Lejeune*) у Јужној Каролини, 16. децембра 1996, говорећи припадницима тог вида оружаних снага, председник Клинтон је нагласио како „САД не желе да буду светски полицајац“, али то је, изгледа, била изјава дата за јавност.

¹⁴ Видети: *A New Spirit... for a New Century*, „Washington Post“, January 22, 1997, A-15, A-16.

је, а секретар Коен да ојача и учврсти институцију војног савезништва и партнерства. У извештају поднетом Сенатском комитету за оружане снаге, секретар Коен је нагласио: „У овим комплексним глобалним околностима, Америка мора да остане ангажована. Ми морамо да одвратимо агресију, да постижемо решења сукоба, подржавамо стабилност спољних тржишта, подстичемо демократске процесе и да промовишемо бољу будућност међународне заједнице“. Он је поновио изјаву председника Клинтона да САД не желе да буду „светски полицајац“, али је ипак нагласио: „Ми морамо признати да је снажно америчко вођство у име стабилности и демократије у нашем властитом најбољем интересу“, и додао: „Централни део снажног америчког лидерства биће и даље наша војна моћ“. Оружана сила, према томе, остаје снажан ослонац и промотор америчке спољне политике и стратегије националне безбедности, чији је важан елеменат и „Национална војна стратегија еластичног и селективног ангажовања“.¹⁵ Најважнији задаци те војне силе у садашњим условима су подршка спољне политике и остваривање циљева велике или глобалне стратегије Сједињених Америчких Држава. Даљи развој оружаних снага САД подређен је управо тим задацима.

Планови развоја оружаних снага

Планови развоја оружаних снага САД произлазе из процена „реалних“ и потенцијалних „опасности“ које „прете угрожавању“ безбедности САД, њиховим објектима и интересима у свету и из захтева који се америчкој војној сили постављају у подршци спољне политике и глобалне стратегије Сједињених Америчких Држава.

Мање, али ефикасније снаге

Током „хладног рата“, који је, поред осталог, карактерисала трка у наоружавању између војних суперсила и блокова, САД биле су изградиле веома снажне оружане снаге. У периоду после „хладног рата“ оне су значајно смањене, као и њихово базирање на страним територијама. Смањени су, такође, номинално и реално, војни издаци Сједињених Америчких Држава.

Од 1989. године активна војска САД смањена је за око 700.000 људи или, просечно, за трећину – са око 2.100.000 на 1.470.000 војника и старешина. У нешто мањој сразмери смањено је бројно стање снага резервних компонената (са 1.213.000 на 919.000 људи) и цивила стално запослених у војсци (са 1.016.000 на 845.000). У америчкој штампи се наглашава да су наведена смањења још израженија када се посматрају кроз главне структурне елементе. Број активних дивизија КоВ, на

¹⁵ Стратегија националне безбедности (*National Security Strategy*) или велика (*grand*) стратегија поставља задатке не само војној стратегији него и спољној политици САД, коју, као и велику (национална) стратегију карактерише глобализам.

пример, смањен је са 18 на 10, број ратних бродова у активној флоти са 566 на 534, а са 36 на 20 број вингова тактичке авијације (ЛБА).

Војни буџет САД у последњих неколико година устаљен је на око 250 милијарди долара годишње. Према предлогу војног буџета за фискалну 1998. годину (почела је 1. октобра 1997) предвиђен је износ од 250,7 милијарди долара, што је за 2,6 милијарди више него што је одобрено за фискалну 1997. годину.¹⁶ Стручњаци Пентагона, међутим, прорачунали су да су војни издаци САД сада реално за 40 одсто мањи него пре десет година. У истом периоду њихово учешће у друштвеном бруто-производу САД опало је са шест на три одсто. Највеће смањење војних издатака односи се на ставку намењену за набавке нових средстава наоружања и војне опреме. Она је 1989. године износила нешто више од 80 милијарди долара, а у фискалној 1998. години, како је планирано, износиће 42,6 милијарди долара. Износи предвиђени за истраживање и развој у области војне технике (нешто већи од 40 милијарди долара) нису смањивани.

Измена тренда

Предлог војног буџета САД за фискалну 1998. годину део је средњорочног плана (1998–2003) изградње оружаних снага. Износ од 250,7 милијарди долара, предвиђен за фискалну 1998. годину, треба да чини ниво са којег ће се војни издаци у наредном периоду повећавати према стопи „изнад стопе текуће инфлације“. Како су највећа смањења била у делу буџета предвиђеном за набавке наоружања и опреме, то и предвиђена повећања треба да буду највећа управо у том делу буџета. Како се предвиђа, та повећања треба да износе до 2001. фискалне године око 20 милијарди долара (на 61,5 милијарди долара), а у фискалној 2003. години да достигну износ од 80 милијарди долара. На тај начин треба да се убрза занављање средстава ратне технике у наоружању снага САД и процес њихове техничке модернизације.

Надомештање квантитета квалитетом

Војни планери САД настоје да смањење бројног стања оружаних снага (у наредном петогодишњем периоду предвиђа се смањење активног дела оружаних снага САД за још од 60.000 до 100.000 људи) и количине средстава расположиве ратне технике *надоместе* повећањем квалитета и борбених способности своје армије. То желе да постигну, како се наглашава у америчкој војној штампи, стављањем тежишта на три основна подручја, на 1) повећање стандарда и „квалитета живота“, а тиме и мотивације припадника оружаних снага; 2) повећање борбене готовости команди и јединица унапређењем система обуке и даљем стручном оспособљавању војничког састава и старешинског кадра, и 3)

¹⁶ Из извештаја секретара за одбрану САД В. Коена (фуснота 6).

техничку модернизацију оружаних снага. Кроз процес *техничке модернизације* својих оружаних снага војни планери САД настоје да одрже техничку супериорност над свим реалним или потенцијалним противницима. Тај процес чини константу у изградњи оружаних снага САД, а остварује се, у садашњим условима и сходно захтевима стратегије еластичног и селективног ангажовања, кроз усавршавање постојећих и развој, производњу и увођење у наоружање нових, мањих количина, али борбено ефикаснијих средстава ратне технике.

Техничка модернизација

У спровођењу програма техничке модернизације оружаних снага тежиште војних планера САД налази се на новим технологијама – постојећим и оним које искрсавају (*emerging technologies*), и њиховој војној примени. При томе, приоритет дају развоју, производњи и увођењу средстава која се користе у системима *C⁴I²*, с тежњом да се у те системе укључују елементи свих видова и родова, чиме се остварује и програм постепене *унификације* војске.

Сходно захтевима стратегије еластичног и селективног ангажовања, у приоритетне програме спадају развој и увођење у наоружање средстава за дејства са даљине, повећање капацитета и брзине стратегијског транспорта и средстава за трупну и територијалну противваздушну и противракетну одбрану. Тежња за одржавањем супериорности у ваздушном простору и могућности контроле на мору такође се испољава кроз програме техничке модернизације оружаних снага Сједињених Држава.

У програмима модернизације РВ велики значај се придаје развоју и примени технологија „смањене уочљивости“ (*Stealth technology*). Сем новог ЛБА *F-22* и пројектованог „заједничког нападаог ловца“ *JSF (Joint Strike Fighter)*, на основу те технологије, како се предвиђа, градиће се и други системи оружја. Своју демонстративну, контролну и ударну моћ ратна морнарица ће градити првенствено на основу диновских носача авиона на нуклеарни погон, чија се градња наставља несмањеним темпом: *CVN-75 „Х. Труман“* треба да уђе у флотни састав идуће године, за *CVN-76* постављена је кобилица, а предвиђена је и градња *CVN-77*. Тим бродовима замениће се конвенционални НА „Индипенденс“ и „Кити хоук“ (два). Под ознаком *SC-21 (Surface Comatants for 21st Century)*, РМ реализује изградњу флоте нових површинских бродова за 21. век, као и нову „флоту“ великих амфибијских бродова. „Ратна морнарица плови пуном паром с плановима да изгради пловни арсенал који ће, десет година од сада, како се очекује, бити супериоран у ватреној моћи у односу на било којег америчког противника“, наглашава се у најновијем броју часописа „Национална одбрана“.¹⁷

¹⁷ Navy's floating arsenal promises extended punch, pinpoint accuracy, „National Defense“, March 1997, pp. 26–27.

Како је основни вид ангажовања снага САД у локалним и регионалним сукобима *дејство са дистанце*, то се и у стратегији еластичног и селективног ангажовања посебна пажња посвећује развоју средстава којима се обезбеђују таква дејства. То су, пре свега, тзв. *паметна оружја* великог долета и платформе за њихово ношење.

Квалитативно јачање резервних компонената

Видови оружаних снага САД теже да смањење активног дела својих снага надокнаде и квалитативним јачањем резервних компонената. То настоје да постигну унапређењем обуке, реорганизацијом и бољом опремљеношћу јединица и укључивањем тих јединица у здружене саставе регуларне војске. Значај и степен борбене оспособљености резервних компонената илуструје се, поред осталог, и активирањем њихових јединица у време криза и ангажовањем у локалним и регионалним ратовима, мировним и другим операцијама које предузимају или у којима учествују снаге Сједињених Америчких Држава. Само у 1996. години, на пример, активирано је 145 јединица резерве и националне гарде КоВ ради подршке операција које су снаге САД предузимале у Босни и Херцеговини. Активна војска, организована, обучена и опремљена резерва и цивили стално запослени у оружаним снагама сачињавају *тоталне снаге*, укупне јачине 3.234.000 људи.

Наменско груписање и структурирање оружаних снага

Организацијско и структурно оружане снаге САД прилагођавају се сходно намени и задацима који им се постављају, а који се у досадашњим условима обично сврставају у неколико група: обезбеђење од изненађења; одвраћање потенцијалних противника од евентуалне агресије против САД и њихових виталних интереса у свету; спремност и способност за ефикасан одговор уколико одвраћање не би успело; пројектовање силе и реаговање на кризе, локалне и регионалне сукобе и, у вези с тим, њихова спремност и способност да „воде и добију било који локални или регионални рат“, и ангажовање у нератним операцијама, као што су мировне и хуманитарне операције, борба против међународног тероризма и трговине наркотицима, учешће у отклањању природних и других непогода, и слично.

Обезбеђење од изненађења

Обезбеђење од изненађења, као један од најважнијих захтева стратегије националне безбедности САД, задатак је Америчке обавештајне заједнице (*US Intelligence Community*), коју сачињавају цивилне и војне обавештајне службе. Одмах после окончања „хладног рата“ постављено је питање садржаја рада и праваца деловања тих служби, као и њиховог постојања у ранијем виду и обиму. Међутим, убрзо је за

њих нађен нов посао, а задржане су постојеће и формиране нове чланице Америчке обавештајне заједнице.¹⁸

У време комплетирања нове администрације председника Клинтонна, крајем 1996. и почетком 1997. године, поново је покренуто питање структуре, метода и садржаја рада обавештајних служби Сједињених Држава. У фази преиспитивања и организацијских и функционалних промена су и цивилне и војне обавештајне службе, посебно оне које делују на оперативно-стратегијском нивоу. Искуства из рата у Персијском заливу, као и из обавештајног ангажовања САД према просторима претходне Југославије, посебно према Босни и Херцеговини и деловима Хрватске, показала су да не постоји проблем количине обавештајних података, посебно оних који се добијају помоћу извиђања техничким средствима. Проблем је у преобимности, односно у издвајању релативно малих количина корисних од великих количина некорисних обавештајних података, тј. у издвајању малих количина „жита“ од мноштва „кукоља“, како каже Цефри Ричелсон.¹⁹

Прикупљање, обрада и дистрибуција обавештајних података веома је значајан елемент ратне доктрине САД садржане у „систему система“ (*C⁴I²*), а делатност Америчке обавештајне заједнице уопште, укључујући и ону која се односи на спровођење специјалних акција и операција,²⁰ веома је важан елемент стратегије националне безбедности САД, као и стратегије еластичног и селективног војног ангажовања. То, поред осталог, потврђује обим ангажовања људства и материјалних ресурса на спровођењу тих делатности.²¹

Одвраћање и одбрана

У стратегији националне безбедности и у војној стратегији САД одвраћање и одбрана су сталне одреднице. Као доктринарни концепт и смерница у изградњи оружаних снага у време „хладног рата“ били су тежишно усмерени према једном, тачно одређеном и идентификованом противнику. У садашњим условима, међутим, то није случај. Одвраћање

¹⁸ У оквиру војних структура формирана је 1992. године Централна управа за обавештајну слику (*Central Imagery Office*), а 1996. године и Војна служба за људску обавештајну делатност (*Defense HUMINT Service*) (видети: Jeffrey T. Richelson, *The U. S. Intelligence Community*, Westview Press, 1995).

¹⁹ Цефри Ричелсон савремене авионске и сателитске извиђачке системе означава као „вакуумске усисиваче“, који својим радом сакупе („усисају“) много више „кукоља“ него „жита“, што обрађивачима и корисницима обавештајних података намеће веома тежак задатак „треирања“, тј. издвајања „жита“ од „кукоља“ (Jeffrey T. Richelson, *исто*).

²⁰ Сем прикупљањем обавештајних података, обавештајне службе САД, посебно Централна обавештајна агенција (ЦИА) и Војна обавештајна агенција (ДИА), баве се и предузимањем разноврсних специјалних (тајних) акција и операција, које претежно спадају у домет тзв. специјалног рата.

²¹ Ближи увид у јачину и организацију војних обавештајних служби упућује на закључак да просечно десет одсто личног састава оружаних снага САД припада обавештајним организацијама на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу, а за финансирање целокупних обавештајних делатности у 1997. фискалној години одобрен је износ од 30 милијарди долара.

од евентуалног угрожавања територијалног интегритета САД више је у сфери претпоставки, јер „обавештајне процене показују да је планирани или случајни ракетни напад Русије или Кине мало вероватан, мада је потребна опрезност у односу на могућност да убудуће у тим земљама настану флуидне ситуације“, каже ваздухопловни генерал-потпуковник Лестер Лајлс у објашњењу значаја изградње система противракетне одбране.²² Генерал Лајлс, међутим, наглашава да пролиферација оружја масовне деструкције и балистичке ракете које их носе „представљају потенцијалну опасност по безбедност САД и њихових савезника“, а изградњу система за одбрану од балистичких ракета повезује и са „стратегиијом која захтева да САД одржавају значајно војно присуство у свету“.²³ Полазећи од таквих и сличних процена, Пентагон је усвојио Програм националне противракетне одбране (*National Defense Missile Program*), у оквиру којег се развија неколико система за „националну“ (територијалну), војишну и трупну противваздушну и противракетну одбрану. На значај који се том програму придаје указује чињеница да је за 1997. фискалну годину амерички конгрес за тај програм одобрио 3.654 милиона долара, што је 854 милиона долара више него што је планом Пентагона било предвиђено.²⁴ Најважније средство одвраћања у стратегији (националној и војној) САД свакако су стратегијске нуклеарне снаге, које ће се у наредном периоду, како се најављује, даље редуковати али и усавршавати. Војни планери САД, наиме, теже изградњи и одржавању релативно малих, али на евентуалне нуклеарне ударе отпорних и у нападу веома ефикасних нуклеарних снага, које ће и убудуће бити снажан елемент претњи и узвраћања (одмазде).

Снаге за пројектовање војне силе

Пројектовање војне силе огледа се, пре свега, на основу сталног војног присуства на страним територијама, океанима и отвореним морима и на основу способности за брзо реаговање на кризе и ангажовање у локалним и регионалним ратовима снагама које базирају у Сједињеним Америчким Државама. Стално војно присуство САД на страним територијама смањено је пред крај „хладног рата“ са око 500.000 на око 250.000 људи у 1996. години (по 100.000 у Европи и на Далеком истоку и око 50.000 на бродовима, 5, 6. и 7. флоте). Сем тога, током 1996. године редовно је било ангажовано око 50.000 америчких војника у мировним и другим операцијама у разним деловима света, од

²² Lester Lyles, *U. S. Missile Defense Program Is Pivotal for National Security*, „National Defense“, Febr., 1997, pp. 12–13.

²³ Сада, каже генерал Лајлс, око 30 земаља у развоју поседује хиљаде ракета малог и средњег долета са стотинама лансера. Неке од тих земаља потенцијално могу бити противници САД и њихових савезника, док је „војишна ракетна претња реална и повећава се“, каже генерал Лајлс, залажући се за бољу заштиту од ракетних напада снага САД, савезничких и мултинационалних снага (*исто*).

²⁴ Christopher T. Heun, *Defense Leaving Curve – 1998 Budget a Flatline*, „National Defense“, March 1997, p. 12.

тога више од половине у операцијама предузиманим према Босни и Херцеговини и просторима претходне Југославије.²⁵ За сада САД не планирају даље смањење свог војног присуства на страним територијама јер сматрају да тако најбоље демонстрирају способност и спремност да се војно ангажују у заштити властитих националних интереса у свету, у подршци своје спољне политике и у испуњавању обавеза везаних за савезничке и пријатељске земље. Стално војно присуство САД на истуреним положајима и у кључним или критичним регионима, сем тога, обезбеђује одређену еластичност у ангажовању тих снага у кризним подручјима и у жариштима сукоба.

У пројектовању (демонстрирање) војне силе посебан значај и погодност имају поморске снаге. Оне су, како се наглашава у приручнику Министарства РМ САД, веома флексибилне и „играју главну улогу у подршци остваривања интереса и циљева стратегије националне безбедности и националне војне стратегије“. Сходно томе, више од 50.000 припадника РМ и морнаричке пешадије, који су непрекидно укрцани на око 100 ратних бродова, готово непрекидно је присутно у четири најважнија подручја: Средоземном мору (24 брода), Персијском заливу и Индијском океану (око 20 ратних бродова), западном Пацифику (28 ратних бродова) и у Карибском мору (15–20 ратних бродова). Током 1996. године предузете су значајне организацијске и друге промене у РМ како би се још више повећале њене могућности за пројектовање силе и еластично и брзо реаговање на кризе и евентуалне ратне ситуације. Устаљено је и озваничено постојање Пете америчке флоте у зони Персијског залива и Индијског океана, реорганизовани су елементи Атлантске флоте и формиране оперативне групе за ангажовање у Западној хемисфери – у карибском подручју и југоисточном Атлантику. У наредном периоду језгро РМ, као главног елемента за пројектовање и демонстрирање војне силе, чиниће 12 борбених група са НА на нуклеарни погон и пратећим бродовима. Важан елемент снага за пројектовање силе и реаговање на кризе биће и поморскодесантне (амфибијске) јединице, у које се такође уводе значајне организацијске и друге промене. Предвиђено је, наиме, да се до 2003. године заврши формирање и опремање 12 тзв. амфибијских спремних група или ARG (*Amphibious Ready Groups*), чији ће централни део бити нови десантни брод класе „Vosp“ LPD-17, заједно са још по једним бродом LHA/D и LSD-41/49.

Из састава КоВ и РВ, сем снага које стално базирају на страним територијама, за пројектовање силе и ангажовање у кризним ситуаци-

²⁵ Осим у саставу Ифора, снаге САД у 1996. години биле су ангазоване у спровођењу неколико других операција, на пример:

- „Испунити обећање“ (*Provide Promise*), вођена од јула 1992. до марта 1996;
- „Заједнички подухват“ (*Joint Endeavor*), децембар 1995 – децембар 1996;
- „Одлучна стража“ (*Determined Guard*), у Јадранском мору, децембар 1996. и даље;
- „Одлучан рез“ (*Decisive Edge*), јануар 1996 – децембар 1996;
- „Опрезна стража“ (*Deliberate Guard*), децембар 1996. и даље;
- „Одлучно појачање“ (*Decisive Enhancement*), у Јадранском мору, децембар 1995 – децембар 1996 (извор: фуснота 3).

јама и локалним и регионалним ратовима, предвиђени су такође одређени елементи снага тих видова које базирају у Сједињеним Државама. То су, пре свега, снаге за специјалне операције, ваздушнодесантне јединице, јединице лаке пешадије и ловачко-бомбардерска авијација. За пребацивање тих снага у зоне ангажовања предвиђене су одређене снаге и средства ваздушног и поморског транспорта, чији се капацитети, како је предвиђено планом развоја оружаних снага САД, значајно повећавају.

Већа улога снага за специјалне операције

У америчкој војној штампи наглашава се да су потребе за снагама оспособљеним за предузимање и вођење специјалних операција значајно повећане после завршетка „хладног рата“,²⁶ што је потврђено и у новој војној стратегији еластичног и селективног ангажовања.

Команда снага за специјалне операције, са седиштем у ваздухопловној бази *Mac Dil* у Флориди, формулисала је свој поглед („визију“) за период до 2020. године у документу (*SOF-2020*) у којем се наглашава да је тешко предвидети све ситуације у којима њене снаге могу бити ангажоване, али да оне морају бити способне и спремне за употребу у разноврсним акцијама и операцијама – у сукобима против добро обучених и опремљених снага противника, као и у мање дефинисаним акцијама и операцијама. На повећан значај и улогу снага за специјалне операције указују интензитет и просторна распрострањеност ангажовања тих снага. На пример, у једној просечној седмици 1996. године, било је ангажовано од две до три хиљаде припадника снага за специјалне операције на око 150 задатака у 60–70 земаља. Припадници снага за специјалне операције „подржавали“ су и операцију „Спречити лет“ у Босни, а после споразума у Дејтону користе се за успостављање и одржавање везе са руским, румунским и мађарским војним контингентима. У оквиру (и изван) тога значајна је и њихова обавештајна делатност.

Сходно захтевима садржаним у стратегији еластичног и селективног војног ангажовања, снаге за специјалне операције, јачине око 43.000 људи (26.000 КоВ, 12.000 РВ и око 5.000 из РМ), регионално су усмерене. Њихови припадници уче стране језике и проучавају културе других народа „како би били оспособљени и за самостална дејства у удаљеним подручјима и за дужи временски период“, каже се у часопису „Национална одбрана“ (бр. 2/97), где се наводи и да су, због неповољног развоја ситуације на југу Европе, у Европу упућене додатне јединице за цивилне послове и психолошка дејства, док су у САД активиране неке резервне јединице специјалних снага.

²⁶ *Special Operations Crafting Strategy for Varied, Future Challenges*, „National Defense“, Febr. 1997, pp. 24–29.

У војну терминологију и ратну вештину САД однедавно је уведен појам „операције без оружане борбе“ или „операције другачије од ратних“ (*Operations Other Than War*). У те операције обично се убрајају мировне и хуманитарне операције, борба против тероризма и трговине наркотицима, ангажовање војске у отклањању последица природних и других непогода, сузбијању унутрашњих нереда и слично.

Мировне операције, с обзиром на циљ и начин извођења, обично се деле на операције за наметање и операције за одржавање или очување мира. Операције за наметање или успостављање мира предузимају се, по правилу, након избијања унутрашњег или међудржавног сукоба уколико сукоб не може да се реши другим, невојним средствима. У новијем прилазу САД том проблему заступљена су начела еластичности и селективности како у избору средстава и начина њихове употребе, тако и у избору циљева дејства. Операције за очување мира могу да претходе избијању сукоба или се предузимају након окончања непријатељстава (након успостављања мира). У првом случају оне имају превентивни карактер, а обухватају покретање трупа према жаришту сукоба, претњу употребом оружане силе итд., а у другом случају срачунате су на раздвајање сукобљених страна и предузимање мера за стварање мирнодопских услова.

За мировне операције САД немају посебне јединице, што се показало као недостатак у операцијама Ифора/Сфора. Ради отклањања уочених недостатака предузимају се одређене мере, које се свode углавном на промене у програмима обуке, посебно тзв. лаких јединица КоВ и снага за специјалне операције. Сједињене Америчке Државе теже да предузимање мировних операција, као и реаговање на кризе, има мултинационални карактер, али преузимају водећу улогу с тежњом да остваре и одређене своје политичке интересе и стратегијске циљеве.

Однедавно у задатке оружаних снага САД убраја се и *борба против тероризма и трговине наркотицима*. Те задатке оне обављају у сарадњи са другим органима Владе Сједињених Америчких Држава.²⁷ На значај који се у америчкој војној стратегији придаје борби против тероризма, сем терористичких аката против цивилних и војних објеката (Светски трговачки центар у Њујорку, ваздухопловна база САД у Саудијској Арабији итд.), утицале су и процене да се у терористичке сврхе могу користити чак средства попут преносних нуклеарних бомби.

У америчкој терминологији борба против трговине наркотицима означава се чак и као „наркотички рат“. Одређене задатке у том „рату“²⁸ војсци је поставио бивши председник САД Џорџ Буш 1989. године. У међувремену, војска (Министарство одбране) за припреме и

²⁷ Paul R. Evanhoe, *Interagency Team Shielding U. S. From Terrorist Assaults*, „National Defense“, March 1997, pp. 34–35.

²⁸ Christopher T. Heun, *Global Cop Urges Limited Military Role in Drug War*, исто, стр. 30–31.

обављање тог задатка утрошила је седам милијарди долара, а само у 1997. фискалној години утрошиће додатних 947 милиона долара. За противнаркотичку борбу оспособљени су бројни војни специјалисти који су придати другим органима Владе САД, а формиране су и посебне јединице, на пример, „здружени тим“ у Форт Блису (Тексас), који има више од 120 стручњака разних профила и чету за специјална дејства. У борби против тероризма и противнаркотичкој борби САД велики значај придају обавештајној делатности, међуагенцијској (међуресорска) сарадњи и сарадњи са сродним службама других земаља.

„Таласи промена“ у војној стратегији и ратној доктрини

Промене у војној стратегији и ратној доктрини САД готово су непрекидне и еволуционе, а повремено су тако велике да имају „револуционарна“ обележја, као у случају после окончања „хладног рата“, када су се САД „суочиле“ с другачијим противником и преусмериле правце могућег ангажовања својих снага на „регионалне кризе и изазове“. Те промене настају под утицајем разних околности, од којих су најважније: захтеви стратегије националне безбедности, промене у међународним односима и положај САД у вези с тим, и достигнућа у области војних технологија.

Захтеви који се постављају снагама САД у вези са стратегијом националне безбедности нису значајније мењани у последњих неколико година. Они произилазе из политике изградње „новог светског поретка“, у оквиру које се утврђују задаци оружаних снага. Међутим, мењају се гледишта о томе како, на који начин, с ким и којим средствима треба реаговати на одређене појаве у свету, на угрожавање америчких виталних интереса и у остваривању америчких стратегијских циљева. У садашњим условима нагласак је на еластичности и селективности у ангажовању снага САД у кризним ситуацијама и жариштима сукоба, тежња да се снаге САД ангажују заједно са снагама других земаља и да се у том ангажовању избегну велики људски и материјални губици, уз истовремено остваривање жељених резултата – циљева. Процене после окончања „хладног рата“ да не постоји непосредна опасност по безбедност САД, али да постоји потенцијална опасност која се у одређеном временском периоду (на пример, после 2010. године) може појавити и даље су „на снази“. Зато се инсистира на изградњи снага за одвраћање и одмазду, чију суштину чине мање, али веома ефикасне нуклеарне снаге.²⁹ Велики значај се придаје и даљој изградњи снага за противваздушну и противракетну одбрану.

Стратегија еластичног и селективног војног ангажовања концепцирана је, међутим, првенствено за изградњу и употребу снага САД изван

²⁹ Америчко инсистирање на потписивању новог уговора о смањењу нуклеарних стратегијских снага мотивисано је жељом да се ослободе вишка тих снага и тако кроз одређене уштеде, пребаце део средстава на развој нових војних технологија, и да остваре потпунији увид у стање и развој нових нуклеарних борбених средстава код свог главног ривала и такмаца на пољу нуклеарног наоружавања – у Руској Федерацији.

властитих граница и за пружање помоћи савезничким и пријатељским земљама, за реаговања на кризе и одбрану „виталних националних интереса“ у свету и за остваривање америчких стратегијских циљева, па се, сходно томе, обликују и структурирају снаге. У Пентагону је разрађен, а у Конгресу САД одобрен, документ који ће – како се наглашава у америчкој војној штампи, значајно утицати на интензитет и обим промена снага Сједињених Држава. Реч је о тзв. Четворогодишњем војном прегледу или *QDR (Quadrennial Defense Review)*, према којем је Пентагон задужен да стално „преиспитује“ политику изградње своје војске и начела њене употребе и да сваке четврте године подноси Конгресу извештај (преглед) о променама у претходном периоду и намерама (планови, предлози) за наредни период. Други важан документ, такође настао у Пентагону (у Здруженом генералштабу), популарно назван „Шаликашвилијев план“, јесте „Заједничка визија 2010“ (*Joint Vision 2010*). То је „визија“ вероватног изгледа снага САД и начина њихове употребе на почетку 21. века (до 2010. године). Тај план је, у ствари, „технолошки и доктринарни водич за постизање највећих могућих резултата у здруженим и заједничким операцијама у 21. веку“.³⁰

Нагласак на здружене (међувидовске) операције, које ће снаге САД водити у наредном периоду, резултат је и развоја и све шире примене средстава у систему командовања и управљања (C^2), који се – упоредо с развојем тих средстава, „шири“ и рашчлањује на „подсистеме“, што се исказује и начином обележавања тог система – C^2 , C^3 , C^4I , C^4P и C^4IFTW (*Command, Control, Communications, Computers and Intelligence For the Warrior*).³¹ „Систем система“ (C^4P , односно C^4IFTW), у америчкој ратној доктрини схвата се много шире од система командовања и обавештавања, односно од командно-информационог система. Он обухвата не само употребу него и заштиту средстава у том систему, као и неутралисање и уништење противникових информатичких и других средстава и, пре свега, управљање системима за дејства са дистанце, укључујући и тзв. паметна оружја. Развој, производња и увођење у наоружање средстава за системе C^4P и нових врста и типова „паметних оружја“, према „Визији-2010“, неодгодив су задатак, будући да од њих зависи успешно вођење здружених (вишевидовске) операција.

У америчкој штампи се наглашава да ће се снаге САД у кризним ситуацијама и локалним и регионалним ратовима све више ангажовати заједно са снагама других (савезничке, пријатељске, партнерске) држава. Захтев за заједничке (мултинационалне, коалиционе) операције произлази, према секретару Коену, из обима и распрострањености америчких „обавеза“ и „претњи“ америчким интересима у свету. „Тим обавезама и претњама најуспешније ћемо одговорити заједно с другима“, каже Коен.

³⁰ William S. Kohen, *Defense Policies and Budget Priorities*, „Defense“, No. 2/97, pp. 4–11.

³¹ General Albert J. Edmonds, *C⁴IFTW – Teamwork for the Warrior*, *устр.*, стр. 22–31.

На изградњу снага САД и начела њихове борбене употребе у наредном периоду и даље ће утицати освајање и примена нових технологија. Копнена војска САД, на пример, интензивно се припрема за вођење операција на „дигитализованом бојишту“. Марта 1997. године завршено је једногодишње тестирање једне целокупне бригаде организоване и опремљене управо за дејства на таквом бојишту. Током наредне две године обавиће се слична тестирања на нивоу дивизије и корпуса, али само на основу спровођења експерименталних вежби у оквирима команди и штабова. Резултати тих испитивања и друге околности треба да буду основа нове или значајно другачије обликоване КоВ за 21. век. Велике промене настају у организацији, формацији и начелима употребе и осталих видова оружаних снага САД, који – као и КоВ, пролазе кроз „трећи талас“ промена у припремама за рат у новом, информатичком добу, како наглашавају супружници Тофлер.

Симбиотички инжењеринг – нов приступ у успостављању и одржању борбене готовости војних формација

УДК 358.2:65.012.34

Др Небојша Радуловић, дипл. инж.

Симбиотички инжењеринг (СИ) јесте савремени појам у развоју врхунског менаџмента, а под њим се подразумева органско јединство људства (командно, борбено и логистичко), оруђа тј. ратне технике, и стратегијско-тактичких поставки. То се често тумачи као кохерентан и кооперативан скуп људског и техничког (ергономски) чиниоца у остварењу циља борбе. Иначе, појам инжењеринга везан је за системолошки (свеобухватни) метод развоја, експлоатације, логистике и модернизације борбене формације. То је, истовремено, и научни метод у менаџменту производње борби, услуга, едукације итд., којим покушава да се управља приступом TQM (Total Quality Management). Да би се остварило неопходно је познавање савременог (интелектуализовано) ратовања, често називаног колаборациона култура у конфликтном систему.

Чини се да у вези с тим може посебно да помогне симбиотичка наука – ергономија, односно њене методе симбиозе, интеракције и синергије, а посебно је значајан ергономски систем (циљ, методе – софтвер, машине – хардвер и метод процењења – ергономичност). Аутор у раду објашњава како помоћу ергономије мотивисани и обучени људи, користећи машине, рачунаре, могу да реализују симбиотичан (ергономичан) инжењеринг војне формације.

С обзиром на циљ да се у транзицији Војске Југославије уведу савремена наука и искуства из неких других земаља, у првом плану је приступ да се таква жеља и оствари. У науци је посебно значајна кохерентна терминологија, пошто је она репрезент базе знања за рачунарску подршку те области. Осим појмовног одређења за базу знања, терминологија је значајна и у директној комуникацији (команде, саопштења, извештаји).

Појам науке еволуира зависно од фазе развоја социјално-производних односа. Генерално важи мишљење да је наука откривање истина у природи и друштву које се презентују законима, а потврђују мисаоним и материјализованим судовима. До половине 20. века постојале су

хумане и производне (техничко-технолошке) науке. Хумане науке (од филозофије, логике и педагогије до јуридистике, психоанализе, лексике и лингвистике) користиле су човекове мисаоне процесе исказане у писаном (дескриптивном) облику (књиге, часописи, брошуре). Производне науке су користиле методе обраде материјала, размену енергија и обраду информација. И производне науке (металургија, електротехника, пољопривреда, машинство итд.) користиле су дескрипцију за брже схватање циља, али су докази научне истине били материјализовани (нова легура, нов електромотор, нова врста кукуруза, нова машина итд.). При томе, коришћене су неке заједничке методе доказа (експерименти, симулација рачунаром, логичко расуђивање), мада се тежило ка специфичним методама. Због тога годинама анализа, математика и логика имају општи значај. Филозофија је имала посебну улогу, нарочито у научном објашњању социјалних појава. Филозофи и социолози тај период називају аналитичким (дедуктивни) периодом.

Индустријска ера је изродила нове науке (механика, електротехника, металургија, организација рада и статистика), па се рана индустријска ера назива синтетичка, а касније и кибернетска ера, с обрадом материјала и информација. Захваљујући кибернетици у другој половини 20. века појавиле су се симбиотичке науке (биофизика, физико-хемија, социологија, економија, ергономија и менаџмент). Те науке су, пре свега, везане за неки циљ појединца и његову социјалну средину (друштвени циљ). Поступци и средства за постизање циља су у органској вези (синергија), а у војним наукама описују се терминима стратегија, организација, техничка средства и другим. Понегде се то назива и системски приступ. Достижање циља и подциљева (тактика) јесте интерактивни (сазнање и воља да се то оствари) процес. Скуп дескриптивних (тачније логичко-лексичких, тј. психолингвистичких), комуникативних и технолошко-техничких поступака чини систем инжењеринга. Када се складно поставе управљају и вреднују ти односи (организација, мотивација, обука и награде) са човековим местом и улогом у том систему, реч је о симбиотичком инжењерингу (СИ – јединство људи, организације и техничко-технолошког чиниоца, симбиоза људи и машина у сложеном динамичком систему, уз уважавање и једног и другог). Симбиотичке науке користе достигнућа у другим фундаменталним наукама. Оне користе практичне (остварљиве и мерљиве) циљеве (у рату: сачувати своју територију, државни систем и људе), који се сада остварују обрадом информација и манипулацијом знања. Тако се у науци и технологији, од анализе, преко синтезе и кибернетике, улази у синергизам, односно од обраде материјала, преко обраде информација, улази се у „обраду“ знања.

Вештина у животу људи јесте циљно решење неког проблема на основу знања и постојећег ресурса (људски, енергетски, информациони, просторни итд.). Та решења су најчешће интуитивна (хеуристичка), па се изучавају као историјски примери (Церска битка, битка на Сутјесци, одбрана Москве итд.). Међутим, под савременим појмом вештине не

подразумева се само инвентивно вођење једне битке, већ војни менаџмент са применом свих наука које утичу на војне делатности у рату и миру (мултидисциплинарни синергетски приступ).

Војна наука има дугу историју, али је њен потпуни развој везан за 20. век. Савремена војна наука је мултидисциплинарна, интердисциплинарна, интернационална и национална наука. Она је, пре свега, природна, примењена социолошка наука, која особено изучава, управља и модернизује конфликтне процесе међу људима. Конфликтни процеси у сукобу интереса два ентитета, најчешће у природним условима, испољавају се на психофизичком плану (пропаганда и ватрена дејства на људе, средства, објекте и природу). Ентитети тада користе разнородне планске (тактичке) активности са људством на разнородним средствима (оруђа, оружја – техничка, са радарима, ласерима итд.). У том процесу посебно важан сегмент јесте прикупљање информација за процену стања сопствених и противничких снага. За управљање (не само командовање) тим процесима, потребни су људи високог морала и знања из области ратне вештине, социологије, психологије, ергономије, метрологије, топографије, итд. Да би остварио циљ ВС (дивизије, чете, вода), командант мора да користи искуства и вешто примењује знања ради остварења симбиотичког инжењеринга (СИ) са расположивим људима и средствима, као и сазнања о противнику у постојећем природном амбијенту. Према томе, војна наука је симбиотичка наука, а њен циљ је остварење војног СИ (знање вешто примењено кроз процедуре учења на простору и замисао – реализовано – процењено – побољшано). У савременим условима то се остварује у оквиру субординираног система, са професионалним и мотивисаним људима и модерном техником, која у борби омогућава вођење дејстава у свим видовима (из ваздушног простора, са копна, са воде, али и у медијима – интелектуална борба).

Симбиотички инжењеринг претпоставља субординацију као демократичан (идеје, предлози, дискусија) у припреми, а дисциплинован (субординиран) у извршењу. Командовање више није само привилегија и организовање, већ вођство, осмишљеност, мотивисање и одговорност за донету одлуку. Команда је одлука према другима, али је последица и по себе. То су одлике СИ, за које су потребни СИ стил (партнерство), СИ људи, СИ техника (аутоматизована и интелектуализована).

У садашњем периоду за ВЈ првенствену важност има њена транзиција после Дејтонског споразума. Она зависи од стратегије одбране СРЈ у „новом светском поретку“, коју треба да дефинише врховна команда, јер када се зна циљ, ВЈ може да модернизује своје пословање. У вези с тим, важна су питања везана за савезнике, потенцијалног агресора и однос професионалног и мобилисаног састава. Тако се долази до познате констатације да је одбрана један од врхунских циљева једне државе, а војска је њен основни и флексибилни систем, који има заједничке и специфичне одлике у односу на друге системе (пословни, школски итд.).

У ВС СИ стил је адекватна примена симбиотичког менаџмента (СМ), који се око двадесет година примењује у пословним системима (ПС). Између ПС и ВС постоје велике сличности, али и неке значајне разлике, као:

– ВС јединствен је у земљи – нема тржиште, а његове услуге користи држава;

– ВС најчешће је у мирнодопским, а по потреби брзо треба да пређе у ратне услове;

– у миру је ВС такмичарски (интерно), а у рату конфликтни (екстерно) систем;

– ВС је у миру претежно са професионалним, а у рату комбинован (професионалци и мобилисани), што налаже изражене потребе обезбеђења обуке и вежбања. Вежбе на полигону основ су за процену стања бојне готовости мање и веће војне јединице;

– поједине делатности (обавештајна, мобилизациона, планска и истраживачка) врхунске су тајне једне земље. Међутим, то не треба да буде разлог превелике затворености и премале флексибилности војног система.

Војна делатност је тешка и специфична, али да би била и научна, мора да буде холистичка (отворена) и метрична (квантификована).

Симбиотички менаџмент

Симбиотички менаџмент је нов обједињени назив за концепте модерног менаџмента свих људских делатности (првенствено пословних) који имају поглед човека (Ч) корисника и Ч ствараоца. Према томе, у таквим делатностима жели да се постигне симбиотичко (пријатно, културно, хумано) стање поступцима којима се уважавају потребе и могућности људи (партнерски). У свету се разматра неколико поставки, али значајно је примењен реинжењеринг (РЕ) кроз процесе ергономичности. Симбиоза у животу и раду људи у садашње време се истражује ради поставке и остварења (управљања) колаборативног пословања (производње и услуга) са социјално-технолошке стране. То се често назива хуманоцентричним, антропоцентричним, социотехничким и демократским системима. У последње време се у Европи назива и *TQM (Total Quality Management)*, а тај појам је практично квантификатор СМ, па је и одлука СИ. Симбиотички инжењеринг је зачет седамдесетих година кроз развој пословања подржаних рачунарима (*CIM – Computer Integrated Management*), настављен *TQM*-ом (осамдесете године) и коначно РЕ (деведесете године). Развој СМ прати и одговарајућа примена тангентних наука, као и настајање нових научних дисциплина. Тако је *CIM* наставак аутоматизације пословања рачунарима (компјутеризација), при чему настају експертни системи (*ESi*), интелигентни тутори

(ITS). TQM и СИ користе резултате CIM-a, али се потенцира примена ергономије, психологије и социологије, а иновирају се ESI и ITS на принципима когнитивних процеса. Постоје идеје да се CM, вештачка интелигенција (ВИ), односно ESI и ITS, роботика, технологије обраде материјала и конверзије енергије, као и организација, сврстају у групу когнитивних наука. Генеративна наука когниције је ергономија (теорија и пракса људског рада и живота уз помоћ алата, машина и средстава у реалном окружењу). Тако би се из индустрије информација (рани CIM) брзо прешло у индустрију знања (TQM и СИ).

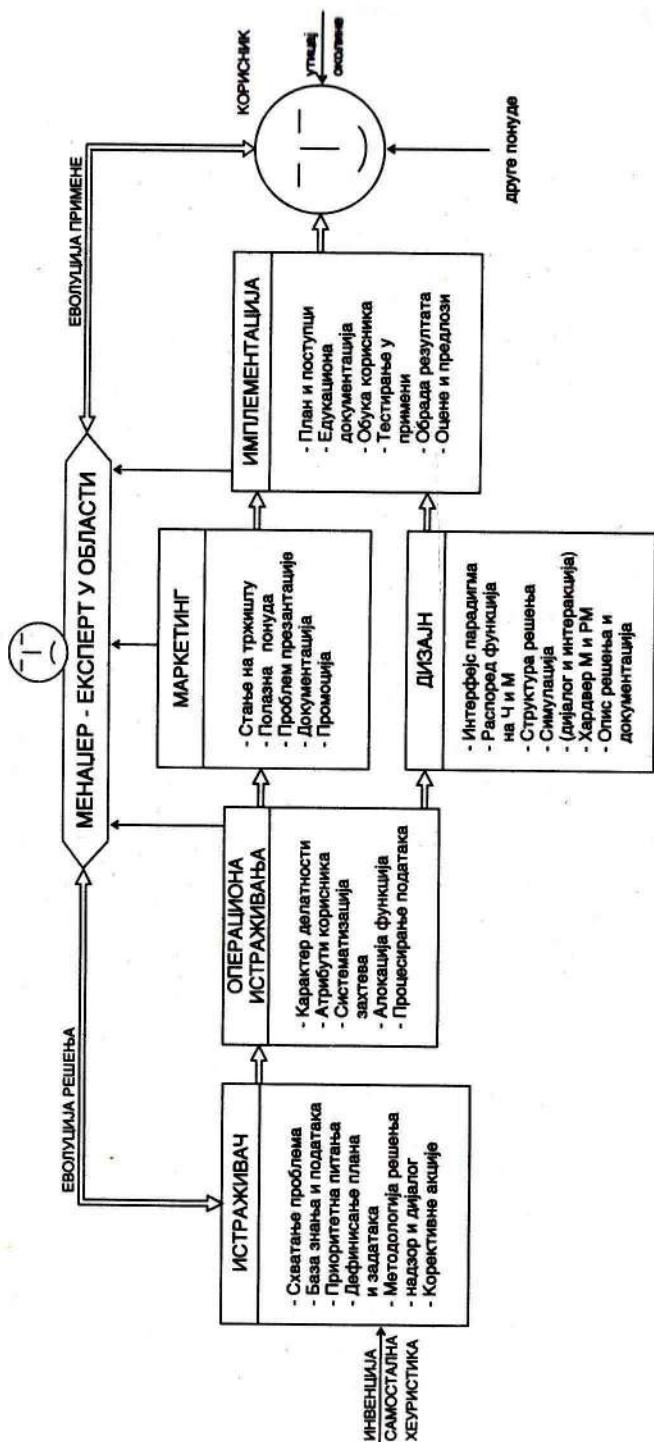
Тренутно су у примени или у развоју особени приступи у CM:

- A/MS, Адижес симбиотички менаџмент,
- CIM OSA (CIM Oupen System Architekt),
- ETHIC (Effektive Technology and Human Implement of Computer Based Systems),
- STEPS (Soft Technology for Evolutionary Participitive System Development),
- ACTION, сада TOP (Integrated Technology, Organization and People) у Немачкој,
- CONSAУ (за све и свакога) у Јапану,
- реинжењеринг и TQM у Европи.

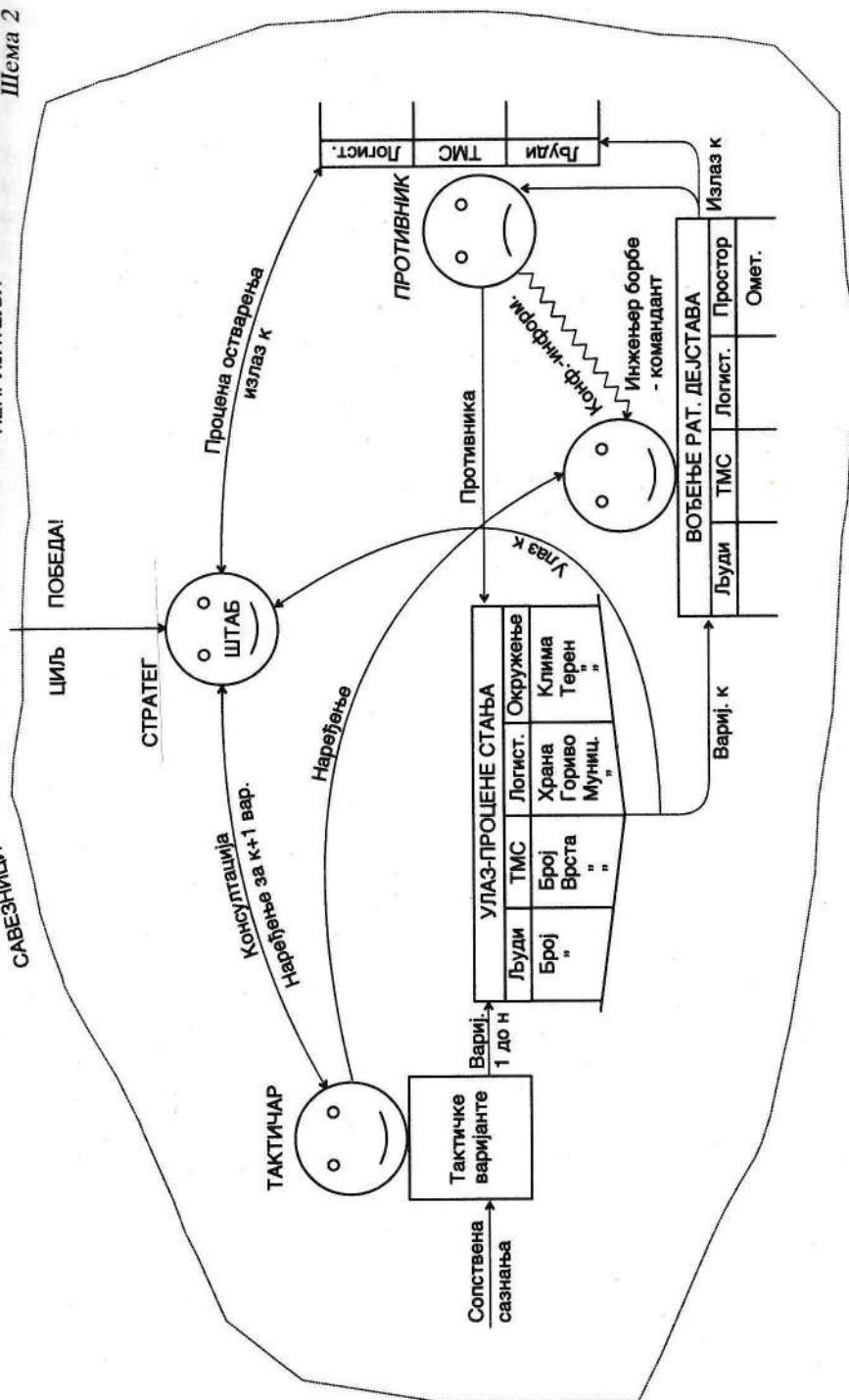
Реинжењеринг

Реинжењеринг (PE) је уведен приликом инжењеринга модернизације ПС, али се може применити и за остварења потпуно новог пословног система. Иначе, инжењеринг је синтагма за свеобухватни (системски) менаџмент у животном веку ПС (шема 1). Коришћен је и назив систем-инжењеринг, а подразумева процес изградње (замисао, развој, тестирање), преко експлоатације и модернизације, до „сахрањивања“ ПС (шема 1). Веома значајна одлика PE јесте да се симбиотички користе технологије обраде материјала, конверзије енергије и управљања процесима људи – техника на основу доступних информација и логичке композиције (манипулација) знања. Важна му је одлика и то што је учење императив, што је моноцентричан и стално процењује (контрола квалитета) своје стање и што је применљив у животном веку ПС (временски процес). У том процесу важну улогу имају директне комуникације (разговори, саопштења, наредбе, мимика).

PE се одвија у непредвидивим (*fuzzy*) интерним (ређе) и екстерним (чешће – тржиште, ратиште) условима. PE је демократичан у идејама, али бирократичан у примени. Оријентисан је према људима (купци, противници и ствараоци), па је самим тим из породице CM. Тако је постао метод за практичну реализацију свих жеља људи од коабитације, хабитације до рехабилитације, применљив је у васпитању и образовању, истраживању, производњи, услугама, војсци, забави, спорту, лечењу

Симбиотички инжењеринг – научни софтвер

итд. При томе се користе адекватни софтвер и хардвер, са сагласном писменом и усменом комуникацијом људи у систему. Коначно, РЕ сада се сматра мостом између филозофије (стратегија) и науке (СИ). Кроз њега, и у њему, инжењер постаје научник и обрнута.

На шеми 2 приказан је модел симбиотичког менаџмента у вођењу ратних дејстава на основу шеме 1. Тај систем се иницира одлуком Врховне команде – наредбом Врховног штаба за одређена ратна дејства по обиму, а потом и по интензитету и времену. При томе су важни почетни кораци, с обзиром на процене намера противника, а и БГ наше стране. Потом циљеве остварује инжењер борбе, јер он, практично, остварује к-ту тактичку варијанту у конфликтној ситуацији.

Ергономичан реинжењеринг

Из наведеног се може закључити да је РЕ турболентни процес, за који је потребно много знања, инвентивности и новца. Пошто смо земља у транзицији, наш нови пут треба да започне ергономичним РЕ како су већ поступиле неке земље (Финска, Аустралија).

Ергономски принципи датирају од када и људски рад, али као наука тек око пола века. Утемељена је у војним и индустријским делатностима. Одмах је понудила прилагођена (ергономична) решења радног места Ч (машина, опрема, микроклима и друго) у пословним просторијама и војним средствима. Сада нуди моделе управљања ВС кроз ергономски систем (ЕС), ергономски софтвер и хардвер, ергономски процес и валидацију (ергономичност). Ергономски процес се одвија од конституи-сања (коабитација), преко одржања (хабитација), регенерације и модернизације (еволуција) – шема 1. Ергономски софтвер је пут да се процедурама учења (интеракција и синерија) у ЕС оствари симбиоза. Ергономски хардвер треба да буде по „мери Ч“, па због тога у свету постоји око 1.000 стандарда.

Ергономска процена симбиозе у ЕС скуп је квантификатора названих ергономичност. Она обухвата квантификаторе стања, појава и процеса у ЕС од антропомера, комфора и когнитивних варијабли до заштите на раду, социјалних варијабли и естетике. За остварење ергономичног РЕ коришћењем валидације путем ергономичности треба користити обраду података и манипулацију знања, односно адекватни ЕSi. Из тога следи закључак да степен развоја ергономије омогућава улазак и вероватан успех на путу ка CM, односно TQM.

Образовање за симбиотички инжењеринг

Ако се прихвати СИ стил, ВЈ мора да има професионалан кадар. Образовање за СИ у нас је већ започето кроз програм *ISO 9000* и на сличан начин га треба наставити, али не факултативно и неорганизовано. Образовање за потребе ВЈ треба да буде опште (у грађанству) и

специфично (војно). Организација образовања у грађанству за СИ требало би да обухвати:

- формирање факултета за СМ (топ-менаџмент) од потврђених стручњака за менаџмент, теорију система, информатику и ергономију;

- реорганизацију универзитетске наставе према СМ, тј. факултете, треба објединити у шест група: менаџмент (економски, организације и политике – социологије, правни, саобраћајни – проширен на све видове комуникација); инжењеринг (пољопривреде, грађевинарства, механичких и електричних средстава, рударства...); медицине (сви досадашњи, укључујући и физичку културу); васпитање и образовање (учитељски – инжењери знања и сви остали) и уметност (речи – филозофија и филологија, и рука – музика, вајарство);

- редефинисање програма већине садашњих факултета сагласно РЕ (симбиоза технологије и технике, симбиоза филозофије и науке, симбиоза речи и дела). На те факултете треба увести предмете менаџмента у области когнитивних процеса, вештачке интелигенције и ергономије (науке о раду и животу);

- повећање броја виших школа (пољопривредне, технолошке, информационале) за оспособљавање врхунских технолога;

- редефинисање програма већине средњих школа достигнућима у науци и технологији како би се увела претежно практична настава, што је услов да се формирају врсни оператори;

- редефинисање програма осмогодишњих школа тако да се уведу предмети: култура живота, култура рада (ергономија и екологија), комуникације (у друштву – политика, и у породици), когнитивна психологија, биотехника и хобистика (изборно).

И у ВЈ треба прилагодити школовање и усавршавање на сличан начин као и у грађанству. У вези с тим, треба:

- СМ изучавати у ратној школи и на академијама;

- у академијама редефинисати програме према достигнућима и очекиваним дометима у науци и технологији, као и на осталим цивилним факултетима, али важан предмет треба да буде логистика, пошто оне школују инжењере борбе;

- техничке војне академије редовно да школују инжењере логистике рода, а не последипломским студијама и менаџере логистике;

- остале војне школе осавременити као и у грађанству.

Веома је значајно да СМ на нивоу државе, као и сваки наведени захтев, има и аспект одбране.

Образовани и мотивисани СИ војни професионалци постају инжењери и професори борбе, који могу самостално да формирају и остваре потциљеве и да, при томе, узимају у обзир главни циљ и своје могућности. Они ће то постићи вештим превођењем знања у акцију (когнитивни процес) на почетку и у току борбе. При томе ће обезбедити синергетске (сарадничке, партнерске) односе у својој јединици, јер ће, на пример, у припреми борбе рећи шта они раде, а шта сви остали. Такав војни професионалац мора да буде вођа на делу, а не на речима, па ће се

тако потиснути раширени елитизам између старешине и бораца, а борбени задатак ће постати тимски, а не командни задатак у којем се могу објективно проценити резултати сваког учесника. Делатност професора огледа се у могућности старешине да у своје намере убеди остале учеснике и, посебно, да мотивише и припреми јединицу за борбена дејства. Тако ће он себи створити ауторитет и изградити и одржати све чланове своје јединице. На основу искуства, појединци воде рат, па је оспособљена личност гаранција за успех. Тиме смо оспособили људе за СМ, пошто је код њих изграђено узајамно поверење и поштовање, односно партнерски и пријатељски односи.

Посебно треба осавременити валидацију борбене готовости и напредовања у служби. Према *ISO 9000* и *TQM*, у ВЈ, при СМО, треба да постоји експертни тим од старешина рода и инжењера логистике и да се сачине и примене експертни системи за оцену борбене готовости. Сваки род и њихове техничке службе делегирале би по два члана у комисије за оцењивање. На тај начин би се прекинула пракса оцењивања људи и оцењивања технике. Наиме, свима је потребна оцена људи на одређеној техници у одређеним условима. Тај тим би, са ГШ, сачинио пропозиције за напредовање у служби сваког професионалца, узимајући у обзир број објављених стручних радова, последипломске студије, успешне вежбе итд. Позитивна искуства из цивилних институција овде су добро дошла, па би тако са стажирања прешли на самообразовање. До чина пуковника и генерала требало би да се прође кроз магистарске, односно докторантске степене образовања. Комисија за одбрану магистратура и доктората треба да има пет чланова, од тога два са одговарајућих цивилних факултета. На тај начин би била уведена савремена наука у току транзиције Војске Југославије.

СИ техника

Постојећа СИ техника, а поготову нова, треба да се подвргне под РЕ и тако уклопи у СМ војне формације. Она треба да одговара кориснику (професионалац или регрут), да буде безбедна итд. (ергономична), као и да буде аутоматизована и интелектуализована. То значи да се у адекватна средства уведе експертни и титорски системи, односно адекватни рачунари.

Експертни системи су сада бројни у већини оружаних снага западних сила (од препознавања авиона *AIRID* до обуке логистичара *SOPHIE I-III*). У сваки модерни борбени авион и тенкове уграђени су експертни системи који надзиру и помажу посади да једноставно и ефикасно користи одређено средство. То се односи на надзор погонских група, све до пружања помоћи приликом решавања тактичких варијаната. Демонстрирано је у рату у Персијском заливу, где су коришћени *ESi* за доношење сагласних оперативних одлука у командним центрима („командантска црна кутија“). Свака војна вежба се процењује помоћу експертног система, који је у стању да валоризује налазе оцењивача.

За неке резервне старешине користе се вежбе преко компјутера (интелигентни тутори). Интелигентни тутори су саставни део савремених тренажера, а и већине интелектуализованог оружја (помаже да се смањи неизвесност при решавању сложеног проблема – процедура учења).

Потребно је да се СИ техника уведе од командних центара (*LAN* мрежа с динамичким напоном генерисана рачунаром и *LCD* пројектором) до сваког *PC* рачунара који се користи за чување и обраду података. То захтева иновирани појмове за комуникацију (командовање, рапортирање, администрација), а и иновирани програме за рачунаре (предметно оријентисани језици – специјалект). У оружју и пројектима такође треба урадити интелектуализована решења (инвентивно решење одбране од свих врста напада). Реализација СИ технике захтева примену ергономског софтвера и хардвера, који ће се ускладити у фази развоја (коабитација). Наш тренутни проблем у вези с тим је то што не поседујемо ергономске податке о војној популацији. Нису то само антропомери већ и ментални профил (сензибилност, фрустрације итд.), па је један од основних проблема ергономска база података и знања за припаднике Војске Југославије. У фазама развоја СМ новог или модернизованог оружја о примени СМ и СИ такође треба водити рачуна. Да би се то остварило треба донети правовремене одлуке, што захтева и ванредне промене постојећих правила у ВЈ, првенствено Правилника о опремању Војске Југославије.

Закључак

Коришћењем достигнућа наука о ПС могуће је формирати и пут значајнијег увођења наука у војни систем. Војна наука се тако може посматрати као симбиотичка наука (мултидисциплинарна и интердисциплинарна), која мора да користи достигнућа тангентних наука (теорија система и менаџмент, социологија, вештачка интелигенција, ергономија и когнитивни процеси), али и особене науке (успостављање и одржање БГ, конфликтни систем, мобилизација, логистика, робустност – жилавост, самоодржање и самоспасавање итд.). Тако ће моћи да се формира адекватни ВС, који може да се презентује својој борбеној формацији. Њиме може да се управља директним командама или уз помоћ адекватних машина са рачунарским програмима (аутоматизација и интелектуализација). Ергономизација и РЕ у томе су први корак.

С обзиром на савремени појам науке (све што побољшава пословна решења), остварење СИ сигурна је претпоставка за успех сваке војне формације, па и ВЈ, јер:

- кроз СИ изграђује се корпоративна и кооперативна култура у животу и раду људи;
- већ тридесет година развија се СИ, а РЕ јесте један од најновијих пропульзивних приступа;

– РЕ стил је са одликама СИ (развој, експлоатација, логистика, модернизација – животни циклус), уз обилато коришћење машина и рачунара за аутоматизацију и интелектуализацију;

– РЕ омогућава генетичке, синергетске и интерактивне процесе, уз коришћење поступака обраде материјала и података, размену енергије и знања;

– РЕ стално, као и СМ, одвија се кроз процесе учења и чврста је спона између политике и науке;

– кроз РЕ сваки инжењер постаје научник и обратно.

Према томе, СМ и њени репрезенти (СИ, РЕ, ТОП итд.), захтева образоване (стручни), васпитане (културни) и мотивисане (кооперативни) људе. Образовани људи треба вешто да користе савремену информациону технологију и да имају културну комуникацију. Старешине, борци, менаџери и радници, а и политичари и бирачи, треба да имају синергетски (сараднички, партнерски) поглед. Успех сваке формације, појединца, па и ВЈ, у суштини, јесте формирање СИ стила кроз РЕ (симбиоза речи и дела). Тако ће се:

– постићи моноцентрични систем који ће моћи да оспособи експерте – команданте у области и подобласти (командири), односно инжењере и мајсторе борбе (шема 2);

– постићи образовање за рад са људима, рачунарима и машинама;

– значајно смањити романтизам и енциклопедизам, а анализа ће се изучавати ради синтезе и, посебно, демистификовања војног позива;

– изградити нова култура на нашим просторима и у ВЈ, која ће нас у првој половини 21. века увести у средње развијене земље с респективном војском.

Лично сазнање да се само професионалним радом (самостално и кроз тимове) остварује бољи лични, породични, професионални и друштвени живот обезбеђује се СИ културом. То је победа науке над политиком и „лепим“ наукама кроз синергетско деловање ума и тела и симбиотичко понашање на ратишту, у касарни и у породици. Остварење ергономичног СИ постављено је и у стандардима *ISO 9000–14000* (појам квалитета, процеси изградње ПС итд.). Да би тај важан задатак и остварили потребно је да се у транзицији ВЈ примени реинжењеринг. Наиме, РЕ и *TQM* теже потпуном искоришћењу оплемењеног *СМ-а* (интелектуализација), који мења ВС и управљање симбиозе у оквиру културе, организације, вештачке интелигенције (аутоматизација и компјутеризација), школског система, интерне едукације и кооперативно-партнерских односа. Због тога наша држава, наша војска и наше компаније треба у транзицији да редефинишу своје дугорочне (стратегија) и краткорочне (тактика) циљеве. При томе, полазиште треба да буду научни скупови, истраживачки пројекти, едукација свих старешина и професионалаца Војске Југославије. Ти циљеви на економичан и савремен начин могу да се остваре ергономичним реинжењерингом. То би био велики корак у постизању СМ и места међу средње развијене европске земље, с респективном војском.

Литература:

1. И. Адигес, *Управљање променама*, књ. I, II и III, „Прометеј“, Нови Сад, 1996.
2. RCJ. Axelsson, *Ergonomic Aspect on Design and Quality*, Proc. 12-th Trienal Congres of IEA, vol. IV, Toronto, 1994.
3. A. Barr, A. E. Figenbaum, *The Handbook of Artificial Intelligence*, vol. I и II, The MIT-proc. 1978/82, Masachutes.
4. J. Benders, *The Symbiosis of Work and Technology*, Taylor & Francies, London, 1995.
5. I. Cale, *Human Factors and Intelligen Products*, Electrical Comunicator, vol. 57, 1982.
6. D. Day and K. D. Kovacs, *Computers, Communication and Mental Model*, Taylor & Francies, London, 1997.
7. K. Carr, *Simulated and Virtual Realitis*, Taylor & Francies, London, 1995.
8. Љ. Драгановић, *Реинжењеринг и процеси организационе корпорације*, Зборник СИЕ'96, Београд.
9. H. Haken, *Dinamics of Signetics Systems*, Proc. Inter, Symp. of Synergetics 79, Bielefeld, SAD.
10. M. Hammer i J. Champy, *Reinginering The Corporation: A Manifesto for a Busines Revolution*, 1993, N.Y, 83, №1.
11. D. Ilković, *Intelligent Products: The Doorney to Future Services*, Electrical Comunicac, vol. 58.
12. С. Костић, *Тотално управљање квалитетом и системско инжењерство*, Квалитет и стандард, бр. 1 и 2, 1985.
13. Н. Радуловић, *Значај и улога ергономије у животу људи*, „Техника“, бр. 5-6, 1994.
14. Н. Радуловић, *Значај и улога ергономије у војним делатностима*, „Војни гласник“, бр. 4, 1994.
15. Н. Радуловић, *Истраживање интеракције сложених система човек-машина адекватним тренажерима* (докторски рад), МФ, 1994.
16. Н. Радуловић, *Инжењеринг система квалитета као симбиоза система квалитета*, „Квалитет“, бр. 4, 1994.
17. Н. Радуловић, *Модерна ергономија као фундаменат пословног система*, Зборник ЈУСК, 1995.
18. D. Sleeman, S. J. Brown, *Intelligent tutoring systems*, Academic Pres, New York, 1982.
19. Ж. Спасић, *Информациона интеграција предузећа ЦИМ-Интеграција менаџмента*, „Научна књига“, Београд, 1996.
20. Ж. Стоиљковић, М. Гроздановић, *Одређивање мултидисциплинарног тима за ергономска истраживања* (синергетски приступ), Зборник радова ПРОМЕР 81, Мостар.
21. A. D. Waterman, ... *A Guide to Expert Systems*, Adisson-Wesley, 1986.
22. П. В. Зиңченко, *Ведение в ергономику*, Совјетски радио, Москва, 1974.

Кривичноправна заштита живота, здравља и телесног интегритета цивилног становништва у рату

УДК 343.347:355.01

Др Александар Игњатовић, пуковник

Питање заштите цивилног становништва у рату веома дуго је заокупљало пажњу прогресивног и хуманог дела човечанства. У раној цивилизацији налазимо извесна правила која се односе на средства и начине ратовања, чији је основни циљ био да се умање ратне суровости, тј. спрече злочини, првенствено да се убија цивилно становништво (пре свега, жене и деца, али и рањеници, болесници и заробљеници). Упркос таквим напорима, у скоро свим ратовима који су вођени кроз историју човечанства, са мање или више свирепости, чињени су злочини против цивилног становништва. Због тога је дуго, а изгледа, на жалост, још увек је, *vae victis* (уништити побеђеног) остао немилосрдан закон.

Међутим, и поред тога, међународне организације (посебно ОУН) предузимале су и предузимају одређене мере и доносе одређена документа да спрече то зло за човечанство. Та активност међународне заједнице је нарочито појачана у другој половини 19. и током 20. века, када су вођени велики ратови, међу којима и најтежи Први и Други светски рат. Тада су и донета најзначајнија документа ради регулисања правила ратовања и вечите тежње да се заштити људско друштво од страдања и разарања. Предузети су и први кораци на практичном спровођењу у дело усвојених докумената и њиховој реализацији кроз суђења злочинцима за почињене ратне злочине, нарочито после Другог светског рата. Посебан значај за регулисање ратних злочина и кривичне одговорности за њих у међународном, а самим тим и у националном кривичном праву имају женевске конвенције из 1949. године, са Допунским протоколом из 1977. године. Те конвенције су, својим детаљним одређивањем који су поступци у међународном и немеђународном оружаном сукобу забрањени, јасан оквир међународном, али и националном кривичном праву за прописивање кривичних дела ратних злочина против цивилног становништва.

Испуњавајући своје обавезе према међународној заједници и њеним огромним и дуготрајним напорима у погледу заштите човечанства, испољених, поред осталог, и у виду заштите цивилног становништва у рату, наша земља је међу првима, одмах након извршене ратификације женевских конвенција из 1949. године, прописала наведена кривична дела ратних злочина, међу њима и кривично дело ратни злочин против цивилног становништва (у глави XI тадашњег кривичног законика, која садржи одредбе о кривичним делима против човечанства и међународног права). У свим каснијим законским решењима

прихваћена је и преузета наведена група кривичних дела, с одређеним незнатним изменама. Исто је и са Кривичним законом СРЈ из 1992. године, у којем је, у суштини, преузет основни текст Кривичног закона СФРЈ из 1977. године, с тим што је преименован у Кривични закон СР Југославије.

Увод

Први облици заштите цивилног становништва у рату појавили су се веома давно. У раној цивилизацији налазе се извесна правила која се односе на средства и начине ратовања, а њихов основни циљ био је да се умање ратне суровости – злочини, ради заштите цивилног становништва, пре свега жена и деце. Погрешној максими *homo homini lupus* одговара Сонокино тврђење *homo res sacra homini*. Идеја самилости, која се налази и међу борцима, наметнула се људској свести још у раној цивилизацији. Међутим, чињеница је да је дуго *vae victis* остао немилосрдан закон.

Ратни сукоби између племена и држава у почетку су избијали спонтано и нису били међународноправно регулисани. Односи између држава уопште, па и у случају рата, почели су веома касно да се регулишу на целовитији начин. Отуда су малобројни писци који регулисање међудржавних односа у случају рата везују за период непосредно после формирања првих држава и њихових сукоба. Наиме, много је више оних који регулисање тих односа везују за средњи век, док део њих сматра да се међудржавни и међународни односи, а самим тим и међународно ратно право, развијају тек у новије доба (од 19. века).¹

Несумњиво, најзначајнији почетни допринос развоју ратног права и његовој вечитој тежњи – заштити људског друштва, дао је Хуго Гроциус.² У свом познатом делу *De iure belli ac pacis* направио је разлику између права на рат (*jus ad bellum*) и правила о вођењу рата (*jus in bello*), односно између околности под којима се може прибећи рату и средстава која у њему могу бити употребљена. Пошто је, као представник јачајуће буржоазије, приметио „такве поступке у рату којих би се чак и барбари стидели“,³ Гроциус је покушао да оправда употребу војне силе, али и да пронађе равнотежу између нужности употребе војне силе и обзира човечности. Његове идеје прихватили су и даље разрађивали многи писци, али су та схватања претежно била став доктрине. У пракси, протекло је више од два века док су се појавила прва међународна акта којима су регулисани права и обавезе ратујућих страна.

¹ Др Милан Бартош, *Међународно јавно право*, Београд, 1954, стр. 46.

² Холандски правник Хуго Гроциус (1583–1645) изразити је представник буржоаских тенденција у међународном праву. Веома рано је стекао широко образовање из историје, политике и права, посебно међународног права, чиме се највише и бавио. Већ 1609. године, поводом сукоба између Холандије и Шпаније, објавио је своје прво дело: *Mare Liberum* (*Слободно море*), а затим и друга дела у којима је изнео своја, за то време веома значајна и напредна схватања.

³ Др Смиља Аврамов, *Извори ратног права*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58, стр. 295.

Први корак у стварању међународних аката о регулисању рата и заштити човечанства била је Петроградска декларација из 1869. године, у којој се наглашава неопходност да се у цивилизованом друштву ублаже грозоте рата и спрече уништавања и разарања, и да сврха рата може бити једино слабљење непријатељеве војне силе. У уводу те декларације је истакнуто да „Напредак цивилизације мора да има за последицу да, колико је то могућно ублажи ратне тешкоће, да једини законити циљ оружане борбе јесте слабљење војне силе непријатеља, да би тај циљ био премашен употребом оружја које би непотребно увећало патње, те би употреба оружја у том правцу била противна закону човечности“.⁴

Рад на доношењу правила о вођењу рата и заштити човечанства добио је шире размере после француско-пруског рата, вођеног од 1870. до 1871. године, који је по суровости превазишао дотадашње ратове. Узајамне оптужбе зараћених страна због кршења правила разоткриле су њихове поступке и указале на потпуно супротне ставове о појединим питањима. То је привукло пажњу европских држава, па је, на предлог Русије, 1874. године сазвана конференција у Бриселу. И поред размислажења између великих и малих земаља, том приликом је усвојен Нацрт декларације о законима и обичајима рата, који је садржао и апел да се убудуће не понављају злоупотребе из тог рата. Истина, та декларација никада није ступила на снагу, али је умногome утицала на теорију и праксу тога времена.⁵

Највећи успех у раду и систематизацији правила ратног права и заштити цивилног становништва, и то не само у односу на ранији већ и на каснији период, па и у односу на садашње време, јесу хашке конференције мира. На Првој хашкој конференцији, одржаној од 18. маја до 29. јула 1899. усвојене су две конвенције и три декларације, а на Другој хашкој конференцији, одржаној од 5. јуна до 18. октобра 1907, усвојено је више конвенција и једна декларација. Усвајањем конвенција и декларација на хашким конференцијама учињени су значајни напори на прикупљању постојећих обичајних правила ратовања, као и на њиховом јаснијем одређивању и систематизовању, што се одразило и на текст усвојених аката. У целини, Хашка конференција из 1907. године, као и она која јој је претходила 1899. године, а нарочито Четврта хашка конвенција о правилима и обичајима сувоземног рата, имале су за циљ, поред осталог, хуманизацију рата, тј. заштиту мирног становништва од злоупотреба и насиља окупационих трупа у рату који се води према устаљеним ратним обичајима, при чему је узиман у обзир и интерес окупаторове силе, која је посматрана као потпуно легитимна и оправдана. Окупатор је био дужан да поштује част, права, живот, приватну својину и верску слободу цивилног становништва. Сва та ограничења предвиђена хашким конвенцијама била су надахнута идејом да се цивилно становништво зараћене стране на окупираној територији

⁴ Др Смиља Аврамов, *исто*, стр. 296.

⁵ Др Милош Радојковић, *Рат и међународно право*, Београд, 1947, стр. 5.

поштеди од страдања, колико је могућно, да се избегну непотребна ратна разарања материјалних и културних добара итд.

Међутим, учесници конференција су и те како били свесни да потпуна кодификација није могућа не само на једној међународној конференцији него ни у току једне епохе, и да се не могу предвидети све околности које се у пракси, поготову у будућности, могу појавити. Због тога је у увод Четврте хашке конвенције о сувоземном рату унета Де Мартенсова клаузула, која је добила назив према предлагачу, а која гласи: „Очекујући потпунији кодекс правила ратног права, високе стране уговорнице налазе за потребно да констатују да у свим случајевима који нису регулисани прихваћеним одредбама становништво и зараћене стране остају под заштитом и влашћу начела међународног права, која проистичу из обичаја установљених између просвећених народа, закона човечности и захтева јавне свести“.⁶

Иако хашке конференције, а нарочито Прва хашка конференција, нису према општим оценама дале очекиване резултате, ипак су, по ширини захвата бројних питања и начину њиховог регулисања, значајан догађај за развој међународног права и уобличавање међународних односа, посебно у време рата.⁷ Управо та ратна правила, утврђивана и пре Конференције у Хагу, знатно заокружена у целовит систем на тим састанцима и касније стално допуњавана и усаглашавана новим прописима, била су основа за прописивање међународних кривичних дела, па и ратних злочина као најтежих кривичних дела. Многа од начела садржаних у хашким документима, са становишта ратног права, и сада су основ за прописивање одређених дозвољених или забрањених поступака.

Уместо да се одржи и трећа хашка конференција, како је договорено на Другој хашкој конференцији, и да се прецизирају акта донета на претходним конференцијама, избио је Први светски рат. У том рату дошло је до нових кршења правила ратовања, тешких злочина и узајамних оптужби зараћених страна за такве поступке. Окрутност и суровост рата поново су победили најплеменитије људске идеале о заштити човека и човечности. Тражећи узроке за такво стање, многи савременици разлоге налазе у неодређености правила обичајног права, у неодређеном статусу наведених конвенција и декларација и у чињеници да хашке конференције нису успеле да реше најпротивуречнија питања, као што је питање репресалија или талаца, итд. Свакако, то су неки од узрока за највећа страдања које је човечанство до тада доживело, али не и једини. Као главни узрок кршења одредаба хашких докумената у Првом светском рату наводи се то што у свим тим међународним актима, поред онога што се сматра недозвољеним у рату, нису предви-

⁶ *Les Conferences de la Paix de la Haue de 1899. et 1907. Acte Final, Convention concernant les Lois et Contimes de la Guerre sur Terre*, p. 16.

⁷ Др Милан Бартош, *Општи поглед на развој међународног ратног права 1907. до 1957.*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58.

ђене санкције за чињење таквих недозвољених аката.⁸ Наиме, Четврта хашка конференција о сувоземном ратовању, која је, иначе, најважнија од свих за питања заштите живота, здравља и телесног интегритета цивилног становништва у рату, ни у својим одредбама, а ни у свом додатку – Правилнику о сувоземном ратовању (Хашки правилник), не садржи одредбе на основу којих може да се установи индивидуална кривична одговорност за повреде закона и обичаја рата, за које се током времена уобичајило термин „ратни злочини“.

Чланом 3. Четврте хашке конвенције на међународном плану била је предвиђена одговорност државе за накнаду штете ако, као зарађена страна, повреди одредбе Хашког правилника. Та одговорност државе предвиђена је и за акте појединаца који су у саставу њених оружаних снага, али није била предвиђена одговорност тих појединаца за кршење правила међународног ратног права, нити санкције које би се у том случају примењивале. Свесне те чињенице, силе победнице су, по завршетку Првог светског рата, већи број одредаба Версајског, Сен-Жерменског и Нејског уговора, који су закључени са Немачком, Аустријом и Бугарском, посветиле питању кривичне одговорности учинилаца ратних злочина и њиховим казнама. Наиме, у тим уговорима побеђене државе признале су победницима „слободу да ставе под своје војне судове особе које су оптужене да су извршиле дела противна законима и обичајима рата“ (чл. 228. Версајског уговора о миру). Према том члану, Немачка влада се обавезала, а и остале побеђене земље према одговарајућим одредбама уговора о миру склопљеним са њима, да ће савезницима предати сва лица оптужена за неко дело противно ратним законима и обичајима. Међутим, у пракси је резултат тих одредаба био веома мали. Победничке силе су тражиле изручење Виљема II и више од хиљаду других ратних злочинаца – његових помагача и сарадника. Предвиђено је било и образовање суда за суђење Виљему II, у чијем саставу је требало да буду по један представник Велике Британије, Италије, Јапана, САД и Француске. Тај суд је требало да суди „руководећи се побудама надахнутим најузвишенијим начелима политике међу народима, старајући се да обезбеди поштовање свечаних дужности и међународних обавеза, као и међународног морала. Он има да одреди казну коју буде оценио да треба да се примени“.⁹ Са своје стране, Немачка се чл. 228. Версајског уговора обавезала да ће савезничким и удруженим силама признати слободу и право да под своје војне судове ставе лица која су оптужена за дела противна законима и обичајима рата и да према онима за које утврде да су криви за злочине примене казну предвиђену националним законима. Немачка влада се, осим тога, обавезала да савезничким и удруженим силама, или оној међу њима која јој буде упутила такав захтев, преда сва лица оптужена за неко дело противно ратним законима и обичајима. На жа-

⁸ Др Драгољуб Атанацковић, *Кривично право* (посебни део), Београд, 1979, стр. 54 и 55.

⁹ Др Милош Радојковић, *исто*, стр. 42.

лост, државе победнице су пропустиле да на време, тј. одмах, захтевају изручење ратних криваца, а Холандија, где се склонио немачки цар Вилем II, одбила је његово изручење, тако да је убрзо и морално дејство наведених одредаба изгубило сваки значај. Водеће савезничке силе су касније препустиле немачким судовима покретање поступка против немачких војних старешина окривљених за повреду ратних закона и обичаја, што је била следећа велика грешка, јер до таквих суђења или уопште није дошло или су се претворила у лакрдију. Тако се догодило да због наведених разлога, као и због одређених политичких и економских интереса савезника, до кажњавања ратних злочинаца из Првог светског рата није ни дошло, или не, барем, до суђења злочинцима који су учинили најтеже злочине.

Тек после Другог светског рата, први пут у историји човечанства, дошло је до кажњавања ратних злочинаца због варварских, нечовечних поступака за време вођења ратних операција, као и на окупираним територијама (због убијања и мучења и других поступака према цивилном становништву). Том кажњавању претходили су одређени међународни акти који су припремљени и донесени још у току рата, пре свега Декларација о ратним злочинима, донета на Московској конференцији октобра 1943. године. Питање кажњавања ратних злочинаца разматрано је и на другим значајним међународним састанцима савезника, а нарочито на Техеранској конференцији, одржаној крајем октобра и почетком новембра 1943, на Кримској конференцији, одржаној 1945. године, и на Берлинско-потсдамској конференцији, одржаној 2. августа исте године. Сви ти састанци довели су до коначног споразума савезничких влада о гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца, који је закључен у Лондону 8. августа 1945. године. Тим споразумом је предвиђено оснивање међународног војног суда који треба да суди ратним злочинцима чија злочиначка делатност није територијално опредељена. За остале ратне злочинце одређена је надлежност судова који ће бити организовани у свакој земљи на чијој су територији учињени злочини.

На основу наведених докумената, као и Статута Међународног војног суда, који је садржао како одредбе процесног, тако и материјалноправног карактера, дошло је до суђења главним ратним злочинцима, које је завршено познатом Нирнбершком пресудом, донетом 1. октобра 1946. године. Две године касније, 12. новембра 1948, у Токију је донета пресуда којом су осуђени главни јапански ратни злочинци. Осим та два велика судска процеса, одржани су и бројни други судски процеси у осталим земљама, па и у Југославији, на којима је суђено и другим ратним злочинцима за злочине које су учинили у тим земљама.

Значај женевских конвенција из 1949. године и допунских протокола из 1977. године за регулисање ратних злочина

Највећи значај како за међународноправно, тако и за национално кривичноправно регулисање ратних злочина имале су четири женевске конвенције, донете 12. августа 1949, и њихови допунски протоколи од

8. јуна 1977. године: Женевска конвенција о заштити цивилних лица за време рата, Женевска конвенција о побољшању судбине рањеника и болесника у оружаним снагама у рату, Женевска конвенција о побољшању судбине рањеника, болесника и бродоломника оружаних поморских снага и Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима.¹⁰

Основа женевских конвенција је поштовање људског бића и његовог достојанства за време рата, јер се и у то време људи морају придржавати извесних правила хуманости, чак и у односу на непријатеље. Оне одређују да особе које не учествују директно у непријатељствима, као и оне које су избачене из борбе због болести, рањавања, заточеништва итд., буду поштоване и заштићене од ратних последица, а да се особе које пате и налазе у невољи помогну и лече без прављења разлике међу њима. Допунским протоколима проширује се та заштита на сваку особу угрожену оружаним сукобом, без обзира на то да ли је реч о сукобу између две државе (међународни) или о немеђународном оружаном сукобу (сукоб унутар једне државе). Осим тога, њима се налаже зарађеним странама и борцима да се уздрже од напада на цивилно становништво и цивилне објекте и да воде војне операције сходно признатим правилима и законима хуманости.¹¹

Четврта женевска конвенција о заштити цивилних лица за време рата као основно правило намеће захтев да се у свако доба ратних дејстава, и уопште ратног стања, прави разлика између цивилног становништва и бораца, као и између цивилних и војних објеката, па да, према томе, зарађене стране усмере своје операције само против војних лица и војних објеката. Свако лице које не припада оружаним снагама је грађанско (цивилно) лице. Карактер цивилног објекта имају заиста објекти који нису војни, тј. објекти који не доприносе ефективно војној реакцији и чије разарање не би, у том случају, пружио никакву одређену војну корист или предност. У вези с тим, забрањени су напади без избора циљева. Не само да цивилна лица и цивилни објекти не смеју да буду предмет напада, већ се морају предузети све мере предострожности приликом напада на војне објекте или постављања тих објеката како би цивилни губици и изазване штете били што је могуће мањи. За културна добра, грађевине или институције које садрже опасна средства и материје, отворене локалитете који се не бране и демилитаризоване зоне (укључујући сигурносне и неутрализоване зоне) предвиђена је посебна заштита и одговарајуће обележавање, као и за објекте или инсталације цивилне заштите.

Забрана напада на цивилно становништво и разарања објеката неопходних за преживљавање, као и напада на грађевине или уређаје

¹⁰ Све те конвенције наша земља је ратификовала 1950. године („Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ“, бр. 6/50), а допунске протоколе током 1978. године.

¹¹ Наша земља је ратификовала допунске протоколе 1978. године („Службени лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 16/78).

који садрже опасна средства (материје) и на културна добра, важи и за немеђународне оружане сукобе. Отуда војне старешине и команданти имају нарочито велику обавезу да обезбеде поштовање тих правила.

Посебна заштита том женевском конвенцијом пружа се цивилном становништву: жене и деца треба да буду предмет посебног поштовања и заштите приликом сваког облика напада. Забрањено је изнуривати глађу цивилно становништво противника и изазивати велике и трајне штете у природној околини којима се то становништво доводи у изузетно тежак положај у погледу преживљавања. Такође, забрањено је спречавање дотура хране, лекова, одеће и других потребних средстава цивилном становништву на окупираној или ратом захваћеној територији. Лица угрожена у оружаном сукобу имају основна људска права, без икакве дискриминације, као што је право на поштовање њихове личности, части, верских убеђења и обреда. Посебно је забрањен напад на њихов живот, здравље, физички или ментални интегритет, као и на достојанство.

У Четвртој женевској конвенцији прави се разлика у заштити цивилних лица која се нађу у непријатељевој земљи или на окупираним територијама своје земље. Уколико се цивилна лица нађу у непријатељевој земљи, њима се мора омогућити, уколико желе, да напусте ту земљу, с тим што, уколико не желе, не могу бити протерани са те територије. Ако не оду, или су задржани, понашање према њима мора да буде исто као и према свим другим лицима. Ако сигурност земље захтева њихово интернирање, они морају да имају могућност да се жале против такве мере и да им се гарантује да ће се њихов случај непристрасно испитати. Када је реч о становништву на окупираној територији, према Четвртој женевској конвенцији дужност окупатора је да одржи јавни ред и да му омогући да настави да живи нормално. Са те територије забрањено је депортовање или трансфер становништва, а свака реквизиција радне снаге подлеже стриктним правилима. Лица млађа од 18 година потпуно су тога ослобођена, а потребни радници не могу бити приморани да раде на пословима преко којих би учествовали у војним операцијама на страни непријатеља. Пљачка је забрањена, као и непотребно разарање грађевинских и других објеката цивилног становништва. Посебна дужност окупатора је да се брине о судбини деце, о одржавању медицинских и хигијенских служби и о снабдевању становништва храном, због чега је у обавези да дозволи пријем пошиљки и олакша њихово упућивање до одређеног места. Дакле, окупаторова власт, према Конвенцији, обавезна је да брине о томе да све службе на окупираној територији, без обзира на то да ли су јавне или приватне, наставе са радом и да функционишу. С друге стране, окупатор има право да се брани од непријатељских аката према својој администрацији и члановима својих оружаных снага. Он може, поводом тога, да донесе специјалне законе и изведе оптужене пред сопствене судове, али ниједна пресуда не може да буде изречена ако јој није претходило уредно суђење. Ако је неопходно због његове сигурности, окупатор може да

интернира неке особе. Међутим, све те мере подлежу прецизним правилима одређеним конвенцијом, а и контроли одређених органа. И цивилно становништво на окупираним територијама има наведена права на поштовање личности, части, верских убеђења и обреда, обичаја, навика итд. Четврта женевска конвенција посебну заштиту пружа женама и предвиђа да ће бити заштићена њихова част, нарочито против силовања и против сваког напада на њихову стидљивост (достојанство, телесни и духовни интегритет и слобода).

Кривична дела ратних злочина против цивилног становништва према Кривичном закону СР Југославије

На основу одредаба Женевске конвенције о заштити цивилних лица за време рата, коју је велика већина земаља одмах ратификовала (више од 100), а друге су то учиниле касније, све те земље су у својим националним законодавствима прописале кривично дело ратни злочин против цивилног становништва, као што су и остале три женевске конвенције послужиле као основа за прописивање кривичних дела ратних злочина против рањеника и болесника и ратних злочина против ратних заробљеника. Међутим, сва наведена кривична дела ратних злочина немају зачетке и основу само у наведеним конвенцијама из 1949. године, већ и на раније одржаним састанцима и у раније усвојеним међународним документима. То је, пре свега, Четврта хашка конвенција из 1907. године, односно Правило о законима и обичајима при вођењу рата, приложено уз ту конвенцију. Ти документи су зачетак изграђивања појма ратних злочина против цивилног становништва и кривичне одговорности за њих у међународном, а самим тим и у националном кривичном праву.

Женевска конвенција о заштити цивилног становништва из 1949. године, са Допунским протоколом из 1977. године, међутим, веома детаљним одређивањем који су поступци у међународном и немеђународном сукобу забрањени, пружила је јасан оквир међународном кривичном праву, упркос разним отпорима и противљењима унутрашњег права да препусти примат у регулисању, па и решавању, појединих односа и конкретних случајева међународном праву и институцијама међународне заједнице, па и у оним областима где се показује неопходним примат међународног права. Међутим, у садашњем тренутку је много важније и реалније то што је наведена конвенција сасвим довољна подлога и нужан захтев националним кривичним законодавствима да пропишу кривично дело ратног злочина против цивилног становништва, са свим потребним и неопходним елементима тог кривичног дела.

Испуњавајући своје обавезе према међународној заједници и њеним огромним и дуготрајним напорима везаним за заштиту човечанства, испољеним, поред осталог, и у виду заштите цивилног становништва од непотребног страдања и ратних разарања, наша земља је међу првима, одмах након ратификације свих женевских конвенција из 1949.

године, прописала наведена кривична дела ратних злочина, а међу њима и кривично дело ратних злочин против цивилног становништва, у глави XI тадашњег кривичног законика, која садржи одредбе о кривичним делима против човечности и међународног права. И у свим каснијим законским решењима прихваћена је и преузета наведена група кривичних дела с одређеним, али незнатним изменама. Исто је и са Кривичним законом СРЈ из 1992. године, у којем је, у суштини, преузет основни текст Кривичног закона СФРЈ из 1977. године, с тим што је преименован у Кривични закон СР Југославије.

Приликом прописивања основних елемената кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва наш законодавац, сасвим исправно, уосталом као и страна законодавства, држао се углавном Женевске конвенције о заштити цивилног становништва и из ње прихватио решења. Као што из садржаја те конвенције произилази, ратни злочин против цивилног становништва може бити изведен само за време рата, оружаног сукоба или окупације, и то кршењем прописаних правила међународног права којима су забрањени одређени поступци, понашања и активности против цивилног становништва. Све те радње су управљене против живота или телесног интегритета, слободе, имовине и других основних права грађана. У Закону се изричито наводи које делатности чине радње извршења кривичног дела. Да би се могле анализирати и класификовати све те радње мора се поћи од тога како су у Закону одређене за то кривично дело.

Прво се наглашава да је радња кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва наређење да се изведе напад на цивилно становништво, насеље, поједина цивилна лица или лица онеспособљена за борбу. Ради што правилнијег тумачења законског текста треба знати да те радње чине једну, и то прву целину, и да је циљ наведеног наређења да се изведе напад – проузроковање последице смрти, тешких телесних повреда или тешко нарушавање здравља људи.

Следећа радња извршења (која је посебан скуп делатности) јесте такође напад, који је, исто тако, скуп предузетих делатности, али напад без избора циља, тј. напад којем није циљ уништење непријатељевих војника, технике и војних објеката, дакле, смањење непријатељеве оружане снаге, већ пристајање на уништење ненаоружаног цивилног становништва. За обављање те радње не тражи се директни, већ је довољан евентуални умишљај, јер је довољно да приликом избора напада није изабран војни циљ – уништење непријатељеве силе (војници или војни објекти). Наиме, напад је у том случају предузет „напамет“, с постојањем свести да услед тога може страдати цивилно становништво, али се ипак на то пристало. Сасвим је оправдана појачана одговорност за чињење тог облика кривичног дела ратног злочина како би се елиминисале одбране учинилаца тих дела да нису имали за циљ уништење цивилног становништва приликом предузимања напада бомбардовањем, гранатирањем и другим облицима борбених дејстава, са средствима, оруђем и наоружањем велике разорне моћи, чега су свесне

старешине, нарочито високих чинова, који најчешће бирају циљ и наређују, па и предузимају такве нападе. Осим тога, у том случају су могуће злоупотребе и прекорачења издатих и извршених наређења у нападу која је тешко утврдити или доказати, на основу чега се избегава одговорност за веома тешке последице, што је свакако недопустиво не само с аспекта кривичне одговорности већ и с аспекта поштовања минимума правила о начину ратовања.

Напад без избора циља, којим се погађа цивилно становништво, нова је радња извршења тог кривичног дела, која је унета у наш кривични закон изменама и допунама из 1990. године. Осим те, унете су и неке друге, нове радње извршења, као што је узимање ткива или органа ради трансплантације и медицински или други научни експерименти. Те допуне су углавном последица ратификације Допунског протокола уз женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба из 1977. године.

Радње извршења, које се даље наводе у законском тексту, за разлику од претходних радњи масовног уништења, по карактеру су углавном радње усмерене према појединцима и против здравља и телесног интегритета цивилног становништва. Оне се дефинишу као радње мучења, нечовечног поступања, биолошких, медицинских или других научних експеримената и узимања ткива или органа ради трансплантације, наношење великих патњи или, како се на крају тог набрајања наводи, повреде телесног интегритета или здравља, чиме се на изричит начин наводи шта је циљ предузимања тих радњи.

Трећу групу чине радње усмерене против основних права и слобода цивилног становништва у рату, без обзира на то да ли су предузете према појединцу или мањој или већој групи људи. Оне су означене као радње расељавања или пресељавања, наравно путем принуде, претње или силе, што се подразумева иако се не наводи изричито у законском тексту. Ту су, затим, радње присилног одајивања или превођења на другу веру, присиљавање на проституцију или силовања, примењивање мера застрашивања и терора, узимање талаца, колективно кажњавање, противзаконито одвођење у концентрационе логоре и друга противзаконита затварања, лишавања права на правилно и непристрасно суђење, присиљавање на службу у оружаним снагама непријатељеве силе или у њеној обавештајној служби или администрацији, присиљавање на принудни рад и изгладњавање становништва.

Најзад, четврту групу радњи извршења кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва чине радње предузете против имовине тог становништва. Такав закључак се несумњиво намеће на основу карактера тих радњи, које се у законском тексту наводе као: конфисковање имовине, плачкање имовине становништва, противзаконито и самовољно уништавање или присвајање у великим размерама имовине које није оправдано војним потребама, узимање незаконито и несразмерно велике контрибуције и реквизиције, смањење вредности домаћег новца или противзаконито издавање новца. Уз те радње се

наводе термини: „противзаконито“, „у великим размерама“, „незаконито“, „несразмерно“ и други, да би се означило да непријатељ, као окупатор, на окупираној територији и над окупираним становништвом, има одређена права, захтеве и захвате у имовини, али само до одређених граница, тј. на основу одређених норми и прописа, али не и више од тога. Због тога се наведеним терминима дефинише када су и које радње непријатеља кривично дело. Јер, јасно је да непријатељ, као окупатор, ради задовољења својих војних и других потреба, има право да захтева од цивилног становништва извесна давања, али само у мери која је оправдана због његових реалних потреба. Све што је изнад и изван тога противзаконито је, несразмерно и незаконито и чини кривично дело.

На основу анализе радњи кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва из чл. 142, став 1. КЗ СРЈ види се да су оне веома бројне и разноврсне. Међутим, све су оне алтернативно постављене, што значи да је за извршење дела довољно да је предузета само нека, и то било која од тих радњи. Ако је неко предузео више тих радњи, учинио је само једно кривично дело, али се приликом одмеравања казне води рачуна о количини и тежини извршених радњи, као и о њиховим последицама. Заједничко за све те радње јесте то да се могу обавити, како наређивањем неке да их предузме, тако и самим непосредним обављањем наведених делатности. Издавањем наређења дело је довршено и није потребно да се наређење изврши. Ако неко изда наређење, а затим и сам учествује у његовом непосредном извршењу, чини једно кривично дело, с тим што му се та околност узима у обзир приликом одмеравања казне. Наредбодавац за извршење кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва може да буде само лице које је, с обзиром на конкретне околности и свој положај у државној, војној или друштвеној организацији, у могућности да изда такво наређење.

Издавање наређења за обављање наведених делатности против цивилног становништва посебна је и самостална радња извршења ратног злочина. Наређивање је облик подстрекавања, али у том случају нема карактер саучесништва, већ посебног начина извршења тог дела. Инкриминисање самог наређења, као радње извршења, изузетак је од усвојених правила о акцесорној природи саучесништва, чиме је одговорност наредбодавца, као главног покретача обављања дела, учињена независном од тога да ли је наређење извршено.

Права друштвена опасност од кривичног дела ратног злочина јесте у наређивању да се оно обави, па је, самим тим, и одговорност наредбодавца примарна. Због тога је на Нирнбершком и Токијском процесу с правом суђено и оглашени су кривим највиши функционери у државном и војном врху Немачке и Јапана за изазивање рата и ратне злочине, што није случај са процесима који су касније вођени поводом многих ратних сукоба и злочина, па ни са суђењима која се сада организују поводом ратног сукоба на простору претходне Југославије и почињених ратних злочина. Тиме се омогућује да стварни и прави

кривци избегну кривичну одговорност за најтежа кривична дела против човечности и међународног права, и да са својим криминогеним склоностима буду потенцијални извршиоци нових злочина у неким другим сличним околностима. На пример, на листи злочинаца после Првог светског рата којима није суђено, као ни Виљему II, била су имена која су се нашла на листи злочинаца и после Другог светског рата. Свакако, међу њима је најпознатије име Хермана Геринга, коме је суђено тек после Другог светског рата, иако је то требало да буде учињено одмах после Првог светског рата.

Наведеним изменама и допунама Кривичног закона из 1990. године, које су такође резултат ратификације Допунског протокола уз женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба, кривично дело ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142. КЗ СРЈ проширено је за два нова става (2. и 3. став). Наиме, чл. 85. наведеног допунског протокола, проширен је списак лица и, посебно, објеката којима се пружа заштита у случају рата, оружаног сукоба или окупације, као и списак забрањених радњи. У вези са тим, у ставу 2, предвиђене су нове радње извршења, а то су: напад на објекте посебно заштићене међународним правом и објекте и постројења с опасном снагом, као што су бране, насипи и нуклеарне електране. Даље, забрањује се да се без избора циља погађају цивилни објекти који су под посебном заштитом међународног права, небрањена места и демилитаризоване зоне.

Пошто су у ратовима вођеним после Другог светског рата, између шездесетих и седамдесетих година, а нарочито у рату у Вијетнаму, коришћена средства за масовно и дуготрајно уништење пољских усева, опустошење и обесплођење земљишта, загађивање воде и природне околине, неминовно је уследила забрана тих перфидних, подмуклих и нехуманих радњи које су усмерене на оштећење здравља и уништење цивилног становништва. Преузимајући основни смисао из женевских конвенција и допунских протокола, у вези с наведеним радњама, наш законодавац се определио за формулацију да се забрањује дуготрајно и у великим размерама оштећење природне околине које може да штети здрављу или опстанку становништва.

Став 3. посвећен је забрани окупатора да нареди или обави пресељење делова свог цивилног становништва на окупирану територију. Истина, чл. 85, т. 4. под а), Допунског протокола нешто се шире одређују забране премештања становништва с једне на другу територију тако што се, у другом делу тог става, забрањује и депортовање или пребацивање целокупног или дела становништва с окупираних територије унутар или изван те територије. Међутим, ако се узме у обзир да је наш законодавац ту радњу извршења дела већ предвидео у првом ставу, као расељавање или пресељавање, што покрива суштину формулације из допунских протокола када је реч о становништву с окупираних територије, сасвим је јасно зашто ту забрану није унео у нови, трећи став.

Све радње извршења кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва (из става 1, 2. и 3) имају неколико заједничких карактеристика, које их повезују и чине једним кривичним делом. Пре свега, за све радње извршења тог кривичног дела тражи се да представљају кршење правила међународног права. То значи да та дела морају да буду супротна многим и различитим међународним правилима, а не само Четвртој женевској конвенцији о заштити цивилних лица за време рата, како неки мисле, с обзиром на то да та конвенција чини основ за прописивање кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва. Свакако, то кривично дело прописано је у националним кривичним законодавствима после доношења женевских конвенција из 1949. године и оне су подлога за одређивање тог дела. Међутим, зачетак и развој идеје о ратним ограничењима и заштити становништва од претераног страдања за време рата постоје веома дуго, још од првих ратних сукоба. Међутим, морао је проћи дуг временски период за претварање те идеје о ратним ограничењима прво у обичаје, а затим у правила.

Са кршењем прописаних правила уобличених у међународним актима, донетим крајем 19. и почетком 20. века, појавило се и појмовно одређивање повреде тих правила, дефинисано најопштијим термином *ратни злочини*. С обзиром на својство и статус лица према којима су почињени злочини, они су касније прецизирани као ратни злочини против цивилног становништва, ратни злочини против рањеника и болесника и ратни злочини против ратних заробљеника. Управо ти злочини су стављени на терет Виљему II и његовим сарадницима одмах после Првог светског рата, када су први пут у званичним документима поменути ратни злочини против цивилног становништва, дакле, много пре доношења Четврте женевске конвенције из 1949. године. И виновници злочина у Другом светском рату оглашени су кривим, 1946. године, поред осталог и за ратне злочине против цивилног становништва. При том су у Нирнбершкој пресуди наведени бројни међународни документи чије су одредбе прекршили оптужени. Исто тако, и повреда међународних докумената донетих после женевских конвенција из 1949. године, све до садашњих дана, значи кршење правила међународног права за време рата, оружаног сукоба или окупације у смислу чл. 142. КЗ СР Југославије.

За постојање дела није важно да ли се крше правила међународног ратног права или правила која се примењују за време оружаног сукоба или окупација, већ правила међународног права у најширем смислу. Међутим, значајно је само то да је до кршења тих правила међународног права дошло за време рата, оружаног сукоба или окупације. Ратни злочин против цивилног становништва може се починити и за време грађанског рата, када се правила међународног права према Женевској конвенцији и Допунском протоколу такође примењују, али у нешто ограниченијем обиму. То је посебно важно зато што постоје схватања да се у случају грађанског рата не могу у целини примењивати одредбе

женевских конвенција и судити за кривична дела ратних злочина која су према њима предвиђена. Таква схватања су погрешна, јер је и грађански рат, чак и према самом називу – рат, оружани сукоб, у којем постоје зарађене стране, крше се правила међународног права и, најзад, евентуално, чине ратни злочини. Уосталом, да су се сукобљене стране, по било којем основу, у оквиру једне државе могле договорити и мирним путем решити сукоб не би ни дошло до рата и до интервенције разних институција међународне заједнице ради решавања тих сукоба, па и расправљања кривичне одговорности изазивача сукоба и евентуалних учинилаца ратних злочина. Према томе, може се закључити да је ратни злочин против цивилног становништва бланкетно кривично дело и да се оно не може починити у миру. Ако је нека од наведених радњи учињена за време мира, она није радња кривичног дела ратног злочина, већ неког другог кривичног дела чија су обележја испуњена.

Иако се у вези с кривичним делом ратним злочином против цивилног становништва говори о становништву као пасивном субјекту, односно жртви кривичног дела, за постојање кривичног дела довољно је само једно убиство, једна тешка телесна повреда, једно силовање, једна повреда телесног интегритета или било који други наведени поступак без икакве намере даљег вршења таквих радњи. Те радње припадници оружане силе могу да обављају према било ком цивилном становништву, против ма ког грађанског становништва, па и против сопственог становништва. На пример, у ставу 3. члана 142. нашег кривичног закона као радња извршења кривичног дела предвиђено је пресељење свог цивилног становништва на окупирану територију. Према томе, за те ратне злочине кривичноправна заштита обухвата сва цивилна лица која се нађу на одређеној територији, како државе која је потпуно или делимично окупирана, тако и странце који су се нашли на тој територији. Кривичноправна заштита пружа се и цивилним лицима која се налазе по било којем основу у власти агресора, без обзира на то на чијој су територији, земље агресора, окупираној или некој другој територији захваћеној ратом и оружаним сукобом.

Дело војводе Петра Бојовића – допринос научној војној мисли

УДК 355/359:929

Ристо Матовић, генерал-потпуковник

У раду је анализирана богата ратна пракса Петра Бојовића. Као војник о војнику, аутор казује да је дело тог српског војводе вишеструко значајно за савремену војну науку и за праксу, приказујући његове личне особине, опште и војно образовање, дужности које је обављао и начин на који је у рату потврђивао своја општа и војностручна знања.

Бојовић је био изузетан познавалац војске. Обављао је најважније дужности у српској војсци у рату и миру. Према резултатима које је на тим дужностима постигао, аутор га је сврстао међу Путника, Мишића и Степановића, знамените српске војводе.

Допринос Петра Бојовића ратној вештини је велики, али се не може вештачки „укалупити“ у савремене принципе ратне вештине, већ се принципи ратне вештине могу дограђивати на основу његовог дела, закључује аутор.

Савременици и заслуге за развој српске војне мисли

Неспорно је да у српској војничкој и културној традицији војвода Петар Бојовић заузима равноправно место с војводама Радомиром Путником, Живојином Мишићем и Степом Степановићем.¹ Заправо, тешко је говорити о било којем од тих војвода а да се не спомену сва четворица. Они су творци српске војне доктрине, која је своју животворност показала у балканским ратовима и у Првом светском рату.² Будући да су те српске војводе као војсковође оставиле дубок траг у војној пракси и теорији, неке војске у свету, а посебно Војска Југославије, заинтересоване су за научно проучавање њихових дела. Сва четворица су писали стручне чланке и оставили писану заоставштину која је још

¹ На дочеку Петра Бојовића у Новом Саду 20. новембра 1918. Аркадије Вараћанин, ондашњи потпредседник Народног одбора, рекао је: „Историја света урезаће српско име у својим редовима најкрупнијим словима, а у тим редовима сјајно ће светлити име Војвода Петра Бојовића“ (*Летопис Матице српске*, књ. 343, август 1935, стр. 10).

² Опширније: Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, треће издање, БИГЗ, Београд, 1981 (предговор др Саво Скоко), стр. 9.

увек инспиративна за војну вештину и ратну праксу. Живојин Мишић је написао дело *Стратегија*, које се изучавало у страним војним школама и у нас, па је разумљиво што је он заступљенији у војној науци од осталих војвода. Међутим, ратна пракса, посебно у балканским ратовима и у Првом светском рату, у којој су сами креирали стратегију, оперативу и тактику у веома сложеним условима, учинила их је војсковођама подједнако занимљивим за научна истраживања и проучавање током школовања садашњег и будућег официрског кадра.

За опстанак и просперитет једног народа и његов национални идентитет војничке традиције нису споредна ствар. У српској и црногорској историји вођени су бројни одбрамбени и ослободилачки ратови, а нема познатијих аутора који оспоравају чињеницу да патриотизам, војничка традиција и војна наука и ратна вештина, у свему томе, имају веома велики значај.

У српској и црногорској војничкој традицији, војној науци и, нарочито, у оригиналној војној вештини Петар Бојовић је један од темељних стубова. По заслугама, уздигао се до националне величине, а у историји ратова остао је забележен као потврђени стратег и војсковођа с оригиналним решењима. Да би се потпуније разумело његово дело и допринос не само тадашњој него и савременој војној теорији и пракси треба узимати у обзир више значајних чињеница:

– прво, какав је био човек и војсковођа (личне особине, опште и војно образовање);

– друго, којим је војним саставима командовао у миру и рату;

– треће, како је у пракси потврдио стечена општа и војноструктурна знања и то искористио за доградњу војне теорије.

Образован, одлучан и храбар војсковођа

Од гимназијских дана до завршетка највиших војних школа Петар Бојовић је испољавао изузетно занимање за стицање што ширих знања. То му је омогућило не само да све школе заврши с одличним успехом већ и да израсте у врсног војсковођу. Завршио је све војне школе у земљи и војну школу у Француској ради проучавања уређења чувене француске коњице.³ По природи је био храбар и темперамант. Тежак живот га је окалио и израстао је у образованог, одлучног и храброг војсковођу, који је у борбама увек био близу првих редова, а у борбеним затишјима стално је обилазио јединице да би сагледао у каквом су стању и да би на лицу места наредио шта да ураде.

Као признање за велике резултате и успехе, 13. октобра 1915, Бојовић је произведен у чин војводе. Увек скроман, и у животу и у војничкој каријери, он је том приликом рекао: „*Ово моје производство заслуга је официра, подофицира и војника 1. Армије, који су под вештим*

³ И Живојин Мишић је ишао у Аустроугарску ради усавршавања у школи гађања, где је постигао одличне резултате. Било је, дакле, уобичајено да се способни официри шаљу и у стране војне школе.

предвођењем својих старешина, савлађујући јака утврђења и беспримерно тешко земљиште, задали мрским непријатељима први смртни ударац“.⁴ Без сумње, чин војводе је добио човек који је то заслужио због својих особина, своје спреме и свог јунаштва.⁵

Постигнуте успехе је делио са својим борцима, а за неуспехе је кривио судбину, себе или вишу команду. Замерке борцима за неуспехе сам је исказивао, а недисциплиноване борце је строго кажњавао. У наредбама је прецизно издавао задатке, а изражавао се јасно и често надахнуто. Кроз наредбе је желео да развија морал потчињених старешина и војника. Таквим обраћањем борцима постигао је, с једне стране, да потчињени додатно схвате важност задатка који морају да обаве, а његово наређење, с друге стране, није било бирократска наредба, него материјал за морално-психолошку припрему људи за обављање задатка.

Када су Трупe Нове области (1915) потиснуте у неред у одступиле са граничног фронта пред бугарском Другом армијом, Врховна команда је поставила Петра Бојовића за команданта тих трупа уместо ђенерала Дамјана Поповића. До тада је био на располагању Врховној команди јер је био рањен крајем 1914. године. Тим поводом је рекао: „Иако сам врло добро знао какве ме тешкоће чекају као команданта Трупа Нове Области, према ситуацији у којој су се налазиле, као и какву моралну одговорност примам на себе у тако судбоносном тренутку, ипак сам био задовољан да не седим скрштених руку као до сада, скоро читаву годину дана, него да бар штогод могу допринети у корист угрожене отаџбине“.⁶

Бојовић је давао предност раду, али увек с нагласком на одговорности, јер није признавао народну изреку: „Радити значи и грешити“, него је сматрао да радити значи бити одговоран. На својствен начин о њему говори и његов однос према наређењима више команде. Наиме, извршавао је наређења и када је био у дилеми у вези с њима уколико није имао времена да своје дилеме саопшти Врховној команди. У командовању је више пута заустављан да не иде са трупама у напад, некад оправдано, а некад неоправдано. Први пут је, због притиска Аустроугарске, добио наређење да не изведе напад на Скадар, где је био прикупио трупе, други пут му је наређено да не напада Срем због кризе српских јединица на Дрини и продора непријатеља преко те реке, па је упућен према Љубовији да помогне, а трећи пут после пробоја Солунског фронта. И поред тога, увек је знао када трупама треба дати одмор ради опоравка и попуње. Као начелник Генералштаба дошао је у сукоб са савезницима због тога што су му одредили фронт за који је сматрао да је толико велики да српска војска неће моћи да га одржи. Након пробоја Солунског фронта Врховна команда је трпела страшан притисак савезника да заустави српску војску, али такво наређење није непосредно издато.

⁴ Упоредити: ђенерал Владимир Белић, *Војвода Петар Бојовић живот и рад*, Летопис Матице српске, књ. 43, 1935, стр. 147.

⁵ Исто, стр. 159.

⁶ *Одбрана Косова поља*, исто, стр. 10.

У војној служби Бојовић је обављао разне дужности, што му је омогућило да у целини спозна војску, а то је био предуслов за успешно командовање јединицама свих нивоа. Служио је у три рода војске: пешадији, артиљерији и коњици. То су тада била три основна рода, а таква улога пешадије и артиљерије ни сада се не може оспорити. Није давао приоритет ниједном роду. Тврдио је „да се успех може постићи једновременом употребом сва три рода војске“,⁷ и да „узајамно познавање родова ствара поверење и даје могућности за јединство у раду и употреби сила, што је за успех од битне важности“.⁸

Од 11. августа 1914, када је рањен, до 5. октобра 1915. није обављао никакву дужност, мада је то жарко желео. После пријема дужности команданта Трупа Нове области доживео је највеће искушење у својој војничкој каријери: јединице су биле у расулу и деморалисане, појачање у трупима које је тражио од Врховне команде није могао да добије, а материјално снабдевање војске било му је велики проблем. Најисправнији потез, који је тада повукао био је обилазак трупа, чак и нижих од нивоа чете, ради сагледавања стања. Приликом тог обиласка стално је имао на уму како да одбрани Скопље и препречи стратегијски правац продирања бугарских трупа према Косову пољу. Већ тада је претпостављао да ће одбрана Косова поља имати пресудан значај не само за опстанак војске него и Србије.

Војвода Путник је имао велико поверење у Петра Бојовића, првенствено због његових стручних и моралних квалитета. У рату му је поверавао најодговорније и сложене дужности, а у миру га је обично одређивао за руковоца ђенералштабних путовања са приправницима за ђенералштабну струку. Учествовао је са великим жаром у свим пословима, а нарочито у спремању официра и у васпитању војника за будуће подвиге.⁹ Путник је војводи Бојовићу и Мишићу често поверавао израду операцијских планова за сложене стратегијске радње према којима су се у миру изводиле вежбе, а у рату се распоред и непријатељевих и сопствених трупа мало разликовао. Чак ни борбена дејства нису много одступала од онога што су војвода Путник, Бојовић и Мишић увежбавали са српском војском у миру.

У својој служби Бојовић је обављао дужности у свим главним родовима војске, а неки историчари сматрају да је он, у своје време, био једини официр који је стекао искуство на таквим дужностима.¹⁰ Разумевао је политику, занимао се за њу, али није желео да обавља било какве политичке дужности. Једино није био министар војни, „јер

⁷ Упоредити: Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, „Ратник“, новембар и децембар 1907.

⁸ Петар Бојовић, *О дејству савременог оружја и узајамном потпомагању родова оружја у борби* (студија), стр. 228.

⁹ Генерал Владимир Белић, *исто*, стр. 147.

¹⁰ *Исто*, стр. 149.

је сматрао да је тај положај политички, а не чисто војнички".¹¹ Он је из љубави ступио у војску, изузетно је ценио и волео војну службу и томе је остао доследан целог живота, што потврђују и његови упорни захтеви да га укључе у војну службу након рањавања 1914. године.

Бојовић није био само обични учесник у рату већ и креатор борбених дејстава која су имала стратегијски значај, односно био је стратег многих победа српске војске. Ратно искуство које је стекао није било само допринос универзалности његових војничких знања, већ и савременици могу проучавати оно што је на основу тог искуства, изграђено у ратној вештини. Због споја разних дужности и богате ратне праксе војвода Бојовић се без дилеме може сврстати у чувене војсковође. Његове значајније дужности биле су: начелник Штаба Команде Дивизијске области; начелник Штаба Оперативне војске; начелник Оперативног одељења Главног ђенералштаба; заступник начелника Главног ђенералштаба; начелник Штаба Главне војне инспекције; начелник Општег војног одељења Министарства војног; начелник Штаба Прве армије и начелник Штаба Врховне команде.¹² Најважније ратне дужности биле су му: начелник Штаба Прве армије у балканским ратовима 1912–1913. године, када је Првом армијом командовао престолонаследник Александар Карађорђевић (Бојовић је, заправо, командовао Првом армијом јер због других обавеза престолонаследник није могао да обавља свакодневне командантске дужности); командант Трупа Нове области у 1915. години;¹³ командант Прве армије на Солунском фронту и, потом, начелник Главног ђенералштаба уместо оболелог војводе Путника. Нема, дакле, значајније дужности у војсци коју у својој војничкој каријери није обављао, и то веома успешно. Стога је могао војску да посматра не само са становишта војног знања које је поседовао него и са становишта дужности које је обављао. А обављао је управо војничке дужности за које је било значајно суштинско познавање војске уопште, а и са становишта командовања. Таква његова улога непобитно указује и на савремену потребу познавања и обављања послова више значајних војних дужности, што потврђује и чињеница да већина садашњих војски у свету има такав приступ при избору официра за кључне, односно највише војне дужности.

¹¹ Исто.

¹² Исто, стр. 58.

¹³ Део извештаја Врховној команди који је Петар Бојовић поднео након пријема дужности команданта Трупа Нове области, а односи се на процену стања у јединицама, гласи:

„Све су трупе до крајности заморене, растројене и деморалисане да нису у стању никакав отпор да даду непријатељу.

„Војници из нових крајева предају се непријатељу и бегају у масама.

„Снабдевање храном и муницијом иде врло тешко.

„Штабови дивизијски као ни овај нису ни формирано како би требало, те због тога не могу ни своју дужност отправљати како ваља.

„О непријатељу се нема тачнијих података ни о снази ни о његовом распореду. Досадашњи командант рачуна да је непријатељ према трупама Нове области јак око 2 и по дивизије, сем комитске организације. Непријатељ дрско напада“ (стр. 17).

Бројне дужности које је Бојовић обављао у ратним дејствима потврђују правило да успешан војсковођа не може да буде онај ко нема свестрана војна и општа знања која се могу проверити у пракси. Вештина ратовања се најбоље учи практичним радом и ратовањем, уз изванредан степен претходне теоријске спреме, тврдио је Бојовић.¹⁴ Ратна вештина се усавршава: 1) у војним школама, 2) васпитањем, дисциплиновањем и обуком војске и 3) маневрима. То су за њега три неопходна услова за стицање и усавршавање ратне вештине, али се њима ипак не постижу резултати који се могу постићи *ратовањем*. Најзначајнија разлика између маневара, који су веома сложен облик обучавања и увежбавања, и рата садржана је у чињеници „што се у маневрима не убија и не гине, а у рату се убија и гине“.¹⁵ Страх од смрти је изразито јак у рату. Мада је различит у људи, интензивни страх од смрти на маневрима не постоји, а у рату је, мање-више, код свих изражен. Навикавањем на ратовање, уочио је Бојовић, тај страх се постепено превазилази. Јер, маневрима се не може симулирати погибија и осећај који се јавља код људи када се приближавају непријатељу. На том примеру види се и његово занимање за психологију, а и иначе је говорио: „Тактика је психологија“. Према томе, уколико нема рата, трупе треба излагати тешкоћама и користити више непогодне него погодне услове.¹⁶

Бојовић се залагао за универзална знања као предуслов за усавршавање вештине у пракси, а најбоља пракса за усавршавање вештине ратовања, према њему, био је, без дилеме – *рат*. Свакако, рат за одбрану свога народа и отаџбине. Такво уверење се ни сада не може занемарити, без обзира на висок степен специјализације и диференцираности војничких знања и могућности за извођење разних сложених вежби и маневара који умногome личе на рат.

У рату је Бојовић учествовао у више бојева, борби и операција од 1876. и 1877. године, када је као питомац Војне академије учествовао у борби против Турака, све до периода 1914–1918, када је у Првом светском рату командовао армијом у разним видовима и облицима оружане борбе и борбених дејстава. Тешко је рећи која је од успешних битака којима је руководио, или је у њима учествовао на други начин, најважнија за историју српског народа. Свака од њих – кумановска одбрана и одбрана Косова поља, качанички маневар, ослобађање Шапца и продор у Срем, Колубарска битка и пробој Солунског фронта – има велики историјски и стратешки значај. Неки историчари у свету сматрају да је Кумановска битка прекретница у историји света јер је дала непосредан повод Аустроугарској да по сваку цену изазове рат са

¹⁴ Генералштабни пуковник Пет. Бојовић, *Мисли о извођењу великих јесењих маневара код нас*, „Ратник“, јануар–февруар 1907, стр. 1.

¹⁵ Исто, стр. 2.

¹⁶ Исто, стр. 6.

Србијом.¹⁷ Већина наших историчара и стратега сматра да је најважнији пробој Солунског фронта, јер је Прва армија од Битоља до Суботице, под тешким борбама, често немајући ни хлеба ни воде, стигла за несразмерно кратко време,¹⁸ а Петар Бојовић је сматрао да је одбрана Косова поља једна од кључних битака у историји српског народа јер је директно утицала на опстанак српске војске. Чињеница да је био на дужности команданта Трупа Нове области, које су пресудно утицале на одбрану Косова поља, није била разлог што је ту стратегијску операцију сматрао најважнијом, већ то што је, командујући малом, недовољно опремљеном војском, без помоћи савезника и Врховне команде, успео довољно дуго да спречава бугарску војску да не избије на Косово поље. Тиме је омогућио, „не само српској војсци, већ и огромном броју државних надлештава и избеглица, да се повуку још јединим путем – путем за Албанију и Црну Гору, пошто су сви путеви за Солун већ били пресечени“.¹⁹

У књизи *Одбрана Косова поља* оценио је ту битку, сматрајући да је пресудно утицала на даљи ток рата и спас српске војске, као и на њене касније успехе:

„8. новембра (1915, прим. Р.М.) навршило се било месец дана од како сам примио команду над Трупама Нове Области, у којим с почетка, на жалост, почев од ђенерала па до редова, с незнатним изузетком, нико ни о чему другом није мислио него о одступању и уклањању испред непријатеља за спас свог бедног живота; навршио се месец дана очајне борбе, неуморног напрезања и залагања у тежњи да се поправи морално и материјално стање трупа и да се отвори веза са савезницима код Солуна, или бар да се спречи Бугарима да не продру на Косово Поље иза леђа целокупне српске војске.

„Веза са савезницима код Солуна није се могла повратити због тог, што је Врховна Команда, надајући се до последњег тренутка у долазак обећане помоћи савезничке, упорно бранила сваку стопу земље противу напада знатно надмоћнијег непријатеља са запада, севера и истока, те ми је делимично и увек доцкан шиљала, и то у недовољној јачини, тражена појачања, са којима, при највећем напору, нисам могао ништа друго учинити до спречити непријатељу продирање на Косово Поље и обезбедити одступницу преко Албаније и Црне Горе.

„Овај успех, иако нема сјај звучне победе, ипак је, по моме нахођењу, величанствена победа намере наших непријатеља, којима је циљ био да нам Бугари одсеку и ту последњу одступницу и принуде на потпуну капитулацију. Немци нису никако могли опростити Бугарима овај њихов неуспех, као што им не могу опростити ни њихову срамну капитулацију у отвореном пољу 1918. године, пред оном истом нашом

¹⁷ Ђенерал Владимир Белић, *исто*, стр. 150.

¹⁸ *Исто*, стр. 159.

¹⁹ *Исто*, стр. 154.

војском, коју су они мислили да принуде на капитулацију 1915. године на Косову“.²⁰

Захваљујући стеченим војним знањима и пракси у командовању јединицама тактичког и оперативног нивоа, војвода Петар Бојовић је израстао у војсковођу који је успешно командовао и на стратегијском нивоу, односно на највишем нивоу командовања војском. То му је омогућило да на основу ратног искуства изведе „егзерцирна“ правила.²¹ Није анализирао само српско ратно искуство већ и немачко, француско, италијанско, енглеско и руско искуство, па му је упоредна анализа омогућила да установи која су решења најбоља за српска „егзерцирна“ правила. У тим анализама потврђена је његова научна коректност, односно одсуство ригидних ставова и предрасуда.

Допринос теорији и пракси ратне вештине

У богатој војничкој каријери Петар Бојовић је изузетно добро спознао значај чинилаца рата и оружане борбе: 1) људског чиниоца; 2) материјално-техничког чиниоца; 3) простора и 4) времена. Сва та четири чиниоца посматрао је у узајамном јединству и међусобној зависности, али је за њега људски чинилац увек био одлучујући за вођење рата и оружане борбе, како на тактичком и оперативном, тако и на стратегијском нивоу. Уз уважавање квантитета (број људи ангажованих у вођењу оружане борбе), приоритет је давао квалитету људског чиниоца, односно моралу војника и старешина заснованом на патриотизму и праведним циљевима рата и оружане борбе; високом степену обучености у руковању оружјем у свим условима простора и времена и војној дисциплинованости у обављању свих, посебно најтежих борбених задатака.²² Међутим, није потцењивао ни остале чиниоце рата и оружане борбе. Још у миру се залагао за што бољу опремљеност српске војске наоружањем и другом ратном техником, као и све друге облике материјално-техничког обезбеђења који омогућавају успешно функционисање војске у миру и рату. При доношењу одлука и наређења у оружаном борби и рату реално је сагледавао материјално-технички чинилац у конкретним условима, како у повлачењу српске војске преко гудура Албаније, тако и у припремама и у пробоју Солунског фронта.

²⁰ Петар Бојовић, ђенералштабни пуковник, *Васпитавање војника*, Штампарска радионица војног министарства, Београд, 1907, стр. 111.

²¹ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, „Ратник“, новембар и децембар 1907.

²² После анализе ратног искуства и њиховог поређења с „егзерцирним правилима“, Бојовић је извео следеће закључке: „(1) Повећан је значај моралном елементу. (2) Тежиште обуке лежи у бојном гађању и у самосталној употреби ватреног оружја. (3) У отвореном земљишту и под неослабљеном непријатељском ватром не могу се дању употребљавати смакнути стројеви. (4) Противу откривених мета ватрено се дејство знатно увећало, али противу закољених или укопаних стрелаца, које сада не одаје дим, пре се смањило но увећало, и решење се може постићи одважним наступањем за напад. (5) Шаблонски (нормалан) напад је свим одбачен у источној Азији. (6) Борба захтева јачу телесну и душевну снагу војника“ (Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 783).

На сличан начин уважавао је, као чиниоце простор и време, узимајући у обзир првенствено људски, али и материјално-технички чинилац. Такав приступ чиниоцима рата и оружане борбе посебно се испољио у припреми, организовању и реализацији сложених стратегијских радњи офанзиве и дефанзиве.

За све војсковође у историји ратова стратегијска офанзива је повољнија, јер се, углавном, заснива на надмоћности у људству и ратној техници, односно на стеченој иницијативи. Војвода Петар Бојовић је имао војничку судбину да у најтежим данима повлачења наше војске преко кршева и беспућа Албаније, уместо тешко оболелог, такође славног команданта војводе Радомира Путника, прими дужност да даље руководи повлачењем српске војске према Крфу. Уз помоћ наших савезника – Француза и Енглеза, у томе је успео: не само да је успео да обезбеди организовано повлачење српске војске него је обезбедио и војнички заштитио и повлачење српске владе, Врховне команде и страних посланстава.

У оквиру припрема за стратегијску офанзиву, лично се ангажовао, на Крфу, на свему што је било нужно за опоравак, преуређење и наоружавање српске војске и бројних добровољаца, који су дошли из многих крајева света да помогну у борби за слободу српског народа. Припреме за стратегијску офанзиву изузетно су сложене и од њиховог квалитета, у основи, зависи и успех стратегијске офанзиве. То се показало и приликом пробоја Солунског фронта, када је војвода Бојовић командовао Првом армијом. Након пробоја, ни чувена француска коњица није могла да стигне српску пешадију. Чак су и савезници дипломатским путем интервенисали да се заустави српска војска, напојена патриотизмом и жељом за ослобођењем своје отаџбине. У тој стратегијској офанзиви српска војска је исписала једну од најславнијих страница своје богате ратне историје. Приликом дефинитивне израде операцијског плана, у сарадњи са осталим српским војводама и официрима и са савезничким командантима, исказано је право мајсторство „у пројектовању и извођењу сложених маневарских комбинација“.²³

Бојовић, који је имао принципијелан и практичан однос према облицима борбених дејстава, на основу искуства и након анализе страних и српских правила, извео је закључак да ратовати значи нападати, а нападати значи ватру напред преносити.²⁴ Као командант тактичких, оперативних и стратегијских састава и у пракси је форсирао напад и постигао велике успехе, доводећи непријатеља у незавидне и изненађујуће ситуације. Сматрао је да је циљ напада судар са непријатељем, прса у прса, да би му се могао нанети одсудан удар, јер се само нападом постиже позитиван и потпун успех.²⁵ У својим текстовима, у

²³ Др Саво Скоко, предговор књизи Живојина Мишића *Моје ратне успомене*, исто, стр. 12.

²⁴ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 803.

²⁵ Петар Бојовић, исто.

речнику командовања и у комуницирању, Бојовић је најчешће употребљавао реч *напад*.

Иако се, првенствено у пракси, потврдио као велики војсковођа, теоријски је разматрао²⁶ значај кључних чинилаца за ток и исход рата и оружане борбе, а у току свог војног оспособљавања, посебно у пракси командовања, веома добро их је спознао. Такође, дао је значајан допринос заснивању научне војне мисли, посебно теорији васпитања и образовања припадника војске.²⁷ Ваљаност тих сазнања за војну мисао огледа се у чињеници да су изведена из искуства и праксе славног војводе, учесника у великим ратовима које је Србија тада морала да води за свој опстанак – у балканским ратовима и Првом светском рату.

У својим теоријским разматрањима није раздвајао људски и материјално-технички чинилац, као ни простор ни време као посебне чиниоце оружане борбе, али их је у пракси уважавао као основне чиниоце²⁸ који утичу на доношење одлуке и борбену употребу јединица, посебно људски чинилац. Како се улога и значај тих чинилаца мењају према општим и, посебно, научно-технолошким достигнућима у свету, нарочито у области ратне технике, историја ратова је потврдила да је човек био и остао основни чинилац рата и оружане борбе, што се може закључити и из дела Петра Бојовића. Свакако, мисли се на старешине и војнике који су потпуно мотивисани за циљеве рата и оружане борбе и који су довољно обучени и оспособљени за употребу ратне технике да би те циљеве могли да остваре.

Ватрени родољуб, строг и правичан војник

Бојовић је, улазећи и у теоријска разматрања, сва своја знања и целокупно деловање посветио својој отаџбини и припреми војника за успешно ратовање. Све што је радио било је дубоко прожето његовим искреним осећањима. Своја уверења и погледе најрадије је преносио непосредно војницима и старешинама. Карактерисала га је хладнокрвност умне главе и ватра родољуба и неустрашивог борца за слободу отаџбине. Није крио своја осећања пред другима, а нарочито не пред борцима, али је увек разлучивао објективну могућност од утопистичких

²⁶ Написао је два дела: *Васпитавање војника и Одбрана Косова поља 1915. године*, и више чланака у часопису „Ратник“, а као потпуковник урадио је студију „О дејству савременог оружја и узајамном потпомагању родова оружја у борби“.

²⁷ Видети чланке:

Ратни дневник другог ескадрона, другог коњичког пука, издање 1885; *Метода за решавање тактичких задатака у границама здруженог одреда*, штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1905; *Упут за обуку регрута у ратној служби*, штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1907, и *Шта имамо и можемо да очекујемо од егзерцирних правила уопште, а шта од пешадијских посебице*, штампарија Супек-Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1921. На ту тему објавио је више чланака у часописима: „Ратник“, „Отаџбина“, „Глас Војске“, „Војска“, „Српска војска“ и „Артиљеријско-инжињеријски гласник“.

²⁸ На пример, у чланку *Ратно искуство и егзерцирна правила* детаљно је анализирао значај земљишта, посебно са становишта развијања стрелачког строја за напад и предлагао да се измене правила и допусти старешинама да подешавају груписање снага према процени земљишта.

идеала управо захваљујући свестраном знању које је поседовао. Његове речи су биле логичне, аргументоване и војнички прецизне, али су их, истовремено, прожимали занос и љубав према отаџбини. Није се либио од предузимања строгих, али правичних дисциплинских мера, па ни од изрицања заслужених казни. Када је неки малодушни и плашљиви мајор повукао свој батаљон са положаја у близини Скопске Црне Горе, да би спречио веће последице по војску и отаџбину, Петар Бојовић је наредио свим јединицама: „Да се овакви, по углед војске и безбедност отаџбине, опасни случајеви не би понављали, наређујем: да ниједан војник, ма кога чина и положаја, без нарочите заповести претпостављенога, не сме напустити своје место и положај; да сваки добијени задатак извршује до крајњих граница своје моћи; ако се добије задатак да се нека тачка или положај заузме, као што је био предњи случај са прелазом Сефери, па се истински деси, да га је непријатељ већ заузео, онда се таква тачка односно положај има заузети борбом, а не да се наређени задатак напушта и назад враћа и бега. Одступање суседних делова не сме бити повод за напуштање свога места и положаја, већ баш борба треба да обратну, т.ј. треба нападати и истрајати на своме положају и тиме потпомоћи суседне делове, да се задрже и понова протерају непријатеља.

„Најстрожије заповедам свим претпостављеним старешинама да се за време трајања борбе са лицима која бегају са бојишта или која својим кукавичким држањем и плашљивошћу распростиру страх и изазивају панику и расуло, врше безусловно кратку и личну расправу т.ј. убију на лицу места, уклањајући на тај начин узроке опасности од пораза који може услед тога наступити, и упућујући на тај начин свакога, да савесно и безусловно врши своју дужност на бојишту у духу ове наредбе, чиме ће се поуздано избећи опасност давања повода осталима да бегају или распростиру страх међу војницима и неред у трупи.

„Ко се од надлежних претпостављених старешина у овом погледу буде огрешио о ову заповест и не буде у овом погледу вршио до скрупула своју дужност, биће и сам подвргнут истој одговорности и казни као кривац за зле последице које би наступиле.

„У борби где су у питању животни интереси и опстанак отаџбине, не треба ни мислити на одступање и повлачење испред непријатеља, већ на напад и победу. У овим судбоносним тренутцима Краљ и Отаџбина очекују од нас официра крајње пожртвовање, самопрегоревање и одважно залагање претходећи својим војницима примером храбрости и одважности за спас угрожене нам миле Отаџбине.

„Прегнимо дакле сви на посао и вршимо своју свету дужност у служби Отаџбине до краја“.²⁹

Свестрано познавање особина својих војника

Бојовић је искусио сву тежину војног позива и војничког живота. Указао је да су „рат и оружана борба најтежи људски посао на свету“.

²⁹ Исто, стр. 37–38.

Али, управо зато сматрао је, не занемарујући остале чиниоце оружане борбе, да је људски чинилац одлучујући чинилац у рату. Људе у рату није посматрао као бројку и статистички податак. Свестрано је познавао менталитет и обичаје, порекло и навике српских војника и према томе је прилагођавао војну обуку и, посебно, свој командни однос, који је градио управо на тим сазнањима.³⁰

Да би војник могао да обави значајну улогу која му је непобитно додељена мора, према Бојовићевом схватању, да буде за то одговарајуће припремљен: *прво*, мора да буде мотивисан, чему је Бојовић посвећивао посебну пажњу, надањујући своје борце јуначким наслеђем и величном жртава које су Срби поднели у дотадашњим одбрамбеним и ослободилачким ратовима; *друго*, сматрао је да војник мора да буде оспособљен за дужност која је тешка у миру, а поготову у рату, и *треће*, сматрао је успешним војником само дисциплинованог војника који може да обави сваки задатак, схватајући значај војничке дужности и потребу обављања задатка без обзира на тешкоће. Његово гледање на људски чинилац приписивано је касније и војсковођама из ближе историје. Не само Бојовић него и друге српске војводе наглашавале су значај улоге старешина и војника у рату, па су их за ту улогу непосредно припремали, због чега су и били успешне војсковође.

Питању припреме и васпитања војника, као најважнијој компоненти, Бојовић је придавао велику важност: „*Старешине треба да убеду своје војнике да се добра војска никада не боји за своје бокове и позадину, јер ма с које стране да се појави непријатељ, треба се само окренути у ту страну к њему и дочекати га одважно ватром и ножем, пошто на тај начин то што је дотле било бок и позадина, одмах постаје фронт, а непријатељ који обилази и сам је обиђен, јер сам излаже свој бок и позадину, па га само треба смело и снажно напасти, па нам је победа обезбеђена. Мислити увек на напад и на победу, а не на одступање, па ћемо и побеђивати и непријатељу страх задавати*“.³¹

³⁰ Бојовић је добро познавао особине српског војника: „Тако, ако су то војници из питомих крајева, даље од границе и од сваког непријатељског додира, са непријатељски расположеним становништвом преко границе, који никада до доласка у војску, нису имали потребе да буду на опрези за свој живот и за своју имовину; који се дакле, нису бојали ни заседе на путу ни напада на кућу или у пољу на имању својме: код таквих војника није развијена опрезност, као што је развијена код војника из пограничних и планинских крајева, који су живели на опрези и под пушком од ране своје младости и код којих се та опрезност, тако рећи, наследно преноси са оца на сина; јер им је живот и имовина, више свађе, у непрестаној опасности, па су свагда спремни, за сваку могућу изненадност и готови су да јој насупрот стану“ (*Упут за обуку војника у ратној служби*, „Ратник“, књ. 48, свеска 1, стр. 359).

Живојин Мишић је, оцењујући српског војника, указивао на потребу познавања и оних његових навика које на први поглед нису битне: „Чудновата је навика наших војника да и у најтежим ратним приликама и штрапацима вечно мисле о својим укућанима, о својој стоци, о њивама, па чак и о оградама појединих њива. Гоњени таквим мислима, где год наиђу на ма какву алатку или какав мали судић, па макар био и од плеха, међу га у торбу да би га понели кући“ (Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, исто, стр. 55–56).

³¹ Исто, стр. 51–52.

Наглашавао је да припрема војника мора да буде „темељна“ и „жестока“. То је, према његовом схватању, подразумевало: умну спремност – наставу, духовну или моралну спремност и све то спрегнуто са строгом дисциплином.³² Бојовићеви погледи на ту проблематику одговарају садашњем времену, јер се морају уважавати у савременом војном васпитању уколико жели да се обезбеди свестрано припремљен војник за рат и оружану борбу.

Својим војницима Бојовић је не само речима већ и делом „усађивао“ моралне принципе и припремао их за успешно ратовање. Очински се односио према њима, али је био и строг, желећи да побољша оспособљеност и морал војника. Делотворност таквог приступа очигледно се показала у великим ратовима тог времена које је водила српска војска. Дакле, и војвода Бојовић је учио, као што су то учавали и војводе Степа Степановић, Живојин Мишић и Радомир Путник, да је гаранција за победу само онај војник који је прави патриота, који је разумео циљ и смисао одбрамбеног рата и који је спреман да у тој борби да и свој живот.

У књизи *Васпитавање војника*³³ Бојовић се бавио и теоријским питањима борбе за опстанак. На основу тежњи за опстанком, на одређени начин и филозофски, утемељио је војно васпитање, говорећи касније да је основ васпитања војника буђење и развијање свесности о војничкој дужности. Једновремено васпитање и образовање душе, ума и тела према њему, обезбеђује целину личности коју подразумева свака професија, а посебно сложена војна професија, која се без тога не би могла остваривати. Тврдио је да је улога родитеља, свештеника и професора незамењива у стварању комплетних услова за настанак целовите личности војника, односно његове укупне мотивисаности и оспособљености за борбу у најтежим условима. У вези с тим, посматрао је и утицај закона, правила, уредаба и прописа на развијање свесности о војничкој дужности и на развијање војничке дисциплине. То би у социологији морала могло да се назове нормативизам у моралу, који неки аутори сматрају основном одредницом морала.

Утицај околине на регруте и развијање њиховог морала пратио је од њихових првих дана у војсци, на основу чега је одређивао поступке који се морају предузети да би се прилагодили на стални кадар и на војну службу под заставом и са оружјем. И сада се у свим војскама у свету придаје велики значај полагању војничке заклетве, а управо о томе Бојовић је расправљао у својој књизи као о веома значајном чину, који треба извести у веома свечаним приликама.

Мајстор маневра и победник у условима материјалне оскудице

У вези с материјално-техничким чиниоцем значајно је да је војвода Бојовић добро разумео значај наоружања и других средстава ратне

³² Петар Бојовић, *Упут за обуку регрута у ратној служби и Васпитавање војника*, исто.

³³ Петар Бојовић, *Ђенералштабни пуковник, Васпитавање војника*, исто.

технике, али је у периодима инфериорности у односу на непријатеља³⁴ умео вешто да користи друга преимућства да би дошао до циља. Дакле, није сматрао да се само на основу надмоћи у људству и техници може победити. Није очајавао пред непобитним чињеницама,³⁵ већ је на бојном пољу, у пракси, показао да се вештим маневром, економијом снага, активношћу и иницијативом и наметањем властитих облика и начина вођења оружане борбе може онемогућити непријатељу да дође до циља с ослонцем на своју надмоћност у техници. Бојовић је био велики мајстор маневра. Са шаховском прецизношћу претварао је неповољне ситуације у повољне. Препоручивањем, наредбама и обуком старешина увек је желио, и најчешће успевао, да непријатеља мудрим, али храбрим потезима доведе у неповољан положај, да нађе предност за своје трупе и да их доведе у повољну позицију, у којој барем неће трпети веће губитке, а сигурно је да ће се избећи и опасност од могућег пораза. Тиме је показао да у најтежим периодима његовог војевања оскудни материјално-технички услови нису били непремостива препрека.

Ратовао је у условима крајње материјалне оскудице и техничке супериорности непријатеља. Посебно је тешка била ситуација када је изостала материјална помоћ савезника у одбрани Скопља и у току повлачења кроз Албанију. Међутим, и у тим условима је избегао уништење и тешке поразе, јер је концепт одбране, заједно са осталим војводама и више од њих, градио аутономно, а не на очекиваној помоћи савезника, на коју је несумњиво рачунао. Успео је да максимално искористи карактеристике простора на којем је ратовао, а када су извори материјалног снабдевања пресушивали, правовремено је предлагао повлачење, што је најчешће Врховна команда уважавала. Није

³⁴ Илустративан је податак који у својим успоменама наглашава Живојин Мишић: „... бригаде 1. класе у ратовима с Турцима биле су наоружане шесповљачама – острагушама са уједињеним метком, а бригада 2. класе руским пушкама, дугачким као мотке, које су се пуниле спреда одвојеним метком (код овог метка засебно је био куршум, а засебно фишек с барутом који се морао зубима процепљивати да би се барут могао сасути у пушку): прво се зубима процепи фишек и барут саспе у цев, затим се фишек угура у пушку и 'арбијом' добро набије, када то буде завршено, куршум се ставља у цев и поново хартијом добро набије; напоследку из нарочите кесе се узима каписла, сипа се мало барута у фаљу, насади каписла на фаљу и добро утисне; на крају се полако спусти ороз и тек тада је пушка припремљена за гађање.

„Кад је лепо време, и помози боже, али кад киша пада, барут се укваси и тешко се пали, па се војници кидајући фишек зубима од мокрог барута тако изгараве да изгледају као Арапи. Због оног дизања пушке ради сипања барута, набијања фишека и куршума и ради намештања фаље, Турци су нам, кад смо били у близини, чешће довикивали: 'Мотај, Србо, мотај'. Они су, напротив, имали модерну острагушу система Хенри Мартини.“ (Војвода Живојин Мишић, *Моје ратне успомене*, исто, стр. 108–109).

³⁵ Из извештаја које је Главни генералштаб достављао Влади види се да је у ратовима и борбама са албанским нападачима српска војска изгубила 94.500 људи: у Првом балканском рату 47.000 (14.500 погинулих и 25.000 рањених), у Другом балканском рату 47.000 (22.000 погинулих и умрлих и 30.000 рањених), у борбама с албанским нападачима и бунтовницима 3.000 људи (1.000 погинулих и 2.000 рањених). Наведено према: Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник* (2), БИГЗ, Београд, 1984, стр. 19.

дозволио да материјални чинилац сасвим угрози борбену способност јединица и Војске.³⁶ На Крфу су, уз помоћ савезника, ти проблеми решавани релативно лакше, што потврђује тезу да Петар Бојовић није одбацивао повољне могућности, већ их је, зависно од важности и времена, рангирао на основу реалних процена са становишта остварљивости у сложеној ратној пракси.

Целиходно коришћење простора и времена

О простору као операцијској просторији за вођење оружане борбе Бојовић је имао своје мишљење. Иако се у одбрамбеним ратовима углавном рачуна на простор своје земље, у тренуцима када је требало сачувати живу силу затражио је да се напусти Србија како би се створили услови за победоносни повратак. Да су његове процене биле тачне сведочи и чињеница да је реално проценио да српска војска крајем 1914. године, иако је разбила аустроугарску војску и протерала је преко Дунава, није могла да експлоатише велике учинке удара „пошто није имала довољно моћи и материјала“, нарочито пловног, већ се заустављала на обалама река.³⁷

Сматрао је да време изван борбених дејстава треба искористити да се јединице опораве и освеже од ранијих напора и губитака, за попуњавање људством и за снабдевање стокм и разноврсним материјалом за предстојеће нове операције. Снази, опремљености и надмоћности непријатеља супротстављао је српску храброст, издржљивост и пожртвовање. Када ни тај, за савременике често неупоредив однос, не би био у корист српске војске, већ би превагнуо у корист непријатеља, Бојовић је реално предлагао повлачење. Стога је могао тако сложене операцијске радње да изводи организовано, уз најмање губитке. У тешким околностима тражио је могућу превагу над непријатељем, па је због тога наглашавао важност моралног чиниоца. Да није био ирационалан показују неки његови ауторски радови објављени у часопису „Ратник“, у којима је изричито тврдио, критикујући једног руског аутора, да се „разорном дејству оружане борбе не може супротставити морално васпитање војника“³⁸ у свакој прилици и за сва времена.

Простор је посматрао као топографско-географски појам и процењивао реално. Са тог становишта давао је практичне упуте у вези с прилагођавањем тактике и борбених дејстава реалном простору. У вези с тим, писао је: „При наступању у планинском и шумовитом земљишту, најбоље је наступати у више колона, са обезбеђењем челима, па ако која суседна колона наиђе на отпор, остале колоне не треба да стану и да чекају, да та колона савлада отпор, него да продуже кретање и

³⁶ Опширније: 1) Томислав Гаврић, Драган Симовић, Војвода Петар Бојовић, „Народно дело“, 1990. 2) Владимир Белић, исто. 3) Радослав Шуљагић, чланци, „Нови гласник“, бр. 6/96. и бр. 1 и 2/97.

³⁷ Петар Бојовић, *Одбрана Косовога поља*, исто, стр. 3–4.

³⁸ Петар Бојовић, *Ратно искуство и егзерцирна правила*, исто, стр. 778.

гледају, да својом ватром и кретањем загрозе боку и позадини непријатеља, који ставља отпор“.³⁹

Са временом као чиниоцем оружане борбе, увек је био у „трци“, било у периоду победоносног похода, било у тренуцима када се требало извући испод удара надмоћнијег непријатеља. Међутим, из те трке увек је излазио као победник, па се може закључити да је простор и време војвода Бојовић користио на најбољи начин, и у томе је увек био у предности над непријатељем. Осим тога, показао је изузетну способност да за релативно кратко време организује и обави непосредну и целовиту припрему јединица за рат. На пример, када је постављен за команданта Трупа Нове области и када је требало организовати одбрану Скопља са снагама које су биле у повлачењу за кратко време је консолидовао одбрану и омогућио организовано повлачење српске војске преко Албаније. У току балканских ратова и Првог светског рата, идући из борбе у борбу, није имао довољно времена за припрему све исцрпљених и бројно мањих јединица. Да је изузетно ценио време и рационално га користио потврђује чињеница да је као начелник Штаба Врховне команде за три месеца успео да организује, опреми и припреми српску војску за пробој Солунског фронта.⁴⁰ Исцрпљену савладавањем простора албанских гудура, српску војску је дочекало ново искушење. Навикла да се креће и ратује само на копну, већина војника је први пут видела море и први пут се укрцала на бродове, па је утицај акваторије као простора био додатно отежавајући чинилац.

Оригинални вишедимензионални прилаз војној теорији и пракси

Српску војску са Крфа превезли су у Солун савезници бродовима, у веома тешким приликама на мору, али без иједног изгубљеног брода или настрадалог војника.⁴¹ То показује колико је српска војска била прилагодљива и дисциплинована. Добром припремом војника и старешина и вештим командовањем српске војсковође су увек настојали да што више отклоне неповољно дејство појединих чинилаца рата и оружане борбе, и да, истовремено, што је могуће боље искористе предност других чинилаца.

Напаћени српски војници, након опоравка, војничких припрема и обуке на наоружању које су добили, после кратког времена, показали су жељу и нестрпљење да што пре крену у одлучујући јуриш за ослобођење своје отаџбине и да се врате на своја вековна огњишта. У тим настојањима њихов силовити удар више нико није могао да заустави, а то је добро учио и спознао војвода Петар Бојовић. Плодотворност његовог вишедимензионалног приступа војној теорији и пракси дошло је до потпуног изражаја у пробоју Солунског фронта.

³⁹ Исто, стр. 51.

⁴⁰ Опширније: Томислав Гаврић и други, исто.

⁴¹ Генерал Владимир Белић, исто, стр. 157.

Свестрано користећи разне активности и иницијативу од самог почетка рата са непријатељем, током свих ратних дејстава, маневар и изненађење, уз рационалну употребу снага и добру организацију покрета и ватре, велике српске војводе, а међу њима и Бојовић као највећи практичар,⁴² наметнули су непријатељу властите начине вођења оружане борбе и борбених дејстава. Бојовићев допринос војној мисли огледа се и у томе што је потврдио и развио неке принципе ратне вештине.

Патриотизам, жеља за ослобођењем своје отаџбине и вековних огњишта и жеља за загрљајем са својим најрођенијим и најмилијим били су јачи од свега, тако да су поједини чиниоци рата искоришћени на најбољи могући начин. Јуриш српске војске, на тим основама, био је несаломив и победоносан, и веома изазован и за садашњу војну теорију. У том јуришу, тј. стратегијској офанзиви, име и дело Петра Бојовића заузимају часно место.

Закључак

О доприносу Петра Бојовића војној теорији и пракси на основу наведеног, могу се извести следећи закључци:

– *прво*, да је војвода Петар Бојовић велики војсковођа и да се у изучавању наше историје, војничке и опште традиције заслужено сврстава међу најчувеније српске и црногорске великане из наше заједничке прошлости;

– *друго*, да је, као и друге војсковође, оставио неизбрисиви траг у историји. Наиме, не могу се пренебрегнути чињенице о историјским догађајима и преокретима које је извео командујући војском. Његово успешно командовање у ратовима и борбеним дејствима није имало само војничке резултате и учинке него је утицало и на ток српске историје уопште;

– *треће*, показао је да је војна пракса немогућа без темељитих и свестраних војних знања, а да су војна знања недовољна без војне и моралне припреме народа и војске за борбу и рат, који су „најтежи људски посао“. За државу која жели самосталност и слободу битно је, наглашава он, „да војску посматра на првом месту“;

– *четврто*, за Бојовића нема свестраног васпитања војничког духа уколико целокупно васпитање у друштву и држави није прожето умном, духовном и моралном припремом од најранијих школских до војничких дана, када се тај морал кали и проверава, што је очигледно и за нас ваљана поука.

⁴² Бојовић је творац неочекиваних облика маневра и пораза Турака код Куманова и Битоља (Први балкански рат – 1912. године). То је био стратешки вешт маневар који је турску Вардарску армију из дозвољеног довео у неповољан положај. На правцу с. Крклина – с. Раштани – с. Крстаор спречена је одступница непријатељу у Битољској бици. Качаничким маневром (1915. године) Бојовић је омогућио да Прва армија изведе противнапад, спречи бугарски продор на Косово и омогући безбедно повлачење српске војске.

Дијалектичке релације теорије и праксе тактике

УДК 355.4.001

Мр Стеван Липтаи, мајор

Тактика је зачета практиковањем људи у стварности боја. Око 3.000 година она се развијала искључиво у домену праксе, а око 500. године пре н.е. почела се и теоријски уопштавати. Од тог времена развија се у дијалектичком јединству теорије и праксе.

Међусобни однос теорије и праксе у највећем делу развоја тактике карактерисало је релативно заостајање теорије тактике и њена честа несагласност с будућом праксом. Резултат су биле неадекватне доктринарне одредбе и велики људски и материјални губици у првим наредним бојевима. Због динамике савременог боја и достигнутог нивоа научно-технолошког развоја борбених средстава савремена тактика нема могућност систематског експериментисања са доктрином у реалној пракси. Она тежи ка утемељењу научно заснованих доктринарних одредаба, базираних на релативно поузданим елементима структуре научне теорије тактике. Наиме, теорија тактике покушава научно да се изгради применом научних метода. Таква теорија тактике је, на основу емпирије, усмерена на физиономију и перспективе развоја непосредно будућег боја.

Значајно питање научног утемељења теорије тактике и уопште, њеног развоја јесте сагледавање релације теорије и праксе тактике. Важност одређења тих релација није само у допуни теорије у вези с тим питањем већ и у сагледавању тренутног стања сагласности теорије и праксе тактике и перспективама развоја тог односа сходно развоју обима и садржаја појма тактике.

Полазећи од суштине појмова теорија, теорија тактике, пракса и пракса тактике разматрају се дијалектичке релације теорије и праксе тактике. Садржаји разматрања доприносе теоријском утемељењу тог питања и указују на ограниченост искључивог појединачног фаворизовања теорије, односно праксе тактике. Дијалектички приступ релацијама теорије и праксе тактике обезбеђује њихов развој и иницира даља истраживања.

Емпиријско човеково искуство у рату развија се дуже од 5.000 година. Сматра се да га је човек почео стицати још око 3.500. године пре н.е. у ратовима између првих државица. Укупно, око 3.000 година ратна вештина је развијана искључиво у домену праксе, да би се, од 500. године пре н.е., у радовима старокинеских аутора, почела теоријски уопштавати и у писаној форми. Од тог времена ратна вештина се развија у дијалектичком јединству теорије и праксе.

Током историјског развоја, ратна вештина се трансформисала из строго искуствене вештине у теоријски засновану вештину, с претензијама да постане наука.¹ Томе су посебно допринели велики значај који се током историје придавао рату, односно оружаном борби,² и усмерење готово свих научно-техничких достигнућа ка тој области човекове делатности. Последњих двеста година све су изразитије тежње да се научно приступи изучавању рата и, у оквиру њега, оружане борбе. То је проузроковало значајне активности усмерене ка научном заснивању ратне вештине. Теорија ратне вештине је основа на којој се изграђује теорија те науке, а у оквиру ратне вештине и полемистике посебан значај има тактика.

Тактика³ је саставни део ратне вештине још од првих ратова. Све до 19. века, заједно са стратегијом, чинила је ратну вештину. Касније, прихватањем оператике у неким земљама, делимично је промењена таква структура ратне вештине. Све до појаве оператике, тактика је обухватала готово сву практичну делатност на бојишту. Функција стратегије се завршавала пре отпочињања битке⁴ и поново настављала после њеног завршетка. Зато су се готово сва емпијска искуства у оквиру ратне вештине, у том периоду, односила на област тактике. Она су директно уграђивана и у њену теорију.

Током развоја, теорија тактике је пратила праксу, али с извесним закашњењем. Њени елементи су развијани према достигнутом степену друштвеног развоја. Сваку од историјских епоха карактеришу и одређене специфичности развоја тактике. Искуства у практиковању тактике постепено су уопштавана, при чему је изграђивана теорија која је, на садашњем нивоу изграђености, резултат кумулативног утицаја историјског развоја у свим епохама. У оквиру тог развоја постојали су посебно значајни периоди, у којима је долазило до промена појединих елемената и тактике уопште.

¹ Семантички проблеми синтагме ратна вештина, иако постоје, нису предмет овог чланка. Мада се у последње време за науку о оружаном борби у нас све чешће употребљава термин полемистика, у чланку ће се користити конвенционално одређење. Зато се термин ратна вештина односи како на вештину практиковања људи у оружаном борби, тако и на област људске делатности која претендује ка науци и самој науци о оружаном борби.

² Рат и оружаном борба су дуго (од настанка до, приближно, 19. века) били синонимима. Њихово појмовно суштинско одвајање настало је као последица развоја појма рат, односно укључења и неоружаних дејстава у његов обим. Стога се под ратом подразумева политички, економски, технолошки, медијски, правни, едукативни и сваки други сукоб који укључује (у тоталном облику) и оружану борбу. Оружана борба (дефинисана за потребе овог рада) јесте деструктивна и вредносно неутрална друштвена појава, коју у основи творе борбена дејства супротстављена у односима ништења и ометања насталим на основу противуречности непомирљивих циљева сукобљених борбених система.

³ Термин тактика, као и оператика и стратегија, користи се у многим областима људске праксе (економија, политика, фудбал, итд.). Како је тактика настала у војној сфери, а у овом раду се и користи у том домену, није јој додавана одредба војна, па се термин односи на појам војна тактика (слично је и са оператиком и стратегијом).

⁴ Све до 19. века битка је била у домену тактике. Такав закључак логична је последица снага које су учествовале у бици и простора који је битка захватала, као и непостојања оператике.

Теорија тактике заснивала се на искуственим уопштавањима све до 19. века, када су се јавили покушаји да се научно размотре поједини проблеми.⁵ На то су утицали многи чиниоци, нарочито свеобухватни научно-технички развој и квалитативна трансформација тактике од релативно просте вештине ка сложеној мисаоно-сазнајној и практичној делатности у оквиру оружане борбе. Савремена тактика, међутим, захтева теорију која ће научно сагледати праву суштину и објективне законитости боја,⁶ као свог објекта, и из њих извести правила и норме практичне делатности. Једно од питања које произилази из таквог захтева јесу и међусобне релације теорије и праксе тактике.

Однос теорије и праксе тактике намеће потребу дијалектичког приступа, пре свега због константног развоја садржаја како теорије, тако и праксе тактике, а посебно због потребе откривања перспектива даљег развоја саме тактике. За разматрање тог питања неопходно је сагледавање општенаучних и семантичких одредаба о суштини појмова *теорија тактике* и *пракса тактике*. Те одредбе су значајан предуслов епистемолошком схватању релација између теорије и праксе тактике.

О теорији тактике

Теорија тактике, у складу са разликама у тумачењу појма *теорија*, може се схватити као теорија уопште, теорија науке или научна теорија. Различно схватање општег појма *теорија* проузроковало је нејединствено одређење саме теорије тактике. Стога је, ради адекватног одређења теорије тактике, неопходна анализа и сагледавање општих одредаба појма теорија.

Уопште о теорији

Појам *теорија* води порекло из грчког језика, а значи „разматрање“ и „гледање“.⁷ Касније се тај појам користио за стечено, забележено и сачувано људско знање, без обзира на то да ли је оно истинито. У литератури не постоји јединствено прихваћена дефиниција тог појма:

⁵ Такав став потврђују и резултати истраживања „Теоријске изграђености тактике“. Применом методе испитивања (техника интервју, намеран узорак) дошло се до података на основу мишљења стручних и научних радника у области ратне вештине (тактике). Чак 82,5 одсто испитаника сматра да је са радовима теоретичара 19. века отпочето научно разматрање проблема тактике, док само пет одсто испитаника сматра да нема основа за такво тврђење.

⁶ Под бојем се, за потребе рада, подразумева најнижи облик оружане борбе који, у основи, творе тактичка борбена дејства међусобно супротстављених страна, усмерених на остваривање циљева тактичког нивоа. Постојање објективних законитости у боју потврђује 92,5 одсто испитаних, при чему нико није на супротном становишту. Но, постојање законитости не подразумева и њихову формулацију. Наиме, испитаници сматрају да законитости (не закони) постоје, али да још нису адекватно формулисани као елементи научне теорије тактике. У вези с тим неке иницијативе су испојили руски војни теоретичари.

⁷ Р. Шуљагић, *Теорија ратне вештине – научна изграђеност теорије југословенске ратне вештине* (докторска дисертација), Универзитет Војске Југославије, Београд, 1993, стр. 20–21.

1) „Под теоријом се подразумева став, односно низ ставова који нису општеусвојени, али су темељито засновани тако да, ни они који их не усвајају не могу порећи њихову озбиљност“;⁸ 2) „...теорија – знанствено спознавање, логичко уопћавање, мисаоно тумачење чињеница“;⁹ 3) „У уобичајеном научном истраживању теорија се сматра као скуп ставова о некој материјалној области који су тако повезани да се из њих неколико могу извести остали... Њено реално важење је у томе што се изведени ставови подудару са стварним догађајима“;¹⁰ 4) „Теорија је систематизовано сазнање о предмету“;¹¹ 5) „Теорију неке науке сачињавају на одређени начин повезани општи искуствени ставови помоћу којих она сређује искуствене податке и објашњава искуствене појаве на оном подручју стварности које су предмет њеног истраживања...“;¹² 6) „У свакодневном говору реч 'теорија' означава све оно што је супротно од 'праксе'... У науци... се подразумева нека научна хипотеза која још није проверена и доказана... проверена и доказана хипотеза... теорија је низ емпиријских генерализација (закона) које су међусобно повезане у један логички непротивуречан систем“;¹³ 7) „Термин теорија има два основна значења: 1) за разлику од праксе; знање, скуп резултата мишљења, 2) за разлику од фрагментарних научних знања (посебних чињеница и закона): целовито објашњење једне групе појава које укључује у себе и систематичан опис појава и закона чијим деловањем оне настају и мењају се...“;¹⁴ 8) „У научној литератури термин 'теорија' има следећа три основна значења: 1. У најширем смислу речи, насупротив пракси,... свако мисаоно сазнање о некој врсти предмета. 2. У ужем смислу 'теорија' значи објашњење неке врсте појава, процеса, реалних и замишљених предмета, на основу научних принципа, закона или хипотеза... 3. Научна теорија у најужем смислу речи значи проверен хипотетички став закона или хипотезу примењену на читаву област или врсту појава...“¹⁵

Наведене разлике у одређењима теорије су, првенствено, последица разматрања различитих појмова. Термин теорија употребљен је за означавање појма теорија у општем смислу, али и за означавање појма теорија у ужем смислу (теорија науке и научна теорија).

Теорија, уопште, односи се на сва знања стечена мисаоно-сазнајном активношћу људи.¹⁶ При томе се знања о предметима и процесима односе на природу, људско друштво и људску психу. Теорија, уопште,

⁸ Р. Лукић, *Методологија права*, САНУ, Београд, 1977, стр. 18.

⁹ М. Филиповић, *Рјечник страних ријечи*, „Задружна штампа“, Загреб, 1988, стр. 352.

¹⁰ М. Хоркхајмер, *Традиционална и критичка теорија*, БИГЗ, 1976, стр. 39.

¹¹ Р. Радиновић, *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 108.

¹² В. Милић, *Социолошки метод*, „Нолит“, Београд, 1978, стр. 302.

¹³ Ђ. Шушњић, *Критика социолошке методе*, „Градина“, Ниш, 1973, стр. 115.

¹⁴ *Мала политичка енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1966, стр. 1231.

¹⁵ Б. Шешкић, *Основи методологије друштвених наука*, „Научна књига“, Београд, 1974, стр. 291–292.

¹⁶ Р. Шуљагић, *исто*, стр. 20–32.

обухвата и потпуна и непотпуна, научна и ненаучна („здраворазумска“, митска, искуствена итд.), истинита и неистинита знања. Она је резултат промишљања која карактеришу „... предметност, смисаоност, садржајност, одређеност и логичка повезаност“.¹⁷ Она не испуњава захтеве науке, те, према томе, није научно заснована. Теорија, уопште, је и мисаоно-сазнајна активност многих људи.¹⁸ Она се, првенствено, ослања на чулно сазнање људи (искуство) и понекад губи своју логичку повезаност. Стога је теорија, уопште, мисаоно сазнајна активност којом људи стичу знања о свету, као и знања која су записана и на други начин забележена и служе као ослонац за унапређење људске праксе.¹⁹

Теоријом, уопште, баве се стручњаци и научни радници.²⁰ Стручњаци се баве теоријом, првенствено, ради решавања одређених проблема практиковања у одређеној области људске делатности. Циљ такве активности је проналажење адекватног начина поступања за решавање конкретних проблема праксе. Теоријске одредбе се заснивају на искуственом сазнању, најчешће индивидуалног или ограниченогрупног карактера. При њиховом заснивању стручњаци користе и научна знања, али само ако потврђују њихова решења или ако до њих могу „лако“ да дођу. Уколико су, пак, научна знања у супротности с одговарајућим решењима стручњака, они их, најчешће, оспоравају. Теоријске одредбе стручњака често се директно уграђују у теорију као упутство за практиковање у одређеној области људске праксе, а резултат је доктринарни карактер теорија у ненаучним и недовољно научно заснованим областима човекове делатности. Такве теорије немају потребну систематичност и методичност извођења. Веома су зависне од специфичних услова уже средине и при свакој промени неког услова умногосте постају неактуелне, што условљава њихов привремени карактер. Научни радници, пак, развијају теорију помоћу методологије. Она подразумева ослањање на објективна искуствена сазнања, која се рационално-критички уобличавају и логички аргументују. Таква теорија је трајнија, систематичнија и ближа објашњењу суштине појава у одређеној области, и често се подводи под појам *теорија у ужем смислу*.

Теорија у ужем смислу, дакле, има научни карактер. Она је заснована на релативно објективнијем искуству. Рационална компо-

¹⁷ Исто, стр. 22.

¹⁸ Мисаоно-сазнајна активност којом се стичу теоријска знања тешко да се може одвојити од самог појма теорија. Та активност чини практичну компоненту сваке теорије. Она омогућава да се и теорија практикује. То потврђују и честе изјаве људи при поновном почетку школовања или бављења науком (уколико након основног стручног школовања или стицања научних звања нису радили на свом теоријском усавршавању): „нисам у форми за теорију“, „немам концентрацију“, „изашао сам из 'штоса' за књигу“, и слично. Мисаоно-сазнајна активност је креативна компонента теорије, а знања су продукт те компоненте. Стога је формално-логичко одвајање мисаоно-сазнајне активности од теорије и свођење теорије на крајњи продукт те активности својеврсна вулгаризација самог појма теорија.

¹⁹ Теорија уопште обухвата теорије: филозофије, уметности, морала, религије и науке (исто, стр. 23).

²⁰ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, „Војно дело“, бр. 1/1995, Београд, стр. 76.

нента људског деловања на њу много више утиче него на теорију уопште. Теорија у ужем смислу је знатно систематизованија од теорије уопште. Она је доказана и омогућава дубљи захват ка сазнању стварности. Теорија у ужем смислу је вишеструко условљена праксом, јер као посебна мисаоно-сазнајна активност почиње с уочавањем неког проблема у одређеном подручју стварности. Та теорија објашњава предмете и процесе, реалне и замишљене, на основу претходно формулисаних елемената своје структуре. При томе је важно да она обухвата знања у којима је потпуно и, за одређено историјско време и простор, објективно одражен део стварности. Тиме она, лишена догматичности, као основни квалитет, садржи дијалектичност. То јој омогућава развој и адекватно праћење промена у подручју стварности на коју се односи. Стога, у ужем смислу, теорија обухвата посебну мисаоно-сазнајну активност којом људи у оквиру науке стичу, бележе и чувају знања о одређеном подручју стварности, као и сва забележена и сачувана научна знања о одговарајућем делу те стварности.

Теорија у ужем смислу може бити у виду теорије науке и научне теорије. У оба случаја има непроцењив значај за даљи развитак људске праксе и самосазнавање и мењање појава стварности која окружује човека. Та два вида теорије у ужем смислу често се замењују и различито тумаче, због чега се намеће потреба за указивањем на њихову суштину.²¹

Свака наука у свету бави се одређеним подручјем стварности, покушавајући да објасни њене предмете и процесе и унапређујући људску праксу у њој. Различите науке налазе се на различитим степенима научне изграђености. При томе, њихове теорије нису изоловани делови, већ међусобно условљене и кохерентне целине које у дијалектичком јединству чине теоријску спознају објективне стварности. Стога дијалектичко јединство теорија свих конкретних наука чини општу теорију науке. Она обухвата посебну мисаоно-сазнајну активност којом се стичу, бележе и чувају научна знања у различитим областима предметне стварности, као и научна знања добијена таквом активношћу.

Општа теорија науке садржи бројне теорије конкретних наука, а у оквиру њих и теорије одговарајућих научних дисциплина. Оне се налазе у међусобном односу, најчешће као опште–посебно–појединачно, при чему општа теорија науке представља опште, теорија конкретне науке – посебно, а теорија конкретне научне дисциплине – појединачно. На основу наведеног, може се закључити да се под *теоријом неке конкретне науке* подразумева посебна мисаоно-сазнајна активност којом се стичу, бележе и чувају научна знања о предмету те науке, тј. о оном делу стварности који та наука истражује и сазнаје, као и методски коректно повезана, интегрисана и систематизована знања помоћу којих та наука описује, класификује, објашњава и предвиђа предмете и процесе у одређеном подручју стварности. Теорија неке конкретне науке садржи,

²¹ Р. Шуљагић, *исто*, стр. 24–32.

као један од елемената своје структуре, једну или више *научних теорија*. Научна теорија је опис, класификација и научно објашњење неког предмета или процеса обављеног на основу научних принципа, закона и хипотеза. Она је често заснована на детаљно разрађеном и провереном хипотетичком ставу научног закона или хипотезе која се односи на конкретне предмете или процесе у одређеном подручју стварности. Отуда је научна теорија, најчешће, нижег нивоа општости у односу на теорију науке (обично представља теорију неке научне дисциплине). Изузетак су научне теорије чији предмети захватају делове предмета више наука, група наука или њихових научних дисциплина. Научна теорија је један од најважнијих елемената теорије науке. Она омогућава ослонац осталим елементима теорије науке тиме што обезбеђује сталну проверу њихове истинитости, актуелности и кохерентности. Истовремено, у међусобном односу са тим елементима, научна теорија може проверити истинитост, актуелност и кохерентност сопствених ставова и елемената. Тиме се она непрекидно развија и усавршава, сазнавајући појединачне или групне предмете или процесе у делу подручја стварности које истражује и сазнаје одређена наука, односно научна дисциплина.

На основу општих разматрања појма теорија може се закључити да је *теорија, истовремено, и мисаоно-сазнајна активност којом се долази до одређених знања о одговарајућем подручју стварности и сама знања о предметима или процесима у тој стварности, као крајњи резултат такве активности*. Појам *теорија* може се схватити на различитим нивоима општости. Једна од могућности је и њено схватање као тзв. теорије у ширем смислу (уопште) и теорије у ужем смислу. Теорија уопште односи се на сваку мисаоно-сазнајну активност и свако знање којим покушава да се спозна одговарајуће подручје стварности. Она обухвата и ненаучна и научна знања. За разлику од ње, теорија у ужем смислу има научни карактер. Може се разматрати у виду теорије науке и научне теорије. Она има много већи степен систематизованости, објективности и критичког приступа. У основи, изграђује се уз поштовање строго дефинисаних и егзактних принципа методологије науке. На основу општих одређења теорије могућ је и покушај сагледавања одређења појма теорија тактике.

Одређење појма теорија тактике

Теорија тактике зачета је и развијана као један од значајних елемената тактике. Током историјског развоја пратила је развој вештине практиковања у тој области, уз извесно заостајање, проузроковано оријентацијом теоретичара тактике на прошле бојеве, а не на оне који ће се десити у блиској будућности. Зато је теорија тактике готово у сваком новом боју показивала извесне недостатке.

Током историјског развоја тактике теорија тактике се развијала у оквиру теорије ратне вештине. При томе се у различитим периодима њен обим мењао према обиму теорије ратне вештине. Но, несумњиво

је да је у највећем делу свог развоја имала већи обим него остали делови теорије ратне вештине. Теорија тактике је непосредно везана за праксу извођења борбених дејстава. Током развоја, прошла је кроз неколико периода. Прво, у самом зачетку, теорија тактике се односила на просто описивање догађаја из праксе људи у боју (У Ци, Сун Цу, Енеја, Херодот, Тукидид, Ксенофонт, Полибије, Аријан итд.). Поједини делови теорије тактике били су распарчани и замагљени у војноисторијским списима историчара тога доба. Касније су, на основу тих описа, чињена одређена уопштавања, а резултат су закључци у облику доктринарних одредаба (Елијан-тактичар, Вегеције, Макијавели, Лав VI Мудри итд.). Ти закључци су били дескриптивни: описивано је „како“ треба деловати у појединим ситуацијама, али није било одговора на питање зашто баш тако треба радити. Због тога је и теорија тактике, уместо експликативног, имала искључиво дескриптивно-нормативни карактер.

Нагомилавањем чињеница и повећањем броја људи који се баве војнотеоријском делатношћу створени су повољни услови у области тактике за квалитативан напредак теорије тактике и њен зачетак у научном смислу. Проблеми у домену теорије тактике почели су да се проучавају у оквиру одређених теоријских система, уз примену научних метода. Тако су се јавила два различита приступа у облику теоријских система „идеалиста“ (Клаузевиц) и „доктринара“ (Жомини). Мада многи војни теоретичари проглашавају те теоријске системе противуречним, они су, у ствари, комплементарни.²² У основи, нису негирали постојање извесних закономерности у боју, нити постојање елемената стихижности, случајности и човековог свесног деловања.

Последњи период развоја теорије тактике карактерише даља афирмација научног схватања и разматрања проблема зачетих у претходном периоду. Све више теоретичара тактике примењује методолошку процедуру и уопштена искуства већег броја људи,²³ потенцирајући научни приступ проблемима тактике и, истовремено, захватајући део проблема везаних за конституисање тактике у научном смислу. Теорија тактике, у складу с таквом оријентацијом, све више продукује ваљана упутства за практичну делатност у будућем боју.²⁴ Поред тога, она свој сазнајни

²² Видети научно саопштење резултата истраживања „Теоријска изграђеност тактике“, стр. 80–84.

²³ Реч је о tzv. објективном искуству. Оно је добијано, најчешће, научним истраживањем проблема тактике, у којем се, на основу искустава већег броја људи, применом одговарајућих научних метода, обављају одређена уопштавања и изводе закључци интерсубјективног карактера (о објективном искуству видети опширније: Д. Вишњић, *Скица за појам „искуства из оружане борбе“*, „Нови гласник“, бр. 2/1993, Београд, стр. 9–13).

²⁴ Рационалност употребе сложених борбених система и динамика извођења савремених борбених дејстава намећу захтев за научним заснивањем доктринарних одредаба у моделованим ситуацијама (најчешће коришћењем симулационих модела) пре самог извођења борбених дејстава. Експерименти о начинима употребе борбених средстава и јединица у реалном рату, односно оружаном борби, чине прошлост. Тако, на пример, доктринарне одредбе тактике о тактичким поступцима с ваздухопловним противбродским ракетама (AGM-65F, „Sea Skua“, „Marte“, „Kormoran“, „Exocet“, „Harpoon“, „Penguin“ итд. – С. Миљановић, *Борбена употреба ваздухопловних противбродских ракета*, „Нови

домен употпуњава теоријским знањима о тактичким борбеним дејствима, као процесима, и боју, као појави.

Свако одређење неке области заснива се на њеним општим карактеристикама, које су релативно поуздане и које служе као шири оквир за разматрање одређеног појма. Одређење теорије тактике заснива се на општим одредбама појма *теорија* и квалитативном напретку теорије тактике кроз историју. При томе се узима у обзир различито схватање теорије тактике у појединим земљама и непостојање универзално прихваћене дефиниције тактике.²⁵

Теорија тактике за објект свог проучавања има бој, као један од облика оружане борбе.²⁶ Пошто је усмерена на проучавање појединачног облика оружане борбе, она је део теорије ратне вештине. У мери научне изграђености теорије ратне вештине и саме теорије тактике, она претендује ка научној теорији, што најбоље потврђује историјски развој тактике.

Несумњиво је да је теорија тактике развијена у стручном смислу и да омогућује практиковање тактике као вештине. Савремена теорија тактике резултат је научних и стручних приступа у решавању многих проблема у домену боја. При томе се она јавља и у облику забележених и сачуваних знања, о тактичким борбеним дејствима и боју, у разним стручним и научним документима. Та знања су ослонац новим сазнањима и иницирају проширење проблема у тој области. Поред наведених знања, теорија тактике обухвата и мисаоно-сазнајну активност којом се дошло до тих знања. Та активност омогућује спој чулно-сазнајне и рационално-сазнајне човекове компоненте у домену боја. Она је усмерена ка спознаји јасно одређене друштвене појаве стварности. На основу тога, може се извести и одређење теорије тактике. Дакле, под *теоријом тактике се подразумева мисаоно-сазнајна активност људи којом они стичу, бележе и чувају одговарајућа знања о тактичким борбеним дејствима у боју и о боју, као појму, као и забележена и сачувана знања на основу којих се чине покушаји да се спозна бој, као друштвена појава и део стварности*, и усмери практична активност људи у њему.

О пракси тактике

Пракса тактике је конвенционално релативно јасан појам, но ради потпуног сагледавања његовог обима и садржаја треба објаснити његову

гласник“, бр. 2/1997, Београд, стр. 105–111) инваријанта су решења, за која постоји шире научно-теоријско објашњење, односно аргументација. Садржај тог теоријског објашњења јесу научно засновани елементи структуре теорије тактике. Изведене доктринарне одредбе тактике су само продукт такве теорије тактике. Оне нису елементи научне теорије, али су на њој засноване.

²⁵ Теорија тактике, као и сама тактика, различито се схвата у појединим земљама. Западноевропске државе и САД, претежно, под тактиком подразумевају вештину практиковања, а њену теорију свде на доктринарну теорију, оспоравајући јој научну перспективу. Русија и део источноевропских држава тумаче их у научном смислу. Поједини теоретичари у разним земљама сматрају да је тактика, са својом теоријом, у фази научног конституисања.

²⁶ Аргументација за тај став детаљно је изведена у научном саопштењу резултата истраживања „Теоријска изграђеност тактике“, стр. 107–118.

суштину. То се може учинити применом сличног методолошког поступка као и у случају теорије тактике.

Уопште о пракси

Појам *пракса*²⁷ је грчког порекла (*praxis*) и означава делатност, стваралаштво, производњу, радњу или чин. У филозофској и методолошкој литератури, речницима и енциклопедијама постоје различита одређења тог појма, Карактеристична су следећа: 1) „Људска пракса, у својим разноврсним облицима чини главни непосредни предмет, главни садржај и главни циљ, као и основни критеријум смисаоности, истинитости и вредности целокупног људског сазнања... пракса није (1) нити некаква чисто чулна делатност, (2) нити некаква чисто духовна активност, (3) нити чисто прагматична делатност, то јест просто корисна делатност... Материјалистички појам праксе... разуме целокупну људску материјалну делатност, укључујући и праксу друштвено-историјске делатности, заједно са техником, са индустријом и привредом свих грана, са борбом класа, закључно са свим врстама и облицима људског друштвеног и личног рада у области људске друштвене и природне делатности... две битне одлике дијалектичко-материјалистичког схватања праксе, и то: (1) њену објективну материјалну основу, то јест праксу у смислу чулне материјалне делатности људске и (2) њену активну делотворну страну... Према идеалистичким схватањима, пракса је мисаоно конституисање предмета... Према метафизичком контемплативном схватању, пракса је пасивно посматрање материјалне стварности... пракса садржи у себи и теоријско мишљење“;²⁸ 2) „Пракса је она делатност човека којом он остварује оптималне могућности свог бића... делатност самореализације човека... Пракса је објективирање специфичних индивидуалних потенцијалних способности и моћи. У процесу праксе човек потврђује своју личност и доживљава самог себе као субјекат који је у стању да преображава своју околину, да у њу уноси нове елементе који нису ништа друго до опредељени израз његовог мишљења, имагинације, чулности, емоције“;²⁹ 3) „Пракса (грч. *praktikos* – делатност) је основни облик односа човека и објективне стварности. То је људска делатност усмерена ка мењању објективне стварности ради стварања вредности, тј. предмета којим се могу задовољити људске потребе...“³⁰ 4) „... пракса се испољава као активна производно-стваралачка, чулно-материјална, свесна и целисходна људска друштвена активност која представља једину непосредну везу човека са објективном стварношћу...“;³¹ 5) „У свакодневном комуницирању

²⁷ Праксу, као категоријални појам, тешко је дефинисати а да се не уђе у могуће логичке грешке циркуларног типа (М. Марковић, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 229).

²⁸ Б. Шеших, *исто*, стр. 195–197.

²⁹ М. Марковић, *исто*, стр. 330.

³⁰ *Мала политичка енциклопедија*, стр. 913.

³¹ Р. Шуљагић, *Теорија ратне вештине...*, исто, стр. 16.

под појмом праксе подразумева се непосредно стваралачка делатност човека, примена искуства, спровођење у дело оног што је теоријски постављено и доказано“;³² б) „Процес из којег настају симболичка свест и особине човека које га чине доминантним бићем у природи назива се пракса“.³³ Наведена одређења садрже основе за извођење битних својстава појма праксе.³⁴

Пракса је комплекс различитих људских делатности. Она се односи како на рационално-чулну компоненту, тако и на материјалну компоненту те делатности. Усмерена је ка објективној стварности („свету по себи“), која, у основи, није довољно сазната, нити прилагођена човековим потребама. Човек својом практичном делатношћу сазнаје ту стварност и прилагођава је својим потребама, тј. он је мења. При томе, не делује само инстинктом већ и рационално-чулном компонентом, тежећи к откривању знања о структури, функцијама и генези објекта стварности, као и општим тенденцијама његовог мењања. На основу тога, човек пројектује циљеве у будућности, проналазећи најадекватнија средства за њихово остваривање. Стога пракса обухвата и мисаоно-сазнајну компоненту људи. У процесу сазнавања стварности човек реализује своје могућности и изграђује своје способности, чиме се афирмише као генеричко биће. Осим тога, пракса је и облик односа човека и објективне стварности. У том односу ствара се човекова стваралачка свест. Пракса карактерише само људску врсту, јер једино она може свесно да мења објективну стварност која је окружује. Стога она има и креативно-естетски карактер.³⁵

Као универзална категорија, пракса је резултанта мноштва конкретних делатности људи у разним сегментима стварности. Због тога се може разматрати као пракса уопште или као посебан вид праксе у некој сфери стварности. Сваки посебан вид праксе је конкретизација свих општих карактеристика праксе у конкретним условима.

Пракса је историјска категорија и чини кумулативну резултанту искустава, вештина, навика и метода сазнавања стварности у целокупној историји људског стваралаштва у материјалној и нематеријалној сфери. У сваком историјском периоду пракса има посебан вид, сагласан с конкретним друштвеноисторијским условима. Због тога се посебни видови праксе не могу само разматрати према критеријуму природе делатности већ и у оквиру исте делатности у различитим историјским периодима. Проучавање генезе одређене практичне делатности је нужан предуслов за потпуније сазнање објекта стварности на коју се она односи.

Као непосредно чулно искуство које човек доживљава у процесу њеног остварења,³⁶ пракса садржи: 1) свест о циљу делатности; 2)

³² М. Тешић, *Основи учења о науци*, ЦВВШ ОС, Београд, 1991, стр. 40.

³³ Р. Нинић, *исто*, стр. 77.

³⁴ Поред наведених одређења значајно је узети у обзир и следећа разматрања: Д. Вишњић, *исто*, стр. 10–11, и Р. Шуљагић, *исто*, стр. 39–40.

³⁵ М. Марковић, *исто*, стр. 330–332.

³⁶ *Исто*, стр. 234.

свест о врсти операција које треба да се изведу ради остварења постављеног циља; 3) непосредни доживљај напора који се улаже и отпора који се савлађује у процесу остварења циља, и 4) стално поређење резултата са постављеним циљем и додатно усмеравање праксе ка њиховом усмерењу.

Пракса се испољава као материјална и психичка делатност. Материјални облици праксе одређени су у времену и простору и имају своју физичку страну. Они се односе на физички рад и активно учествовање у разним формама друштвеног живота. Облици психичке делатности нису просторно-временски одређени. Обухватају: опажање, тумачење опажаја, представа и емоција, избор циљева, мисаоне операције итд. Облици праксе могу да се издиференцирају и према другим критеријумима.³⁷ Сва наведена одређења појма *пракса* реална су основа за конкретизацију тог појма у области тактике.

Одређење појма пракса тактике

Тактика обухвата и испољавање практичних делатности људи у боју у вези с питањима организације тактичких јединица, борбеног поретка и тактичких поступака. При томе, карактеристична је супротстављеност делатности сваке стране у оквиру боја. У погледу *организације тактичких јединица*, односи се на мисаоно-сазнајну активност којом се рационално решавају организациони проблеми и на чулно-материјално деловање, којим се замишљена организациона решења реализују у стварности. При томе, организациони проблеми тактике јесу адекватна организација и употреба родова у тактичким јединицама; адекватно коришћење борбених средстава и њихово усаглашавање са борбеним поретком и тактичким поступцима јединица; оптимална организација и реализација система обуке тактичких јединица, и најпогоднија организација и реализација система руковођења тактичким јединицама. У вези с *борбеним поретком*, пракса тактике се односи на мисаоно-сазнајну активност којом се осмишљавају одговарајући модалитети поретка тактичких јединица, као и на чулно-материјалну делатност њиховог конкретног формирања. При томе се рационално и конкретно формирање борбеног поретка усаглашава с наведеном делатношћу људи у домену елемената организације тактичких јединица и са осмишљавањем и остваривањем адекватних тактичких поступака. Управо осмишљавање и реализација *тактичких поступака*, према обиму, највећи су и структурно најсложенији део праксе тактике, међусобно условљен практичном делатношћу људи у домену организационих елемената тактике и борбеног поретка.

Мисаоно-сазнајна и чулно-материјална делатност у домену тактике карактеристичне су за припаднике тактичких јединица, реално или потенцијално супротстављених у боју. Те делатности ти субјекти испољавају, претежно, у оквиру тактичких борбених дејстава. У њима они

³⁷ Исто, стр. 236.

реализују своје способности и афирмишу се као генеричка бића и свесни субјекти. Практична активност субјеката у боју је управо због те свесне компоненте оригинална, прилагођена конкретним условима у оквиру боја као реалне, или као могуће појаве. Због тога је пракса тактике сврсисходна и вредносна делатност.

Практична активност људи у оквиру боја јесте облик њиховог субјективног односа према објективној друштвеној стварности. У том односу субјекти покушавају да пронађу најадекватније модусе понашања у оквиру боја. Као битан предуслов проналажења тих модуса јавља се потреба сазнавања боја као објективне друштвене појаве, па је значајан део праксе тактике усмерен ка том проблему, што је још један аргумент у прилог ставу да се и теорија мора практиковати, односно да је мисаоно-сазнајна компонента теорије њен „практични“ чинилац, тј. њена веза са праксом. На основу сазнавања боја као објективне појаве људи ће се рационалније у њему понашати.

У односу на комплекс различитих делатности људи у боју пракса тактике има општи карактер. Те делатности се, условно, могу груписати према наведеним елементима тактике. При томе, свака практична активност у оквиру појединог елемента чини посебан, односно појединачан вид праксе људи у боју.

Пракса тактике има историјски карактер. Историја тактике указује, према времену и садржају, на широко поље те људске делатности. Вековном практичном активношћу људи у области тактике стално је изграђиван дијалектички модел њене праксе, као резултанта искустава, вештина и навика људи у боју и метода сазнавања његове стварности. Конкретни облици дијалектичког модела праксе тактике одговарали су конкретним друштвеноисторијским условима одговарајућег периода.

У дијалектичком јединству материјалне и психичке компоненте испољава се пракса тактике. Материјална компонента праксе тактике усмерена је ка физичкој делатности људи у реалним тактичким борбеним дејствима ради непосредног остварења постављених циљева. Односи се на конкретну делатност реализације осмишљених решења појединих проблема. Та решења су, најчешће, материјално видљива. Психичка компонента праксе тактике обухвата, претежно, опажање, тумачење опажања и представа и мисаоне операције којима покушава да се осмисли материјална компонента и сазна стварност боја. На основу наведених карактеристика праксе тактике може се дати одређење праксе тактике (шема 1).

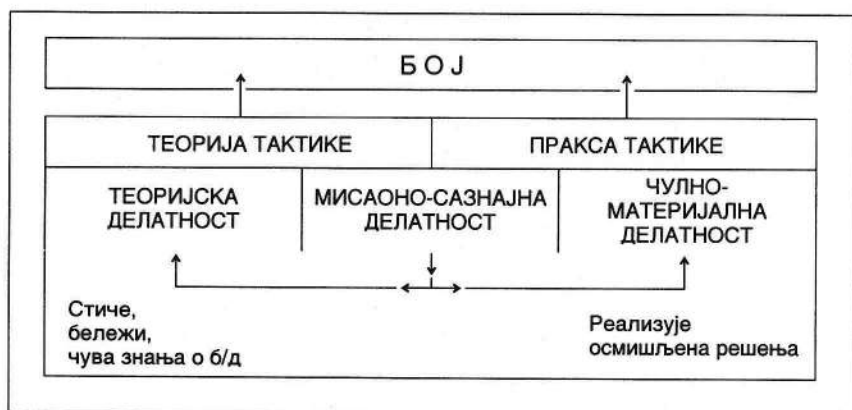
Дакле, пракса тактике је сврсисходна вредносна мисаоно-чулно-сазнајна и чулно-материјална делатност људи у сфери боја. Она је усмерена ка: 1) осмишљавању адекватних решења проблема у домену организације тактичких јединица, борбеног поретка и тактичких поступака; 2) конкретној реализацији тих решења, и 3) сазнавању предмета и процеса у домену боја.

Одређење праксе тактике

Међусобни однос теорије и праксе тактике

Теорија и пракса тактике нису толико строго разграничени појмови да се може сматрати да се међусобно искључују. Практика тактике је рационална и претпоставља многе делатности из домена теорије, везане за мисаоно-чулно-сазнајну компоненту. Преко те компоненте се остварује њихова директна веза. Према томе, и теорија тактике обухвата мисаоно-сазнајну активност којом се стичу, бележе и чувају знања о тактичким борбеним дејствима у оквиру боја и о боју као појму. Због тога пракса и теорија тактике имају сличну компоненту – мисаоно-сазнајну делатност човека у боју. Основно по чему се та компонента разликује у теорији и пракси тактике јесте њена основна оријентација. У теорији је она првенствено усмерена ка стицању знања у области тактике, а у пракси је усмерена ка конкретној реализацији осмишљених решења проблема по елементима тактике (шема 2.). У пракси тактике, за разлику од теорије, јављају се предмети и процеси у боју „по себи“ много комплекснији, ирационалнији и необјашњени у односу на релативно једноставне теоријске проблеме дијалектичког модела боја „за себе“. Наиме, наилази се на много разноврсније тешкоће, на које човек не може значајније да утиче. У теоријској сфери, пак, он обавља селекцију проблема којима наслућује решења.

Оријентација мисаоно-сазнајне компоненте у теорији и пракси тактике

Уколико се генетички посматра однос теорије и праксе тактике, може се уочити: *прво*, у самом зачетку и највећем делу свог историјског развоја пракса тактике је претходила теоријској делатности (теорија тактике се, све до 19. века, искључиво заснивала на искуствима из прошлих бојева; штавише, од 19. века она има, претежно, сличан однос), и *друго*, радовима Клаузевица, Жоминија и њихових савременика, а посебно теоретичара последњих деценија, отпочет је научни приступ проблемима у боју. У оквиру тога, теорија се у вези с појединим питањима прогностички односи према будућој стварности, а самим тим и претходи будућој пракси. Стога је у највећем делу историјског развоја пракса тактике претходила њеној теорији. Зависно од научне изграђености елемената структуре теорије тактике, она ће, у блиској будућности, све чешће претходити пракси и тиме остварити свој прогностички карактер.

Теорија тактике је отворен и развојан систем (шема 3). Она се увек усклађује са праксом у прошлом, садашњем или пројектованом – будућем облику. Развој борбених средстава и других елемената тактике условљава значајне промене теорије тактике. При томе, она трпи својеврсну проверу своје адекватности кроз остварење будуће праксе. Као дијалектички модел будуће стварности, теорија тактике усмерава будућу праксу у оквиру боја. Уколико се поједини елементи њене структуре покажу као неадекватни, она ће их променити. У таквом међусобном односу развија се и тактика као научна област.

Интеракција теорије и праксе тактике може да се разложи на четири могућа аспекта:³⁸ а) примарност праксе тактике и условљеност теорије праксом; б) релативна самосталност и независност теорије тактике у односу на праксу; с) рефлексивност теорије тактике ка

³⁸ На основу разматрања односа теорије и праксе ратне вештине (Р. Шуљагић, *Теорија ратне вештине...*, исто, стр. 98–110).

Модел међусобног утицаја теорије и праксе тактике

пракси, и d) пракса тактике као критеријум истинитости теорије тактике.

a) Чињеница је да је пракса тактике у највећем делу историјског развоја тактике претходила теорији тактике. Мисаоно-сазнајна делатност у теорији условљена је мисаоно-сазнајном компонентом праксе.³⁹ Идеја конкретних решења појединих проблема тактике најчешће је у вези с искуственим уочавањем суштине проблема у конкретној појави. Такав однос резултат је потребе за прогностичким прилазом проблемима праксе ради обезбеђивања што мањег утrophка снага, а што већег степена остварености циљева у борбеним дејствима. Практика тактике је била, и остала, најдиректнији извор сазнања, што је проузроковало низак степен заинтересованости људи за бављење њеном теоријом. Примарности праксе погодује и чињеница да је она директно везана за конкретну друштвену појаву боја „по себи“. Свака реализована будућа пракса омогућава новој теорији да модификује (измени) превазиђене елементе претходне теорије.

Пракса тактике условљава њену теорију преко захтева за теоријским сазнавањем суштине предмета и процеса у боју. Уколико теорија

³⁹ Најзначајнији извор теоријских проблема тактике јесте управо њена пракса. Тако су, на пример, практични проблеми логистичке подршке (транспортни проблем, проблем распоређивања, проблем складиштења, проблем вишекритеријумског одлучивања итд.) у првој половини 20. века покренули теоријски развој и примену квантитативних научних метода у операционим истраживањима. Применом тих научних метода савремена теорија тактике изграђује поједине елементе своје научне теорије, усмерене, пре свега, на квантитативна својства појединих предмета и процеса у домену боја. Истовремено су ти елементи научне теорије тактике подршка за аргументацију и изграђивање квалитативних, знатно сложенијих елемената теорије тактике.

тактике не може да одговори том захтеву, постаје отуђена од реалне стварности боја, на коју је усмерена због свог примењеног карактера. Дакле, теорија тактике је преко праксе повезана с објективном стварношћу боја. Практична искуства, прво субјективна, а потом и интерсубјективна, омогућавају уопштавање елемената теорије тактике, знатно вернијих суштини предмета и процеса на које се односе, и изграђивање прогностичког дијалектичког модела боја.⁴⁰

Насупрот наведеном, погрешно је тумачити искључиво једнострану условљеност теорије праксом тактике. Теорија тактике у повратном смеру допуњује тај однос. Природа савременог боја захтева теоријски заснована практична решења која теже оптималности у конкретним условима, што би се тешко остварило без теоријске заснованости и уколико не би одговарала стварној суштини предмета и процеса у боју. Зато узајамна условљеност теорије и праксе тактике указује на њихово развојно јединство. Њихов међусобни однос није једноставан. У основи, може се назрети да је научно заснована пракса тактике примарнија у односу на потребу сазнавања суштине стварности боја, али се, истовремено, она не може квалитативно развијати без ваљане теорије. На основу тога се јавља и уверење о релативној самосталности и независности теорије тактике.

б) Релативна самосталност и независност теорије од праксе тактике последица је релативне диференцираности мисаоно-сазнајне делатности у теорији и пракси тактике. У покушају сазнавања суштине предмета и процеса у оквиру боја, мисаоно-сазнајна делатност се удаљава од свакодневне мирнодопске и вежбовне праксе тактике. Теоријско-сазнајна делатност, усмерена ка постављању научних хипотеза, релативно се дистанцира од реалне праксе и услед свог прогностичког карактера и непостојања емпиријских доказа због недостатка реалног боја. Истовремено, део хипотеза је теоријског карактера и усмерен је на научно утемељење појединих конституената тактике као научне области, односно на појмовно-теоријско одређење суштине боја. Општији карактер теоријских одредаба узрокује њихову универзалнију примену и већу плодност, а тиме и прагматичност, и обратно.

Проблеми релативне самосталности и независности теорије тактике посебно се испољавају у односу на научну теорију тактике. Као хипотетичка теорија, она се, претежно, односи на будућу стварност боја, те усмерава праксу тактике. До тренутка практичне провере истинитости хипотетичких елемената научне теорије тактике они су одвојени од праксе, осим у модификованим мирнодопско-моделним условима.⁴¹

⁴⁰ О општем дијалектичком истраживачком моделу боја видети опширније у научном саопштењу резултата истраживања „Теоријска изграђеност тактике“, стр. 162–164.

⁴¹ Савремена тактика тежи да елементе своје теорије истражује и проверава прво на моделима (посебно симулационим). Тако се, на пример, у оружаним снагама САД планира улагање средстава у „Здружену С⁴Г² лабораторију битке“. У њој би се истраживала нова борбена средства и, уопште, научно-техничка достигнућа у моделованим условима и изграђивали елементи теорије тактике, на којима би се заснивале доктринарне одредбе за употребу тих средстава.

Уз то и доказивање (понекад једино могуће) појединих елемената искључиво теоријско-рационалним доказима (зависно од природе проблема) доприноси самосталности теорије тактике. Али, ту постоји опасност и од отуђења теорије тактике. Но, несумњиво је да је и теорија тактике један од важних извора проблема истраживања у области боја.

Ради дубљег и објективнијег сазнавања суштине предмета и процеса у оквиру боја теорија тактике се мора „привремено“ удаљити од праксе. Теоретичари у таквом односу рашчлањују предмете и процесе у боју на њихове елементарне чиниоце, уочавајући њихове непосредне везе и односе, јер једино тако могу да открију закономерности и основне ставове везане за суштину објекта стварности који истражују. По доласку до адекватних научних знања, теорија тактике почиње рефлексивно да се односи ка својој пракси. С друге стране, теорија се не сме много удаљити од праксе зато што постоји могућност веће грешке – нарочито у прогностичким елементима. Што је теорија удаљенија од праксе већа је могућност настајања грешке и, у случају настанка, њен интензитет.

с) Рефлексивност теорије тактике према пракси тежишно се односи на почетно пројектовање њене будуће форме и садржаја. Теорија тактике покушава, између осталог, да посредно објасни сопствени развој и, у том домену, еволуцију појаве боја.⁴² Како је реч о примењеној теорији, та знања се користе за пројекцију будућег модела стварности боја (дијалектички истраживачки модел боја) и, на тој основи, за предвиђање практичне делатности у њему, тј. доктринарних одредаба тактике. Тако оријентисана, теорија тактике иницира и сазнајно поткрепљује мисаоно-чулну делатност људи у пракси, усмерену на решавање конкретних проблема људи у стварности боја. Истовремено, она обезбеђује интерсубјективно разумевање проблема из праксе и долазак до тзв. објективног искуства јер је јединствен почетни систем знања и мишљења. Тај систем се, као општи оквир, мора стваралачки применити у пракси. Поређењем личних – појединачних искустава са теоријом

Такође, планира се модификација комерцијалних видео игара за увежбавање команданата у доношењу одлука у тешким ситуацијама (обука, као елемент тактике). Осим тога, познате су: симулације борбених дејстава ради добијања прогнозе о утрощима муниције, горива и других средстава; симулације противоклопних дејстава ради добијања прогноза о настајању борбених оштећења средстава за конкретне услове; симулације контрабатирања применом Динеровог модела ради прогнозирања ефеката дејстава и утрошка муниције за артиљеријску подршку; симулациони модел за испитивање временских могућности ловачке авијације у зони слободног лова, и други (Р. Максић, *Подударни модели и пракса*, „Војска“ од 28. марта 1996, НИУ „Војска“ и С. Миљановић, *Лабораторија за битке*, „Војска“ од 22. августа 1996).

⁴² Таква оријентација обезбеђује генетички приступ конкретним елементима тактике кроз историју. При томе, то нису хронолошко-историјска разматрања, у садашње време веома популарна, већ анализе усмерене на сагледавање развоја конкретних садржаја у тактици, односно еволуције конкретних предмета и процеса у боју. Тиме се стварају теоријске претпоставке за уопштавање елемената структуре научне теорије тактике на вишим нивоима општости (пре свега, закономерности), уз сагледавање тенденција развоја сваког елемента, као и односа које они међусобно творе.

постиже се објективизација сагледавања конкретне ситуације у пракси. Теорија тактике својом рефлексивношћу повезује и захтеве за научним приступом према проблемима из те области. Она значајно утиче и на целокупну научноистраживачку праксу тактике. Сви наведени аспекти су и вид својеврсне саморефлексије теорије тактике, пошто мисаоно-сазнајна компонента праксе има у тим аспектима свој скривени повратни утицај на елементе теорије тактике и на саму теорију тактике.

Теорија тактике се рефлексивно односи и на доктрину тактике (као део теорије тактике у ширем смислу, најнепосредније усмерен на праксу), тј. на упутство за будуће деловање. При томе, рефлексивност теорије тактике одређује само почетно будуће деловање. Редукцијом комплексне стварности боја (њеним моделовањем), али и у свом општем приступу, теорија тактике прихвата постојање случајности и спонтано конкретно дешавање у вези с предметима и процесима у боју. Конкретни услови боја, већ у првом додиру с пројектованим поступцима, показале адекватност доктрине, односно иницираће модификацију практичног деловања. Научно заснивање теорије тактике обезбедиће све већу адекватност доктринарних поступака.

Својом рефлексивношћу теорија тактике поставља захтеве пракси да реконструише своје актуелно стање. Она иницира иновирање праксе тактике у хуманом научно-сазнајном поступку, без изазивања стварне појаве боја. Тиме се омогућује стицање нових знања о боју и индиректан однос са могућом стварношћу. У припреми за будућу практичну делатност остварују се и посредна провера и утврђивање истинитости теоријских одредаба тактике.

d) Пракса тактике, као критеријум истинитости теорије, логична је последица њиховог развојног јединства и међусобног односа. Теоријска знања тактике, као примењене области, имају искуствену основу. Уколико су и научно заснована, она објашњавају и сва могућа искуства у непосредној будућој пракси. Та искуства здраворазумска знања не могу да објасне.

Теоријска знања из тактике су релативно истинита у двоструком смислу. Теорија тактике, с једне стране, садржи знања која су на достигнутом нивоу друштвено-историјског развоја релативно адекватна појава боја, као и предметима и процесима у њему, према тренутној сазнајној освешћености људи. То одређење је условљено чињеницом да је тактика интердисциплинарна област, те достигнути сазнајни ниво у многим областима условљава и ширину и дубину научног сазнања о боју. С друге стране, теорија тактике има, или ће барем имати, хипотетичке елементе усмерене ка будућој пракси. Њихова потпуна истинитост се може потврдити тек у будућој пракси људи у боју. Стога се провера истинитости одредаба теорије тактике може утврдити на основу провере њихове војнодруштвене комуникабилности, теоријских доказа и практичне провере одредаба на вежбама и у реалној пракси. Немогућност провере у стварним условима је велики недостатак за

потпуно утврђивање истинитости знања у области тактике, али, истовремено, доприноси хуманизму.

Пракса тактике кроз проверу истинитости њених теоријских знања усмерава теорију тактике на нове проблеме предмета и процеса у свом домену; њима она проширује сазнања о појави и контролише њен развој. Кроз додир човека са стварношћу боја присиљава субјект на проверу теоријских знања о будућој стварности до којих је дошао теоријско-логичким путем. Неки елементи теоријских знања, као својеврсне парадигме будућег боја, најчешће, одступају од стварне праксе. У процесу провере теорије, пракса најтачније и најнепосредније указује на та одступања. При томе, у обзир се узимају опасност са којом је човек у пракси тактике суочен и вероватноћа недовољног сазнавања резултата провере теоријских знања. Истовремено, опасност са којом се човек сусреће у стварној пракси боја може проузроковати и неадекватну примену методолошког поступка провере.

Методологија ратне вештине пружа тактици различите методе и технике којима се могу проверавати њена теоријска знања и без провере у условима реалног боја. Висок степен опасности провере у стварним условима намеће реалну потребу за проверавањем теоријских знања о стварности боја, кад год је то могуће, изван тих услова. С обзиром на хуманизам људи, прихватљивија је релативно истинита, али у стварној пракси непроверена теорија тактике, него у стварној пракси проверена теорија по цену људских губитака. У том смислу се изграђује и етичка флексибилност тактике. Она користи све могућности провере својих теоријских знања изван праксе, уз поштовање основних методолошких захтева те провере. Упоредо с процесом изградње теорије, тактика изграђује и нове модалитете провере својих знања изван стварне праксе.

Услови провере истинитости знања су веома хетерогени. Теоријски услови, на наведени начин, садрже праксу као критеријум истинитости. Истовремено, пракса садржи и примењена теоријска знања у облику формулисаних решења одговарајућих проблема. Зато у тактици не постоје ни чисто теоријски, ни практични услови провере истинитости теорије тактике. Постоје различите комбинације тих услова, зависно од конкретног случаја.

Да би се избегла провера теоријских знања у стварној пракси, за њихову проверу тактика може да постави два теоријска услова. Први услов се односи на постојање војнодруштвене комуникабилности и компатибилности с претходно провереним елементима научне теорије тактике, што намеће потребу заснивања адекватног теоријског система тактике, који може бити ослонац новим знањима у тој области. Како су се и елементи постојећег теоријског система проверавали, или је, барем, узимана у обзир прошла пракса, то прошла пракса тактике кумулативно утиче на усвајање нових теоријских знања. Други услов се односи на стриктно поштовање логичких принципа при извођењу нових знања из претходних знања. При томе, нова знања не смеју да противу-рече базичним научно потврђеним и истинитим знањима дотадашње

теорије тактике или основним логичким принципима. Како се та знања и конкретна примена логичких принципа односе на праксу тактике, то и на тај услов доминантно утиче пракса. Научно коректним испуњавањем тих услова теорија тактике би могла релативно истинито да одражава будућу стварност предмета и процеса у боју. У том смислу она би могла да буде научно-теоријска подлога за формирање адекватних доктринарних одредаба тактике. Научно засноване доктринарне одредбе тактике један су од основних циљева и крајњих последица те примењене области.

*
* *

Из претходних разматрања се могу извести закључци о садржају појмова *теорија*, *теорија тактике*, односно *пракса* и *пракса тактике*, као и о суштини њихових међусобних релација.

Теорија је, истовремено, и мисаоно-сазнајна активност којом се стичу одређена знања о одговарајућем подручју стварности и сама знања о предметима и процесима у тој стварности као крајњи резултат такве активности. Појам теорија обухвата различите нивое општости. Она се може тумачити као теорија уопште или теорија у ужем смислу. Теорија уопште обухвата сваку мисаоно-сазнајну активност и свако знање којим покушава да се спозна одговарајуће подручје стварности. Она обухвата и ненаучна и научна знања. За разлику од ње, теорија у ужем смислу има научни карактер: јавља се у облику теорије науке или научне теорије. Она има много већи степен систематичности, објективности и критичности. Изграђује се уз поштовање одређених методолошких принципа науке.

Под теоријом тактике подразумева се мисаоно-сазнајна активност којом се стичу, бележе и чувају одговарајућа знања о тактичким борбеним дејствима у оквиру боја и о боју, као појму, као и забележена и сачувана знања којима покушава да се спозна бој, као друштвена појава и део стварности, и у њему усмери практична активност људи.

Човекова пракса је комплекс различитих делатности усмерених ка објективно постојећој стварности. Током практиковања човек спознаје стварност и прилагођава је својим потребама. Спознаја структуре, функција и, уопште, генезе предмета и процеса у стварности омогућена је мисаоно-чулно-сазнајном компонентом, чија је суштина најважнији елемент праксе. На основу те спознаје човек пројектује циљеве своје практичне делатности бирајући најпогоднија средства и начине за њихово остваривање.

Пракса тактике је сврсисходна вредносна мисаоно-чулно-сазнајна и чулно-материјална делатност људи у сфери боја. Она је усмерена ка: 1) осмишљавању адекватних решења проблема у домену организације тактичких јединица, борбеног поретка и тактичких поступака; 2) кон-

кретној реализацији тих решења и 3) сазнавању предмета и процеса у домену боја.

Теорија и пракса тактике су међусобно повезане човековом мисаоно-сазнајном делатношћу, која је у теорији усмерена ка стицању знања, а у пракси ка осмишљавању решења појединих стручних проблема. Генетичка анализа еволуције односа теорије и праксе тактике упућује на два закључка. Први закључак се односи на став да је у самом зачетку и највећем делу свог историјског развоја пракса тактике претходила теорији. Теорија тактике, све до 19. века, искључиво се заснивала на искуствима из прошлих бојева, али до садашњих дана има, претежно, сличан однос. Други закључак указује на чињеницу да са радовима Клаузевица, Жоминија и њихових савременика, а посебно теоретичара последњих деценија, почиње научни приступ проблемима у боју. У оквиру тога, теорија се по појединим питањима прогностички односи према будућој стварности, а тиме и претходи будућој пракси. Стога је у највећем делу историјског развоја пракса тактике претходила њеној теорији. Зависно од изграђивања елемената структуре, теорија тактике ће, у блиској будућности, све чешће претходити пракси и тиме остварити свој прогностички карактер.

За теорију тактике је карактеристична њена отвореност и развојност. Као таква, она тежи компатибилности са праксом било у прошлом, садашњем или пројектованом-будућем облику. У тежњи за међусобним усклађивањем, теорија и пракса тактике се развијају одвојено, али се међусобно и прожимају. Еволуција борбених средстава и других елемената тактике условљава значајне промене теорије тактике. При томе, она трпи критику и проверу своје адекватности кроз остварење будуће праксе. Преко дијалектичког модела будуће стварности (дијалектички модел будућег боја) теорија тактике усмерава будућу праксу у оквиру боја. Уколико се поједини елементи њене структуре покажу као неадекватни, она ће их променити. У таквом међусобном односу развија се и тактика као научна област.

Међусобан однос теорије и праксе тактике може да се сагледа с четири аспекта: а) примарности праксе и условљености теорије тактике праксом; б) релативне самосталности и независности теорије тактике у односу на праксу; с) рефлексивности теорије тактике ка пракси, и д) праксе тактике као критеријума истинитости теорије тактике. Сваки аспект посматрања карактеришу дијалектичност, сложеност и међусобна испреплетеност.

У раду нису могла до краја да се реше сва питања везана за релацију теорије и праксе тактике. Дијалектичка природа тих релација и њихова епистемолошка суштина намећу потребу за инваријантним разматрањима и повременом допуном кроз даља индивидуална и тимска истраживања.

Вредновање морала у систему елемената борбене готовости Војске Југославије

УДК 355.233.23:355.5

Др Милорад Ђорђевић, пуковник, проф. др Драгољуб Дамњановић, Јован Глигорић, пуковник, Мирослав Ђуровић, пуковник и Драгана Бељић, психолог

Чланак је приказ теоријско-методолошке замисли научноистраживачког пројекта „Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије“. Аутори чланка, који су пројектовали и обавили истраживање, прво су навели теоријско опредељење и основна полазишта у истраживању морала, а затим, у основним цртама, приказали методологију истраживања.

У првом делу чланка указује се на сложеност морала као друштвене и духовне појаве. Користећи бројне теоријске изворе, аутори наглашавају значај вредновања морала. Истовремено, остварен је континуитет у конзистентном сагледавању осталих елемената борбене готовости. Теоријским приступом обезбеђена је поуздана основа за приказ методологије истраживања. Методологијом истраживања су јасно дефинисани и омеђени проблем и предмет истраживања, из чега су произашле хипотезе. Предложени инструменти за вредновање морала и начин обраде података облик су успешног повезивања теоријских сазнања које поуздано могу да примене инспектори и сви који контролишу и вреднују морал.

Посебна вредност чланка је у томе што на уверљив начин показује да је применом приказане методологије могуће вредновање морала на објективнији и поузданији начин него раније. Дакле, уместо произвољности и субјективизма, Војска Југославије ће имати објективан и поуздан инструментаријум за вредновање морала.

Приступ проблему

Морал, као и многе друге људске делатности, треба континуирано истраживати. Међутим, теорија и пракса у нашој земљи показују да не постоји јединствен приступ у истраживању, изградњи и јачању морала. Појединци су покушавали, и донекле успевали, да спознају теоријску и практичну суштину морала војске, но одређена сазнања нису била довољна за значајнији помак у пракси. Наиме, идеологизованој свести одговарали су позитивизам и волунтаризам. На основу тог искуства, у Војсци Југославије су преовладала схватања да је објективизација

оспособљености и спремности Војске за обављање Уставом дефинисаних задатака предуслов за њено ефикасно ангажовање. Отуда опредељење да се морал Војске Југославије вреднује на основу поузданих показатеља и тако смањи субјективизам, у претходном периоду често засниван на идеолошким премисама.

На основу таквог опредељења настала је потреба проналажења одговарајуће методологије истраживања вредновања морала, у којем је конципирану полазну основу чинило опредељење да, с обзиром на сложеност проблема, буду елиминисане тзв. табу-теме. Након завршеног истраживања, може се закључити да се у томе успело, што не значи да не треба даље истраживати вредновање морала и да га не треба усавршавати.

Теоријско опредељење и основна полазишта у истраживању морала

Увођењем морала као посебног елемента борбене готовости настала је потреба његовог вредновања. Захтев командовања јесте да се примене поуздане методе и инструментаријум којима је, слично осталим елементима борбене готовости, могуће вредновати морал. Пројекат истраживања „Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије“ теоријски је заснован на сазнањима о суштини морала и на примени одговарајуће методологије за његово вредновање. Од бројних радова о моралу у истраживању су непосредно коришћени они за које је процењено да су функционални. У истраживању је политичка и идеолошка детерминисаност морала војске (ЈНА) замењена доминантним чиниоцима мотивације припадника Војске Југославије. Самим тим, методологија истраживања прилагођена је наведеном општем захтеву.

Развој науке је допринео целовитијем изучавању људског фактора. У томе велики значај имају социологија, психологија, политикологија, педагогија итд. Свака од тих научних дисциплина, својим предметом истраживања, обухватила је и морал. Развој и примена статистике, нарочито употреба рачунара, допринели су, поред осталог, увођењу метода чијим се коришћењем може доћи до поузданих показатеља и о појавама које су веома сложене, мада су и до сада узимане у обзир, али најчешће, на основу сазнања из искуства. Различитим приступима у дефинисању морала постигнута је сагласност о његовом значају за људску заједницу у целини, као и за поједине њене делове. Одређење морала било је предмет изучавања многих аутора.¹

У најопштијем смислу, морал је начин регулисања међуљудских односа, тј. скуп друштвених норми, начела и правила о понашању

¹ Иако предмет нашег интересовања није првенствено расправа о појмовном одређењу морала, наводимо неколико домаћих аутора који су се бавили феноменологијом морала: Милош Ђурић, Радомир Лукић, Вуко Павићевић, Здравко Колар, Бошко Поповић, Никола Рот, Бранко Боројевић, Менсур Ибрахимпашић и други.

човека у друштву. Специфичним вредновањем појединих глобалних обележја народа и нација могу се сматрати студије о њиховој карактерологији. У нас су најпознатије *Карактерологија Југословена*, аутора Владимира Дворниковића, и *Карактерологија Срба*, Јована Цвијића.

Поузданост методологије истраживања вредновања морала подразумева *теоријско утемељење система вредновања морала*. Отуда треба одговорити на питања шта је у основи морала, од чега он зависи и шта га детерминише, шта је видљиво, а шта скривено, и како се може доћи до његове спознаје у прагматичном смислу. Дакле, потребно је познавати основу и суштину морала да би се створили услови за његово научно објашњење (извирање, динамика развоја, фактори јачања и слабљења, простирање, законитости појављивања итд.). Управо то омогућава разумевање морала као квалитативног својства појединаца и група као резултата утицаја релативно стабилних фактора, учовање узрочно-последичних веза и стања у целини, што донекле омогућава предвиђања, нарочито доминантних фактора.²

Да би појединци и различите социјалне групе, укључујући читаве народе, били ефикасни у ратовима, као специфичним животним ситуацијама, постојала је потреба за подстицањем људи. Извори мотивације проналажени су на нивоу потреба и интереса (стварних или самопрокламованих), који су димензионирани као општи и највиши, а са њима је требало да појединци усклађују своје ставове и понашање. Када је реч о учесницима у рату, нарочито о војсци, у пракси се потврдио значај морала, који је, иако често променљив, према појединим својим обележјима детерминисао ниво борбене ефикасности појединаца и војске у целини, укључујући и народе зараћених страна.

Понашање глобалних социјалних група процењују и изучавају институти за стратегијска истраживања многих земаља. Психолошко-пропагандна делатност (ППД) према некој земљи није могућа без података о стању и процене о понашању националне популације према којој је та делатност усмерена. Дакле, морал народа и војске процењују сопствено државно и војно руководство, али и противник (потенцијални или стварни). Зато поуздан критеријум за *вредновање морала има стратегијски значај за одбрану земље*.

Дефинисање морала

У теоријским изворима морал се различито дефинише. За потребе истраживања била су прихватљива одређења која омогућавају спознају праксе и моралног понашања. Таква је дефиниција Вука Павићевића, који морал одређује као *„облик људске праксе, облик делатног, практичног одношења човека према свету, према другим људима, као и према себи самом. Он се манифестује у вредносном процењивању људских поступака и хтења као позитивно и негативно вредних (односно*

² Радомир Лукић, *Социологија морала*, „Научна књига“, Београд, 1976.

невредних), при чему се први одобравају, желе, препоручују и заповедају, а други не одобравају, कुде, осуђују, забрањују“.³

Из наведене дефиниције уочљиви су њени основни елементи: 1) облик људске праксе; 2) облик односа према свету; 3) облик односа према другим људима и 4) облик односа према самом себи. Други део дефиниције сасвим прецизно изражава унутрашњу, личну и вредносну основу морала, који се манифестује процењивањем пожељних и непожељних поступака, добрих и који нису добри, и слично, чиме се исказује суштина морала. У вези с тим, морална норма је унутрашња човекова заповест, а према Кантовом категоричком императиву она је безусловна заповест. Врховна вредност морала је *добро*. Оно је вредност само по себи и оно човека чини човеком. Морал се увиђа разумом, али се осећа читавим човековим бићем. Ако се то *добро* не чини када треба, појављује се грижа савести као казна према себи, а морална осуда и презир су казна од стране друштва. Иначе, за означавање морала користе се различити термини. Једни су синоними за морал, а други су шири или ужи од појма *морал*. Тако су у Првом и Другом светском рату за означавање морала коришћени термини „морални дух“ или „борбени дух“.

У *Војној енциклопедији* борбени морал у војсци одређује се као „свест о потреби и нужности борбе, као и стабилност, решеност и морално-политичка припремљеност армије и народа да извршавају своје задатке, посебно ратне“.⁴ Морал оружаних снага је резултат друштвеног и моралног васпитања, усмереног руковођења у јединици и друштву као окружењу. Он представља социјалну климу јединице и степен друштвене, војне, моралне, социопсихолошке и мотивационе вредности.⁵ Морал је увек резултат конкретног односа бројних чинилаца који га одређују, мада је, на основу ратног искуства, један од најважнијих чинилаца успеха у борби који утичу и на исход рата.

У реализованом пројекту морал је анализиран као посебан елеменат борбене готовости у припреми за рат. Током анализе требало је решити бројне потешкоће због тога што су морална осећања и понашање људи сложенији него што се мисли у ширим круговима. На морално понашање људи утичу бројни фактори, који различито делују, што умањује могућност потпуно објективног вредновања моралности, поготову аутономне (унутрашња) моралности у дужем временском периоду.

Значај морала војске

Искуства из ратова показују да *схватање и прихватање циљева и разумевање узрока рата од стране старешина, војника и народа имају*

³ Вуко Павићевић, *Основи етике*, „Култура“, Београд, 1967, стр. 14.

⁴ Опширније: *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1973.

⁵ Извештај о научном истраживању НИП *Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага Југославије*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1991.

велики значај за коначну победу. Наполеон је наглашавао да три четвртине успеха у борби зависе од моралне снаге војске, а остало од других чинилаца. Жомини је сматрао да моралне врлине спадају међу најважније елементе у рату, Монтгомери, да је морално стање бисер великих вредности. Независно од тога да ли се извор морала тражи у друштвеној свести, патриотизму, емоцијама, нагону, инстинкту, верском фанатизму или у нечем другом, сви су сагласни да он има важну, а многи наглашавају и његову примарну улогу. Чињеница је да је у рату морални фактор најсложенији. Он се образује на основу одређених друштвених односа, циљева рата, друштвено-историјских услова, материјалне основе, односа снага у свету и других фактора и представља огромну енергију људи која се испољава у рату и оруженој борби.

Све то показује да је човекова морална страна један од најважнијих његових квалитета. Прво, човек својим сазнањем открива, на основу своје процене и делатности, остале факторе рата. Сами по себи, они имају само потенцијалну снагу фактора рата. Њих може да искористи и материјализује само човек, и зато он има одлучујућу улогу. Затим, једино човек има способност да ствара, вреднује и сагледава, да осећа, да покреће и друге, да побеђује и буде побеђен, да тријумфује због победе и пати због пораза итд. Дакле, те карактеристике показују да је људски фактор не само најважнији већ и најсложенији фактор рата.

Целовито сагледавање значаја људског фактора подразумева и сагледавање његовог односа према техници и зависност од технике. Неки теоретичари на Западу предвиђали су „сумрак“ човека у судару са супермодерном техником, сматрајући да ће га на бојишту бацити у засенак. У прилог таквој тези било је стално нарастање материјалних трошкова за наоружање и војну опрему, све убитачнији системи наоружања, аутоматско управљање ватром и борбом у целини (рат на дугме). Међутим, анализе савремених ратова показују и обрнуте резултате. Људски фактор не само да је издржао све сударе с материјално-техничким фактором већ је у случајевима када је био високо мотивисан да победи непријатеља (окупатора), и његову технику учинио мање ефикасном. Тиме је људски фактор добио на значају. Поучени таквим искуством, заступници рата „на дугме“ све више се окрећу човеку и његовим војностручним, моралним, психофизичким и другим припремама за рат. Упоредо с тим, управо због уважавања значаја људског фактора, стварају се психолошко-пропагандна и биолошко-хемијска средства која систематски разарају човека: морално, психички, физички и генетски. Наравно, у свему томе мора се уважавати материјално-технички фактор, иако у коначном исходу човек добија или губи битку или рат на основу своје обучености, свести, морала, патриотизма, психофизичке отпорности, изабраног облика оружане борбе, ратне вештине и командовања као резултата интелектуалних способности и моралних особина командног кадра.

Због актуелних друштвених и економских проблема у Савезној Републици Југославији и проблема у окружењу значај морала је у

порасту. Чак и највећи ниво професионализма Војске Југославије, нарочито њеног старешинског кадра, није имун на спољне утицаје. На морал Војске Југославије нарочито негативно утиче свеукупна друштвена криза, у којој је настала велика вредносна празнина, што се у догледно време тешко може надокнадити. На основу историјског искуства, нове вредности не настају брзо, па је морално оздрављење или опоравак дуготрајан процес и услов без којег се не може опстати.⁶

Чињеница је, такође, да за време великих криза настају морални падови и успони, јер се у борби за опстанак користе различита средства, а критеријуми за вредновање људи уопште знатно су слабији, мада су за неке вредности пооштрени. У вези с тим, поставља се значајно питање да ли се у школи, а нарочито у Војсци Југославије, може надокнадити морал који није негован у породици и у народном духу, и како може да се надокнади свакодневна индоктринација путем средстава масовних комуникација, која је све више израз жеља за профитом, а све мање израз истинских потреба човекових за културом. У свему томе центри светске медијске моћи и масовне културе намећу забаву непримерену нашем духу и материјалном стању, што угрожава аутентични морални интегритет нације. Све то се уклапа у „нови светски поредак“, чији је врхунац у садашњем тренутку неокортичко ратовање.

Са становишта изградње и одржавања морала значајно је целовито сагледавање односа одбране и религије, односно вере. У нашим околностима то питање још увек има обележје табу-теме. И поред одвојености цркве од државе у вези с политичким деловањем и одлучивањем, што је и Уставом регулисано, са становишта морала постоји потреба за објективном анализом. Наиме, вера и њена традиција и симболика на простору СР Југославије веома су важне компоненте и могу да допринесу одржавању и јачању морала Војске Југославије, нарочито у кризним ситуацијама, на пример, у рату. То су показала бројна искуства током историје, као и најновија искуства из рата на простору претходне Југославије. С обзиром на место и значај религије за морал војске, што, поред осталог, потврђују најновија руска искуства, не би требало да постоје било какви разлози, нарочито идеолошки, да се о вери као фактору морала не размишља озбиљно, аргументовано и, надасве, разложно (таквом ставу не би смело да се приписује било какво пропагандно значење). Знатан број извора и историјска искуства показују да морално значење ставова православља о рату може корисно да послужи у истраживању фактора који доприносе изградњи и одржавању морала Војске Југославије.

Такође, значајно је сазнање о односу националне популације и мотивисаности за одбрану. Односно, за одбрану земље веома је важан одговор на питање које су категорије (слојеви) националне популације највише, а које најмање мотивисане и да ли је у СРЈ и ВЈ потребно организовати такво истраживање. Примењеном методологијом и инс-

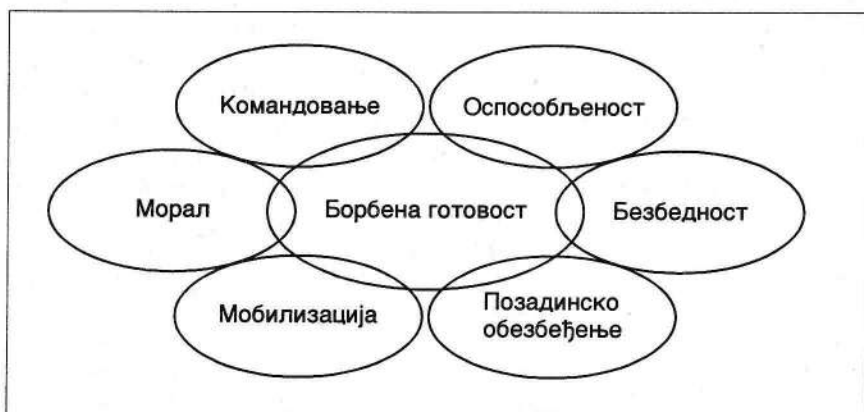
⁶ Опширније: *Моралност и друштвена криза*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.

трументаријумом у истраживању о вредновању морала у систему борбене готовости Војске Југославије добијени су одговори на наведена питања који потврђују значај морала Војске Југославије.

Повезаност морала и осталих елемената борбене готовости

У наведеном истраживању морал је посебан елемент борбене готовости Војске Југославије. У теоријском смислу, он је резултанта деловања бројних фактора и свих елемената борбене готовости. То значи да је морал општији, према обиму и садржају, од осталих елемената борбене готовости. Из прагматичних разлога редуковано је такво поимање морала, па је, полазну основу за истраживање чинила следећа шема:

Шема 1

Подела борбене готовости на елементе последица је поделе рада. Процес његове изградње и остварени ниво, односно достигнуто стање, није неопходно делити јер су ефекти највидљивији у интегрисаном облику. Међутим, подела која је изведена на основу различитих садржаја не умањује могућност и потребу сагледавања целине. Напротив, појединачно анализирани елементи, уклапају се у борбену готовост као посебно својство, при чему се међусобно прожимају, тако да сваки елемент једним својим делом утиче на други и део је другог елемента. Тако треба посматрати и анализирати утицај морала на остале елементе борбене готовости, и обрнуто, уз уважавање чињенице да људски фактор има одлучујућу интелектуалну и мотивациону, што значи и моралну, и на основу тога, интегративну функцију.

Појмовно-категоријална апаратура која је коришћена у истраживању

Најзначајнији појмови, термини и изрази који су коришћени у истраживању јесу: морал, борбена готовост, вредновање, проверавање,

валидација, оцењивање, праћење, посматрање, контрола, мерење и оцењивање морала и инструменти за вредновање морала. Због значаја и сложености, одабрано је описно и операционално, уместо експлицитног одређења.

Морал. У домаћој и иностраној литератури не постоји јединствено одређење морала. Разлике у схватању морала условиле су веома разурђену појмовно-категоријалну апаратуру за означавање моралног феномена. Мало је аутора који су покушали да конституишу целовиту појмовно-категоријалну апаратуру за означавање људског фактора, односно његове квалитативне димензије – морала.⁷

Под појмом „морал“ у овом истраживању се разумевају квалитативна својства људског фактора, која се могу и бројчано исказати, при чему је однос припадника Војске Југославије према одбрани СРЈ основни критеријум. Морал се схвата као облик свести и људске праксе, дакле, као практично понашање. Потешкоће настају када морално понашање жели да се анализира у пракси. Разлози за то су следећи: 1) морално схватање и понашање људи много су сложенији него што се понекад о њима мисли, 2) на понашање људи утиче знатан број фактора, нарочито друштвених и психолошких, али и тзв. ситуационих фактора, 3) веома је тешко утврдити мерила за објективну оцену степена моралности, тј. односа према себи, другим људима, друштву, разним појавама итд., што је иначе карактеристика друштвених и хуманитарних наука. Такође, значајна је чињеница да сфера одбране не постоји у пракси самостално, па ни у свести људи.

Морал Војске Југославије је њено квалитативно својство. Реч је о моралу изузетно значајне професије која се разликује од већине других професија. Он се одликује веома снажним осећањима дужности и одговорности, солидарности, другарства, патриотизма, осетљивости на опасност, на безбедност јединице и отаџбине, и слично. Војна професија је једина професија која се, с једне стране, јавно бави припремама за уништавање људи на непријатељевој страни и, с друге стране, за свесно жртвовање за идеал слободе своје отаџбине. Због тога се у земљи са слободарским и борбеним традицијама морал војске високо цени, а војна делатност је прожета посебним свечаностима и симболима.

Борбена готовост. У најопштијем смислу, синтагма борбена готовост значи стање, спремност и оспособљеност Војске Југославије у целини, и сваке јединице и команде, да организовано и правовремено отпочне и успешно изведе борбена дејства према плановима употребе и ситуацији. То је, дакле, појам којим се исказује ниво спремности

⁷ Најчешће коришћени термини су: људски фактор, морални фактор (мада међу њима треба правити разлику), морално-политички фактор, морални дух, борбени дух, морална снага, борбени морал, морал армије, морално-политичко стање, морално-политичко обезбеђење, информативно-пропагандна делатност, морално-психолошка припрема и термини који су или синонимима наведених или су њихов део, или имају од њих шири обим и садржај (морално-политичка снага, морално стање, идејно-политичка снага итд.). Неки од наведених термина имају углавном идеолошку конотацију и настали су у време идеологизације морала.

Војске Југославије за успешно вођење рата и оружане борбе у одређеном времену, простору и ситуацији. Систем борбене готовости сачињавају: командовање, морал, оспособљеност, мобилизација, безбедност и позадинско обезбеђење.

*Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије.*⁸ У аксиолошком и етичком смислу појам вредности и вредновања везује се за одређена својства (особине, карактеристике и манифестације) људи, ствари, процеса, стања, мишљења, свести итд. Због унутрашњих квалитета, извора задовољавања људских потреба, интереса и жеља, наведена својства се цене као позитивна или негативна, пријатна или непријатна, вредна или безвредна. У ствари, вредност не би била вредност када би човек био неутралан према предмету који вреднује. Вредности могу да буду индивидуалне (субјективне) и опште (објективне), а вредне су за веће друштвене заједнице или за друштво у целини. Међутим, постоје праве (изворне) и псеудо(лажне) вредности, које се могу препознати у пракси. Даља класификација вредности могућа је према областима којима припадају: етичке, уметничке, научне, друштвене, политичке, економске, историјске, религијске, националне, професионалне, психолошке итд.

Дакле, процес, акт (чин), придавања вредности некоме или нечему јесте вредновање или вредносно суђење. *Вредновање је, стога, процес упоређивања, бирања, издвајања чињеница и одређивања у објективном свету у односу на одређене критеријуме и стандарде.* Вредновање има значење универзалног појма и општијег је значаја и значења у односу на све друге појмове којима се означавају поједини аспекти, стране, начела, методе, динамика вредновања итд., као што су: проверавање, валидација, оцењивање, праћење, контрола, мерење, евиденција, и слично. С обзиром на то да су вредности субјективно-објективне категорије, да су променљиве и развојне и да су многоструко детерминисане (условљене) природним, друштвеним, психолошким и ситуационим факторима, за истраживање и објашњење процеса вредновања морала потребно је да се одговори на бројна питања, а нарочито на следећа:

1. Зашто вреднујемо (циљ, сврха, функција вредновања)?
2. Шта вреднујемо (предмет вредновања, вредности које вреднујемо, елементи борбене готовости, манифестације морала итд., и како их учинити мерљивим за вредновање)?
3. Како и колико вредновати (систем, степен, могућности и границе вредновања)?
4. Чиме вреднујемо (методологија вредновања – методе, технике и инструменти вредновања)?
5. Када вреднујемо (динамика вредновања)?

⁸ Драгољуб Дамњановић, *Морално-политичко стање – елемент борбене готовости ОС СФРЈ*, у оквиру научноистраживачког пројекта: „Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости ОС СФРЈ“, ИСИ и ИОС, Београд, 1990.

Према томе, вредновање у контроли и оцењивању борбене готовости треба да садржи решења која произилазе из одговора на претходна питања. Зато је, *с научног гледишта, више оправдано говорити о вредновању борбене готовости (и морала као његовог елемента), него о контроли и оцењивању, јер се тако проблем захвата целовито.* У систем вредновања морала уграђена су сва наведена питања, али суштински није решено четврто питање. Зато се, након одређења кључних појмова из области вредновања, мора посветити посебна пажња мерењу морала.

Проверавање (верификација) утврђивање је и доказивање постојања одређених вредности, као што су знања, ставови, вештине, навике, способности и друга својства. Проверавање се више користи у научном истраживању као систем метода, техника и инструмената у доказивању или одбацивању хипотеза које је поставио истраживач.

Валидација је провера инструмената који се користе у мерењу одређених особина личности и физичких појава и процеса.

Оцењивање је завршна фаза вредновања, и то њен технички део. У оцењивању се користи мерење под којим се подразумева упоређивање неке величине с одговарајућом скалом на мерном инструменту ради одређивања бројчане вредности те величине.

Праћење промена и развоја вредности је основна метода у вредновању. Она изражава потребу за континуитетом и систематичношћу као полазним принципима те делатности. У тесној је вези с бележењем (регистровањем) података, без чега подаци подлежу брзом забору, а онај који вреднује није у могућности да примени вреднији статистички поступак. Евиденција резултата је систематско бележење (регистровање) података, према унапред предвиђеним начелима, у припремљене прегледе и табеле, који могу да се користе за извођење објективних закључака и оцена.

Посматрање је непосредно, планско и систематски организовано уочавање, запажање, праћење и регистровање података ради извођења закључака и оцена о особинама личности, група и јединица. Остварује се на основу плана (протокола) посматрања.

Контрола је општи заједнички појам, а односи се на надзирање, надгледање и на двоструко прегледање посла да би се избегле велике грешке. Зато није сасвим логички и језички исправно када се појам *контрола* проширује на вредновање у целини. На такав закључак упућује дефиниција: „Контрола борбене готовости у оружаним снагама је стицање увида у стање, утврђивање достигнућа у извршењу задатака и законитости рада састава ради предузимања одговарајућих организацијских, техничких и научних мера за подизање и усавршавање борбене готовости на жељени, неопходни и наређени ниво“.⁹ У наведеној дефиницији контрола је уздигнута на ниво институције, као што је, на

⁹ Радован Томановић и Ђорђе Цигурски, *Теоријска идентификација појмова „контрола“, „оцењивање“, „борбена готовост“*, ЦОССИС, Београд, 1989.

пример, инспекција. Контролисање, надгледање и поновно прегледање има краћи рок и непосреднији контакт са онима који се контролишу, а у дефиницији су изражене логичка неоправданост и непотребна општост и ширина.

Мерење спада у аналитичке методе у науци и има функцију елементарних сазнања за свако прикупљање научних чињеница и података. Наиме, немогуће је засновати било које егзактно истраживање вредновања, контроле и оцењивања борбене готовости јединица, нити статистичку обраду прикупљених података, ако се индикатори елементарна борбене готовости операционално не одреде до тог степена да их је могуће мерити и да им мера буде заједничка. Основни проблем је како различита својства индикатора елементарна борбене готовости транспоновати у нумеричка обележја, којима се обезбеђује могућност математичке и статистичке употребе и манипулације. То је основни услов, али и до сада непремостива препрека у заснивању вредновања, контроле и оцењивања. Нормативно регулисање функције, надлежности, динамике, расподеле бодова, закључивања и писања оцена мањи су проблем од мерења.

Анализа упутстава, правила и слично, с једне стране, и пракса, с друге стране, показују да је било покушаја, па чак и заснивања система без фундамента, што је стварало илузију о егзактним мерилима и замагљивало логичку, статистичку и математичку изворност и смисао добијених података који су чинили основу за закључивање. Зато је потребно да се одговори на питање *шта је то податак у борбеној готовости о моралу*. Управо то је основа нашег промишљања и мишљења о моралу. Према нашем мишљењу, податак је све оно што се односи на квалитативна и квантитативна својства елементарних (операционално) одређених индикатора (честица) морала и осталих елементарних борбене готовости, при чему је основни критеријум признавања за податак истинитост. Интерпретација погрешног податка логички може да буде исправна, али је њен резултат погрешан. Зато је мерење један од најважнијих поступака за прикупљање података и за њихову верификацију и анализу. *Мерење морала и борбене готовости по елементима је могуће, јер се заснива на теоријском и искуственом сазнању да они, као предмети, појаве и процеси, имају квалитативних и квантитативних особина које се могу измерити, при чему се издвајају најопштије димензије: фреквенција, пространост, време трајања и интензитет. Мерење је, дакле, поступак утврђивања количине (величине) фреквенције (учесталости), трајања, интензитета и других својстава морала у осталим елементима борбене готовости.* Да би мерење могло да се успостави потребно је дефинисати вредност, величину (ајтем, честице, индикатор) коју желимо да меримо, а затим конструисати инструмент за мерење (тест, анкету, скалу процене и др.) и одредити мериоца који ће читавати резултате на инструменту. Величине које желимо да меримо у моралу и осталим елементима борбене готовости нису материјалне природе, већ су апстрактно-идеалне. Оне нису директно очигледне, вишеструко су детерминисане и вишеслојне и зато их је тешко појмовно одредити и операционално омеђити. С правом се може рећи

да од успешности дефинисања морала и његових манифестација зависи успешност мерења и конструкција инструмената који служе за утврђивање квалитативних својстава манифестација и за њихово транспоновање у квантитативне манифестације.

Инструмент је, заправо, средство, прудужена човекова рука (мисаона), усавршене и проверене прецизности, којом се не одликује човек као инструмент. Међутим, у појединим областима друштвених и хуманитарних наука човек је још увек незаменљиви инструмент, мерилац и вредноватељ: уметност, правосуђе, морал итд. Зато је вредновање морала много сложеније од оцењивања осталих елемената борбене готовости, мада је садржано и у сваком од њих, и о њему се може посредно закључивати. *Мерни механизам у мерењу морала, уместо механичке структуре, има појмовну структуру, којом се прецизно обухватају и схватају битне одлике, садржаји и својства његових индикатора (честица).* Управо ти прецизно појмовно одређени индикатори чине окосницу и предмете тестова, скала, питања, понашања, и друго. Но, да би инструмент био потпун, неопходно је да има и мерну скалу, која је систем повезаних јединица (степенa) за исказивање (изражавање) резултата мерења морала.

Свака идеја и пракса упоређивања, степеновања, јесте мерење и квантификовање, без обзира на то колико је оно прецизно. Колико ће бити прецизно зависи од циља и функције оцене морала у систему борбене готовости. Уколико се задовољавамо вероватноћом 95 одсто, само 5 одсто резултата у коначној оцени није тачно, али чак и та вероватноћа тачности и апроксимације је боља за доношење одлука и мера него ако се то чини на основу стихијног посматрања, вредновања и произвољног закључивања пројекцијом пожељног стања. Дакле, *поставља се основно питање да ли се прецизно мерење не спроводи због сложености људског фактора и његових динамичких, променљивих и вишеструко условљених елемената, или због инертности мишљења и стереотипне праксе.* Но, независно од тога шта преовладава у одговору на наведено питање, определили смо се за мерење, што значи за квантификацију, и за описну оцену. Из таквог опредељења произилази потреба да се свака појава, свака манифестација (индикатор) дефинише као континуум. Јасно дефинисање појмова је услов без којег се не може мерити ниједна појава. За означавање те радње користе се различити називи: појмовна анализа, операционално дефинисање, операционализација, спецификација значења, дефинисање димензија и слично. Та логичка радња се спроводи због тога што су појмови у свакодневной комуникацији понекад непрецизни, недовољно одређени, па су мерљиви мањим степеном прецизности.

Операционализацијом се успоставља специфично и једнозначно поимање морала као општег појма и свих његових класификација, манифестација (индикатори) и других ужих појмова. То је најсложенији посао, од чијег решења зависе све остале радње. Операционална дефиниција је израз потребе да се проникне у суштину појаве коју индикатор презентује и она не мора да се поклапа (најчешће се не поклапа) с теоријском дефиницијом. То је важно због тога што, уколико

се помоћу инструмента доследно материјализују индикатори, инспектори имају могућност да закључују о моралу у целини, односно о мери у којој је захваћена целина или њен део.

Нека досадашња искуства у праћењу, процењивању и вредновању морала војске

Сазнања и искуства у праћењу, процењивању и вредновању морала објашњена су и приказана у бројним радовима различитог карактера и намене,¹⁰ и условно се могу сврстати (класификовати) у следеће групе: 1) радови теоријске природе (карактера); 2) студије емпиријских истраживања и 3) упутства, правила, инструкције и сл. Радови теоријског карактера су полазиште за проучавање и вредновање морала и у њима се налазе одговори на многа питања, као што су: шта је у основи, у темељу морала; шта одређује морал и од чега он зависи; који су извори морала и како се он развија; које су законитости појављивања, простирања и мерења морала; које су одлике професионалног, самим тим и војног морала; која је основна улога морала у друштву; која су основна обележја морала.

Емпиријска истраживања морала и морално-политичког стања била су предмет ангажовања ЦАПСИ и Одељења за психолошко-пропагандни и научноистраживачки рад. Иако се сва истраживања не односе непосредно на морал и посредни закључци су веома корисни. Нарочито су значајне теме и подручја: неки проблеми друштвеног и материјалног статуса старешина и војника, међуљудски односи, неки облици негативног понашања, примедбе старешина на живот и рад у јединици, и други.

Емпиријско истраживање „Мотивисаност старешина за обављање функционалних дужности“, спроведено у организацији ССНО 1987. године, у непосредној вези је с вредновањем морала старешинског кадра, јер је иницирано великим одливом (осипање) професионалних лица из Југословенске народне армије. Пад животног стандарда је основни разлог напуштања професије. С обзиром на то да су поједина питања преузета из наведеног истраживања, свакако је интересантна компарација с добијеним резултатима након десет година.

Одељење за НИР Високе школе за војносоциолошке и психолошке студије и истраживања (ВШВСПСИ), 1992. године, организовало је и

¹⁰ Незаобилазни теоријски извори о моралу, највишег научног нивоа, јесу радови Вука Павићевића (*Основи етике*), Радомира Лукића (*Социологија морала*), Бошка Поповића (*Увод у психологију морала*), Тихомира Продановића (*Вредновање васпитно-образовног рада одраслих*), Радосава Анђелковића (*Вредновање у војним школама*). Од аутора и теоријских извора за проучавање професионалног, војног морала треба узимати у обзир следеће ауторе: Саво Оровић (*Морално васпитање*), Бранко Боројевић (*Људи у рату*), Здравко Колар (чланци у војним часописима), Миланко Јовићевић (*Психички стрес у рату*), Драгољуб Дамњановић (*Морално-политичко стање – елементи борбене готовости – студија*), Милорад Ђорђевић (*Утицај ситуационих фактора на понашање људи у рату и оружаног борби и Морално-политички фактор у рату*), и други.

реализовало истраживање „Неки аспекти понашања војника и старешина у борби“. Резултати истраживања су изванредно актуелни и имају документаристичку вредност. Научна вредност добијених чињеница била би већа да су аутори тог пројекта успели да примене сложеније статистичке методе, које би им омогућиле анализу, синтезу и потпунију интерпретацију. У докторској дисертацији „Морални интегритет човека у рату“, аутор Видимир Вељковић је истраживао телесно-органски, психички и друштвени аспект моралног понашања људи у рату. С обзиром на бројне независне и зависне варијабле, могућност укрштања је респективна, па су обрађене бројне теме које се могу проширивати и комбиновати. Магистарски рад „Искуства у развијању борбеног морала Војске у грађанском рату на простору бивше Југославије“, аутора Неђе Даниловића, наставак је претходног истраживања и још конкретнији научни увид и објашњење могућих метода и поступака у развијању борбеног морала. Упутства, правила, инструкције и друга нормативно-правна документа приказана су веома детаљно, анализирана и критички вреднована у научноистраживачком пројекту „Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости у ОС СФРЈ“ (студија „Морално-политичко стање – елеменат борбене готовости ОС СФРЈ“).

Дакле, основна решења у научноистраживачком пројекту „Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије“ произишла су из критике методологије и статистике које су примењене у претходним нормативним документима за контролу борбене готовости, као и на основу нових решења, организације и сазнања.

Методологија истраживања

Проблем и предмет истраживања

Сва наведена теоријска сазнања имају фундаменталну улогу и значај у емпиријском делу истраживања за објашњење и дефинисање проблема истраживања као најопштијег полазишта. Међутим, приступ проблему је веома отежан, јер је појава која се истражује интердисциплинарна и треба јој приступити с филозофског, етичког, социолошког, психолошког, етнолошког и војно-научног становишта.

У истраживању су два основна проблема: морал и вредновање морала. При томе, треба узимати у обзир да, нарочито у друштвеним наукама, одређење појма често није потпуно. То су, најчешће, теоријске конструкције које су веома сложене, поготову за емпиријска истраживања. Анализом фактора и манифестација морала учињен је покушај операционалног одређења морала Војске Југославије, који ће донекле омогућити лакши продор у спознају морала појединца и јединице.

Морал Војске Југославије у истраживању чине: 1) ставови према основним друштвеним и војним вредностима; 2) мотивисаност у обуди и другим делатностима јединице; 3) однос према социјално-психолошким

вредностима појединаца и јединице; 4) неговање традиција; 5) војничке врлине и 6) прилагођеност на услове живота.

Вредновање је континуирано упоређивање, диференцирање, избор, праћење и процењивање, мерење и оцењивање одређених вредности живота и рада. Сам назив „вредновање“ проишао је из вредности као аксиолошке категорије. *Основна вредност Војске Југославије је њена борбена готовост, која је на врху пирамиде хијерархије вредности.*

Предмет истраживања је вредновање морала у систему борбене готовости на основама интердисциплинарних научних сазнања и искустава, чији коначни исход треба да буде проналажење поуздане методологије вредновања морала и његово нормативно регулисање (израда упутства о изграђивању и вредновању морала на свим нивоима командовања). Садржај тих докумената биће фактори и манифестације морала, опис метода и инструмената и упутство за њихову употребу, упутство за статистичку обраду и свођење коначне оцене на заједничку меру. Тиме се заокружује методологија вредновања морала Војске Југославије у систему борбене готовости.

Циљ истраживања је да се објективно открију, утврде и дефинишу основни фактори (чиниоци) морала и њихове манифестације, дефинишу и опишу одговарајуће методе и технике и израде инструменти за вредновање морала за потребе Инспекције Војске Југославије и команди стратегијско-оперативног нивоа.

Задаци истраживања су:

1. Утврдити и дефинисати основне факторе (чиниоце) морала Војске Југославије;

2. У оквиру усвојене класификације фактора морала издвојити и дефинисати најзначајније манифестације и рангирати их помоћу Терстонове скале према значају за морал;

3. Издвојити, дефинисати и описати најадекватније методе за вредновање морала;

4. Конструисати мерне инструменте (упитник и преглед документације) и, на основу прелиминарног истраживања, извршити њихову стандардизацију;

5. Утврдити повезаност морала и осталих елемената борбене готовости;

6. Обезбедити услове за израду методолошког упутства за вредновање морала (за Инспекцију Војске Југославије и команде стратегијско-оперативног нивоа).

Значај истраживања произилази из значаја морала и вредновања морала у систему борбене готовости. Стање морала у свакој команди и јединици је у најважнијој функцији руковођења и командовања и борбене готовости у целини. Зато се, у истраживању, пошло од основног питања: како што објективније, што поузданије и што валидније вредновати морал да не би дошло до кардиналних грешака у процењивању људи у животу и раду и употреби (ангажовању) јединица. Инспекција Војске Југославије и команде стратегијско-оперативног нивоа ће, применом методологије вредновања морала на основу оваквог истраживања, у закључном вредновању (оцењивање) знатно смањити

субјективизам. Осим тога, истраживање морала омогућава приближавање и свођење резултата вредновања морала и резултата вредновања осталих елемената борбене готовости на заједничку меру, што омогућава адекватну употребу статистичке методе и функционалније коришћење резултата за научноистраживачки рад.

Хипотезе, варијабле и индикатори

Општа хипотеза:

Постоји реална могућност да се изгради и успостави релативно објективно, поуздано и валидно вредновање морала, као елемента борбене готовости, у систему осталих елемената борбене готовости Војске Југославије.

Посебне хипотезе:

1. Утицај појединих фактора на морал је различит;
2. Манифестације морала, у оквиру група којима припадају и у целини, различито се хијерархијски испољавају;
3. Методе, технике и инструменти, што су сложенији и обухватнији, дају објективније показатеље (резултати);
4. Операционално одређење манифестације ствара већу могућност за израду валиднијих инструмената и прикупљање објективнијих података и показатеља;
5. Повезаност морала с осталим елементима борбене готовости у функцији је синтезе релативно различитих квалитета исказаних у вредности која је изражена синтагмом „борбена готовост“;
6. Морал, као посебно својство људског фактора, има најјачу интегративну функцију у односу на остале елементе борбене готовости;
7. Елементи борбене готовости могу се свести на једну заједничку меру, исказати и доказати помоћу матрице корелације.

Матрични приказ елемената борбене готовости

Елемент бг	Командо- вање	Морал	Оспособ- љеност	Мобили- зација	Безбед- ност	Позадинско обезбеђење
Командо- вање						
Морал						
Оспособље- ност						
Мобилиза- ција						
Безбедност						
Позадинско обезбеђење						

Варијабле су одређена својства морала која су променљива. С обзиром на то да постоје бројне варијабле и да су критеријуми за њихово уношење у листу за истраживање веома различити, то чини тај елемент пројекта веома сложеним.

Чиниоци који условљавају морал Војске Југославије су бројни и чине независне варијабле. То су: ставови према друштвеним вредностима, животни стандард, социјално порекло, религиозност, дужност у јединици, школска спрема, и друго. Зависне варијабле морала Војске Југославије су сва стања, појаве и понашања која трпе утицај независних варијабли и које су релативно променљиве (некад брже, некад спорије). Одређење манифестација варијабли до највеће могуће конкретности омогућује откривање морала од појаве ка суштини, од видљивог ка скривеном, од јавног ка најскривенијем (најинтимнијем). На тај начин се обезбеђује основна грађа за израду инструмената. Зато смо се одлучили само за два приступа:

1. Скица могућих варијабли и манифестација (индикатори) морално-психолошке припреме;¹¹

2. Варијабле и индикатори наведени у Скали оцене за елементе борбене готовости „морал“.

Класификација варијабли у првом приступу изведена је на основу њиховог извора. То су, дакле, само оне вредности и својства који су значајни за морал Војске:

1. друштвене вредности;
2. моралне вредности;
3. социопсихолошке вредности војне јединице као социјалне групе;
4. мотивационе вредности.

У другом приступу класификација варијабли изведена је према критеријуму прагматичних потреба:

1. однос према отаџбини;
2. мотивисаност за обављање задатака и обавеза;
3. међуљудски односи,
4. утицај осталих елемената борбене готовости.

Разлике између наведене две класификације су формалне (језичке) природе, јер је однос према отаџбини садржан у друштвеним вредностима, међуљудски односи су садржани у социопсихолошким вредностима јединице као социјалне групе, мотивисаност је садржај морала, који се поклапа у обе класификације, али је у првој нешто разрађенији. Разлике су потпуне само у по једном елементу – у моралним вредностима, у првом, и у утицају осталих елемената борбене готовости на морал, у другом приступу. За потребе методологије истраживања која је примењена у истраживачком пројекту могу да послуже наведене варијабле и,

¹¹ Драгољуб Дамњановић, *Развијање и вредновање морала Војске Југославије*, „Војно дело“, бр. 2/1995, стр. 144–145.

у оквиру њих, групе индикатора морала, најзначајнијих појавних облика и стандарда манифестног понашања појединаца и јединица у разним ситуацијама.

Према захтеву да се значај сваке манифестације изрази коефицијентом, потребно је да се до њега дође на методолошки познат и прихватљив начин. То је Терстонова скала. Суштина те скале је у томе да сваки процењивач у узорку процени на једној континуираној линији утицај сваке манифестације на морал Војске Југославије. Учешће (значај) манифестације израчунава се на основу збира означених места на линији и његовом поделом са бројем процењивача. Процедура се спроводи у току прелиминарног истраживања и на основу добијених резултата израчунавају се коефицијенти, а скала се верификује у току инспекције (Инспекције Војске Југославије и контроле стратегијско-оперативних команди) за време верификације осталих инструмената.

Методe и технике израде и примене инструмената за вредновање морала

Метода теоријске анализе и синтезе је основна у истраживању. Њене одлике примерене су интердисциплинарном разматрању и објашњењу морала. У току истраживања добија се велики број квалитативних и квантитативних чињеница које изискују сређивање, описивање, анализу (интерпретација) и синтезу (уопштавање). Једино се на такав начин може проникнути у одређене тенденције и законитости и у узрочно-последичну повезаност фактора морала у пресеку за време контроле. Метода теоријске анализе и синтезе користи се у дефинисању основних појмова морала и сродних категорија и у класификацијама манифестација. Правила дефинисања и класификација могу се користити тек када су морал, његова структура, манифестације и друге значајне чињенице спознати и анализирани до краја. Дефиниција морала је синтеза најзначајнијих елемената, својстава и односа који га чине.

Дескриптивна метода се надовезује на методу теоријске анализе и синтезе, и оне се међусобно допуњавају са методом посматрања. Готово у свим фазама истраживања користи се та метода, нарочито у фази емпиријског истраживања. Пошто у описивању постоји велики ризик субјективизма, потребно је да истраживачи и инспектори за морал изграде заједничке критеријуме, чиме се, донекле, повећава објективност.

Метода посматрања користи се за прикупљање чињеница о раду, активностима и понашању припадника јединице – установе која се контролише. Успешност те методе знатно зависи, поред осталог, од искуства истраживача, односно инспектора за морал.

Метода разговора. Основна методолошка и психолошка карактеристика разговора у вредновању морала јесте његова непосредна изворност и заснованост на живој људској речи, која је најфреквентнији и најуспешнији облик комуникације између људи. У истраживању се

користи полустандардизовани разговор, у којем је унапред позната само тема: вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије. Старешине, војници и цивилна лица на служби у Војсци Југославије мотивишу се за разговор тако што им истраживач (инспектор) саопштава тему, циљ и задатке истраживања, односно инспекције или контроле, и проблеме методолошке природе који су карактеристични за тај елемент борбене готовости. Тиме се ствара претпоставка за успешан почетак разговора. У току разговора треба постепено и систематично постављати питања на која жели да се добије одговор, при чему треба водити рачуна да се саговорник пажљиво саслуша и да се стекне његово (њихово) поверење, јер је реч о веома деликатној теми. Истраживач (инспектор) не треба да се постави изнад испитаника (саговорника), не треба да им „држи лекције“, и слично. На крају, треба забележити све важне чињенице из разговора.

Проучавање документације. Као извор за вредновање морала у одређеној мери може да послужи документација која се стално или повремено води у командама и јединицама. Чињенице и закључци који се налазе у одређеним документима могу да се користе као грађа за интерпретацију ранијег стања или стања за време инспекције или контроле. Поред тога, само (не)вођење документације показује однос према планирању, организацији, евидентирању, вредновању и раду у целини. У току прегледа документације корисно је придржавати се следећих правила: провера оригиналности докумената; упоредно коришћење више различитих докумената и упоређивање чињеница; класификација података према критеријумима листе манифестација морала; континуирано вођење прописаних докумената; постојање повремених докумената и (не)потребно администрирање.

Преглед документације садржи:

1. назив документа са редним бројевима по вертикали;
2. оцене о садржајима и вођењу у виду скале (хоризонтално),
3. укупну оцену о документацији, њеној функцији, потпуности, потреби вођења и другим питањима која се уоче.

Израда инструмената за вредновање морала и њихова примена

За вредновање морала у систему борбене готовости не постоје стандардизовани инструменти, иако је та делатност стара, веома значајна и регулисана бројним системским документима. Због тога су израђени нови инструменти, који ће, након примене у пракси, бити стандардизовани. То су:

1. Упитник за вредновање морала (за потребе Инспекције Војске Југославије);
2. Упитник за вредновање морала (за потребе команди стратегијско-оперативног нивоа);
3. Преглед документације (за оба наведена нивоа);

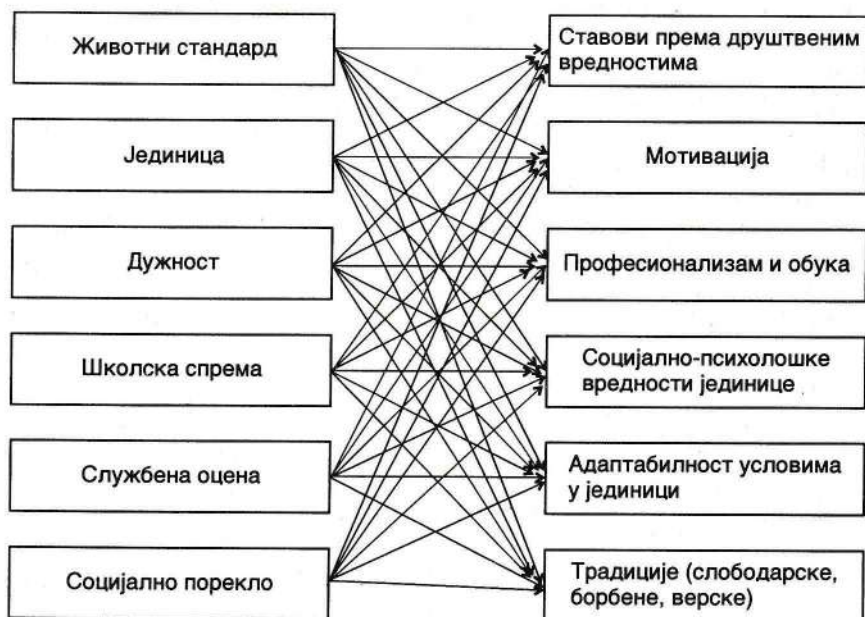
4. Критеријум за вредновање морала бригада, школских центара и батаљона-дивизиона и њима равних јединица.

Начин примене наведених инструмената решен је Методолошким упутством за вредновање морала (за ИВЈ и СОГ) и Упутством о уношењу и обради података за вредновање морала. Сва наведена упутства саставни су део Правила о контроли и оцењивању елемената борбене готовости Војске Југославије. На тај начин створени су услови за израду упутства за изграђивање и вредновање морала Војске Југославије, чији се недостатак увиђа на свим нивоима командовања. Наиме, промене у друштву и Војсци, на жалост, погодиле су еуфоричној и непромишљеној одлуци о „укидању“ морала и свођењу институције којој је то основна делатност на регистровање углавном екстерних реакција према Војсци Југославије. Чињеница је да се морал Војске Југославије, поред одређеног утицаја спољних чинилаца, превасходно гради изнутра, односно према фундаменталном опредељењу да се афирмишу фактори на које војна организација може да утиче. Пре свега, то су: борбена обука и васпитање засновани на професионалном односу према обавезама и задацима; изграђивање међуљудских односа, нарочито афирмацијом војних јединица, јер су они социопсихолошки миље за испољавање стручних и моралних својстава сваког појединца; мотивисаност за обављање сложених задатака; неговање и развијање слободарских и борбених традиција; превентивно деловање према негативним појавама којима су млади људи све више изложени: алкохолизам, употреба опојних дрога, деловање верских секти итд.; стварање отпорности према свим облицима непријатељеве психолошко-пропагандне делатности, и друго. Све то има за циљ изграђивање и јачање морала појединаца и јединица, без чега се не може ни замислити висок ниво борбене готовости Војске Југославије.

Статистичка обрада података обухвата различите поступке и нивое обраде. За израчунавање вредности коефицијената манифестација користе се мере централне тенденције и мере дисперзије. За нумеричко изражавање података примењују се реални бројеви и процентни рачун у случајевима када је маса јединица већа од сто.

У статистичкој обради података добијених на основу Упитника, Скале ставова и Теста мотивације примењује се дескриптивна статистика (мере централне тенденције, мере дисперзије, процентни рачун, корелације и матрице корелације) и факторска анализа. За интерпретацију квалитативних (дисконтинуирани) варијабли користи се непараметријска процена теста. Независне и зависне варијабле могу се укрштати како је приказано на шеми 2.

Шема је једна могућност у истраживању, тј. уколико резултати истраживања покажу да је нека варијабла занемарљива и да се не појављује континуирано, или је ниво њене значајности мали, могуће је увести нове варијабле. На основу укрштања зависних варијабли израђује се матрица корелације, која је само једна фаза у факторској анализи. На основу факторске анализе открива се не само међусобна повеза-

ност зависних варијабли већ и основне (генералне) варијабле, које у највећем степену објашњавају међусобну повезаност, а њих има увек мање од манифестних варијабли, што је и циљ истраживања.

Резултати истраживања

Теоријско-методолошка заснованост омогућава, што је потврђено емпиријским истраживањем, знатно већи степен објективизације морала и његову поузданост. Уколико се примене све наведене методе, технике и инструменти, у прагматичном смислу корист је двострука. Прво, у току саме инспекције (контроле) добијају се подаци о бројчаној и процентуалној заступљености појединих појава које чине детерминанте морала и омогућавају командовању да предузима одговарајуће мере, не чекајући коначну оцену морала као елемента борбене готовости. Такође, сам увид у основни инструмент (Упитник) олакшава закључивање о стању у одређеној јединици. Осим тога, одговори у слободној форми омогућавају прелиминарни увид у појаве које се јавно ређе саопштавају. Потпуна обрада података омогућава да се, поред коришћења статистичке анализе, логичким закључивањем, уз незаменљиву улогу искуства инспектора за морал или члана екипе за тај елемент борбене готовости, може доћи до објективне и високо поуздане оцене стања.

Потпуна обрада података обухвата: бројчану и процентуалну заступљеност појава, средњу вредност (СВ), стандардну девијацију (СД), матрицу корелације, факторску анализу, синтетичку обраду података,

класификацију ставова добијених у форми слободних одговора и рангирање. Графички приказ је најчешће могућ израдом дистрибуције криве и хистограма. На тај начин се обезбеђује вишеструки увид у појаве, знатно се сазнаје и о њиховој условљености, мада испитивање узрока појединих појава често треба да буде посебан предмет истраживања.

Ниво оспособљености кадра за примену разматране методологије истраживања никако не би требало да буде проблем. Наиме, учешћем информатичара и психолога, уз инструксање на одређеном нивоу командовања (стратегичко-оперативни), омогућава се сасвим нови приступ у оперативном раду, којим се морал вреднује објективније и поузданије у односу на претходни период.

Закључак

Вредновање морала, као веома сложене појаве, могуће је применом одговарајућег научноистраживачког поступка. При томе је неопходно да основу истраживачке замисли чини ваљана теоријска заснованост, уз примену методолошког оквира какав је, у основи, презентован у овом раду и који се ослања на реализовано емпиријско истраживање које је потврдило полазне претпоставке. Вредност коришћене методологије је, поред осталог, у томе што се сложени поступак истраживања своди на ниво прагматичне употребљивости за командовање, уз ангажовање информатичара и психолога, чија улога и у овом послу треба да буде све значајнија. Најзначајније је сазнање до којег се дошло након емпиријског истраживања да се обезбеђује висок ниво објективности и поузданости у вредновању морала, што је и основни циљ. Тиме је тек отворено једно ново и надање корисно истраживачко поље. Усавршавање методологије вредновања морала неће зависити искључиво од појединаца који не одолевају изазовима истраживања, чак и када наилазе на многобројне препреке, већ умногоме од подршке војног врха да се истраје на примени предложеног начина вредновања морала. Познавање стања, као предуслов успешне употребе, односно ангажовања јединица Војске Југославије, довољан је разлог за командовање и изазов за истраживаче.

Литература:

1. Радосав Анђелковић, *Вредновање у војним школама*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.
2. Р. Анђелковић, М. Бојанић, *Методика васпитног рада*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.
3. Бранко Боројевић, *Људи у рату*, „Глобус“, Загреб, 1981.
4. Видимир Вельковић, *Морални интегритет човека у рату*, докторска дисертација, ВА ВЈ, 1996.
5. *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1973.
6. Неђо Даниловић, *Искусства у развијању борбеног морала војске у грађанском рату на простору бивше Југославије* (магистарска теза) 1997.

7. Милош Ђурић, *Историја хеленске етике*, БИГЗ, Београд, 1976.
8. Менсур Ибрахимпашић, *Општи теоријски методолошки прилаз праћењу и оцени морално-политичког стања*, Зборник радова, ВВПШ ЈНА, бр. 2/1969.
9. Миланко Јовићевић, *Психички стрес у рату*, ВИЗ, Београд, 1981.
10. Здравко Колар, *Фактори моралне снаге армије*, „Војно дело“, бр. 12/1962.
11. Ђорђе Лекић, *Методологија педагошког истраживања и стваралаштва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979.
12. *Мотивисаност старешина за обављање функционалних дужности*, емпиријско истраживање, ССНО, 1987.
13. Научноистраживачки пројекат: *Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага Југославије*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1991.
14. *Неки аспекти понашања војника и старешина у борби*, Одељење за НИР, ВШВСПСИ, Београд, 1992.
15. Саво Оровић, *Морално васпитање*, „Војно дело“, Београд, 1962.
16. Бошко Поповић, *Увод у психологију морала*, „Научна књига“, Београд, 1973.
17. Никола Рот, *Психологија група*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983.
18. Владимир Сердар, *Уџбеник статистике*, „Школска књига“, Загреб, 1972.